

Sveučilište u Zagrebu

Filozofski fakultet

Odsjek za etnologiju i kulturnu antropologiju,

Odsjek za informacijske i komunikacijske znanosti (Katedra za muzeologiju)

Pazinka

**Kulturnoantropološki i muzeološki pristupi tematizaciji
industrijskog nasljeđa socijalizma**

Studentica: Nikolina Rusac

Mentori: dr.sc. Sanja Potkonjak,

dr.sc. Darko Babić

Zagreb, rujan 2014.

Sadržaj

1.	UVOD	1
2.	METODOLOŠKO – TEORIJSKI OKVIR RADA	4
2.1.	Pojmovne napomene: o kronotopu postsocijalizma i nasljeđu	9
3.	OKOLNOSTI NASTANKA I RAZVOJA TVORNICE	12
4.	RADNIŠTVO U KONTEKSTU SOCIJALIZMA	24
4.1.	<i>Svatko tko je htio se mogao zaposlit</i> : narativi o zapošljavanju i obrazovanju	24
4.2.	RADNA SVAKODNEVICA	27
a)	Dok je radnik mlad smetnje ne osjeća: uvjeti rada u pričama radnika Pazinke	27
b)	Svi su se voljeli: atmosfera i odnosi između radnika	32
4.3.	DRUŠTVENI POLOŽAJ RADNIKA	34
a)	Nismo bili nekih zahtjeva velikih: priče o životnom standardu	34
b)	Ja san znala kad san šla delat, da ja stan ću dobit: o stambenom zbrinjavanju.....	41
c)	Dokolica – kultura, odmor, rekreacija	44
5.	ORGANIZACIJA RADA.....	61
5.1.	Pazinka style – od sirovine do socijalističkog dizajn produkta	64
5.2.	Personalizacija socijalističkog uspjeha	71
6.	PAZINKA - ŽENSKI RADNI KOLEKTIV.....	75
7.	<i>POSLEDNJI BAŠTION KOMUNIZMA: STEČAJ, PRIVATIZACIJA I „INDUSTRIJSKI KRAJ PAZINKE“</i>	83
8.	<i>TO SE NE MOŽE ZABORAVIT, TO JE NAŠ ŽIVOT</i> : IDENTIFIKACIJA I NOSTALGIJA.....	91
9.	O MOGUĆNOSTIMA MUZEALIZACIJE INDUSTRIJSKOG RADA	96
10.	INDUSTRIJSKA BAŠTINA I INDUSTRIJSKO NASLJEĐE SOCIJALIZMA	98
11.	POTENCIJALI UPOTREBE I ZAŠTITE NASLJEĐA PAZINKE	104
11.1.	Sjećanja izvan sjene: Izložba o <i>Pazinci</i>	109
11.2.	Virtualna baza.....	114
11.3.	Prenamjena prostora.....	116
11.4.	Rute kulturnih putova	121
12.	ZAKLJUČAK.....	123
13.	LITERATURA.....	125
14.	IZVORI	130
14.1.	<i>Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin</i>	131
14.2.	Internet.....	134
15.	ILUSTRACIJE	136

1. UVOD

Ovaj diplomski rad tematizira tvornicu *Pazinka* čija je okosnica bila kemijsko-tekstilna industrija, a koja je s radom započela 1958. godine u Pazinu kao jedna od tada mnogih na području Jugoslavije u procesu sveopće industrijalizacije. Za potrebe rada provela sam terensko istraživanje metodom usmene povijesti, odnosno intervjua sa bivšim radnicima tvornice te sam konzultirala tvorničke publikacije i tvornički list. Rad je tematski koncipiran u dva dijela; u prvom, kojem pristupam sa kulturnoantropološkog gledišta, nakon uvoda u okolnosti nastanka i razvoja same tvornice, bavim se pitanjima radništva u kontekstu socijalističkog sistema, odnosno načina zapošljavanja, radne svakodnevice te društvenog položaja radnika, kao i organizacije rada u *Pazinci*. Nadalje, temi pristupam sa rodnog aspekta u tematiziranju tvornice kao ženskog radnog kolektiva, te na kraju njenog industrijskog kraja, privatizacije, te neizbježnih pitanja nostalgije i identiteta. Cilj rada nije samo iznošenje povijesnog presjeka života tvornice, kao ni izlaganje problematike sistema socijalizma, ali se ovim aspektima služim kao sredstvima nadopunjavanja i kontekstualiziranja same baze rada koja se očituje u tome što u prvi plan stavlja radnike, njihova sjećanja, promišljanja i stavove vezane uz period života rada u tvornici, kao i značenja koja joj pridaju kao djelu svoje socijalističke prošlosti.

Tvornica *Pazinka*, koju u ovom radu smještam u kontekst industrijskog socijalističkog nasljeđa dijeli sličnu sudbinu mnogih u tadašnjoj državi - nastala je u periodu sveopće industrijalizacije, dugi niz godina bila poticaj razvitka i napretka sredine, a promjenom sistema uništena i zatvorena. Danas su njeni prostori jednim dijelom napušteni i devastirani, a jednim dijelom zauzeti novim poduzećima koja u njima djeluju. O očuvanju, valoriziranju i stvaranju novih potencijalnih mogućnosti korištenjem *Pazinkinog* nasljeđa, bit će riječi u drugom dijelu rada, onom muzeološkom. Mogućnosti koje smatram realnim su organiziranje izložbe i stvaranje virtualne baze podataka o ovoj temi, a dotaknuti će se i mogućnosti prenamjene prostora samog tvorničkog kompleksa te stvaranja ili uključivanja *Pazinke* u rute kulturnih putova. Budući se u gradu Pazinu ne naslućuju nikakva djelovanja po tim pitanjima, ovaj je rad ujedno i pokušaj da se sačuva jedan aspekt povijesti grada, ali i skrene pažnja na njegovu vrijednost i perspektive.

Svjesna mogućeg prigovora kako prvi dio rada ponekad podsjeća na monografiju *Pazinke*, napomenula bih kako je razlog što rad obiluje takvim podacima njihova iskoristivost u eventualnim aktivnostima tematiziranim u drugom djelu – muzealizaciji nasljeđa tvornice, pri čemu bi podaci sakupljeni u ovom istraživanju bili uvelike značajni. Želja je bila na jednom mjestu sakupiti iskustva i sjećanja na rad u *Pazinci*, s osvrtom na povijesne podatke i kontekst, ali i prikazati vizualne materijale do kojih sam došla provodeći istraživanje, od kojih je u radu prikazan samo dio.

Tematiziranje socijalističke prošlosti često nailazi na problematike u interpretaciji, a kao što i Maša Kolanović ističe „problematizirati tekuću suvremenost bivših socijalističkih zemalja zasigurno nije lagodan posao. To je problematiziranje znatno neudobnije, primjerice, od analize prošlog svršenog vremena bez obzira na to što se predmet analize može obuhvatiti i običnim pogledom kroz prozor. Pozicije su nestabilne, akteri među nama, a ishod analize neizvjestan s obzirom na to se dinamika postocijalističkog stanja stubokom mijenja iz dana u dan“, no ipak, primjećuje kako „kada su u pitanju društveno-humanističke znanosti, gotovo da nema izazovnijeg terena za promišljanje“¹. „Pred istraživače (jugo)socijalizma ili, bolje rečeno, pred istraživače balkanskog postsocijalizma“, piše Markovska-Banović Angelina, „postavlja se dilema kako interpretirati ono što je mnogima poznato, ali je potisnuto iz suvremenog teorijskog pamćenja. Iako, sjećanja na prošlost još su uvijek živa: kod nekih kao nostalgija za izgubljenom iluzijom sigurnosti, kod drugih pak kao uvjerenje da „od komunizma može biti gori samo postsocijalizam“².

Okosnica istraživanja su radnici i rad, a upravo je on, riječima Nine Vodopivec, u socijalističkoj ideologiji, bitno definirao socijalni identitet, socijalnu poziciju i sigurnost. To nije bila samo ideološka konstrukcija. Zaposlenje u tvornici pružalo je dodatne pogodnosti (poput zdravstvenog i socijalnog osiguranja i mirovina), kao i obrok u kantini, odmor u objektima poduzeća, te stanovanje u stambenim zgradama ili kredita za izgradnju kuće. Zaposlenje u socijalističkoj tvornici determiniralo je život individue u socijalnom prostoru i vremenu. Obzirom na socijalističku „praksu cjeloživotnog zaposlenja“, život radnika bio je

---

¹ KOLANOVIĆ, Maša (2013) „Uvod“. U: *Komparativni postsocijalizam, slavenska iskustva*, ur. Kolanović, Maša. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 11-27, str.11.

² MARKOVSKA-BANOVIĆ, Angelina (2013) „After The Fall of The Wall: tranzicijska iskustva postocijalističkog Balkana“. U: *Komparativni postsocijalizam, slavenska iskustva*, ur. Kolanović, Maša. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 263-272, str.270.

definiran u socijalnom i kulturnom prostoru³. Diskursom⁴ političke i komercijalne elite nakon 1991. godine dominirale su reprezentacije prošlog, socijalističkog režima kao represivnog. Međutim, za mnoge u tekstilnoj industriji, priča o socijalističkoj prošlosti je ipak drukčija. Time se „demokratski kapitalizam“ suočio s činjenicom da je u sjećanjima većine ljudi, socijalizam reprezentirao sistem (socijalne) jednakosti u kojem su razlike između ljudi bile minimalne, dok je prevladavala sigurnost i stabilnost, zaključuje autorica⁵. Upravo su to i razlozi zbog kojih se bivši *Pazinkini* radnici sa nostalgijom prisjećaju tog razdoblja, a kroz ovaj ću rad pokušati odgovoriti i na pitanja u kakvim su pozicijama oni danas te kako gledaju na vrijeme koje su u tvornici proveli kao njeni zaposlenici.

---

³ VODOPIVEC, Nina (2008) „Social memory of textile workers in Slovenia“. *Slovene Studies*, vol. 30 (1): 63-78, str. 65. (http://www.academia.edu/5535756/SOCIAL_MEMORY_OF_TEXTILE_WORKERS_IN_SLOVENIA, stranica posjećena 10.3.2014.)

⁴ Autorica se referira na situaciju u Sloveniji, no obzirom na činjenicu da su se ti procesi odvijali i u ostalim bivšim socijalističkim zemljama po istom obrascu ove stavove možemo primijeniti i na Hrvatsku.

⁵ VODOPIVEC, Nina (2008) „Social memory of textile workers in Slovenia“. *Slovene Studies*, vol. 30 (1): 63-78, str. 63. (http://www.academia.edu/5535756/SOCIAL_MEMORY_OF_TEXTILE_WORKERS_IN_SLOVENIA, stranica posjećena 10.3.2014.)

2.METODOLOŠKO – TEORIJSKI OKVIR RADA

Istraživanje je provedeno metodom usmene povijesti, odnosno otvorenim intervjuima sa bivšim radnicima tvornice *Pazinka*. Iako se ta metoda „obzirom na selektivnost pamćenja i subjektivnost govornika, pokazala tek djelomično pouzdanom“, njen je neizmjeran doprinos u „rekonstrukciji povijesti odozdo“, a „oslobođeni imperativa objektivnosti i shvaćeni kao mjesto dragocjenog uvida u subjektivne doživljaje povijesnih aktera, usmeni intervjui pokazali su se i kao prvoklasan izvor upravo za proučavanje mehanizama pamćenja i strukture sjećanja“, ističu Maja Brkljačić i Sandra Prlenda⁶. Usmena tradicijska povijest prema Dorsonu uključuje usmenu osobnu povijest i usmenu tradicijsku povijest. Usmena osobna povijest se odnosi na osobnu povijest i iskustvo pojedinaca, dok se usmena tradicijska povijest tiče povijesti koja je zajednička cijeloj zajednici⁷. Stoga bi prema ovoj klasifikaciji, metoda korištena u ovom radu pripadala kategoriji usmene osobne povijesti.

Intervjue sam provela sa jedanaest bivših zaposlenika tvornice *Pazinka*⁸, uključujući one koji su se u njoj zaposlili 60-ih godina i one koji su nastavili raditi u privatiziranim oblicima poslovanja nakon 90-ih godina. Ta skupina radnika ima iskustvo rada u razdoblju koje je obilježavala transformacija ekonomskog sustava i tržišta, te su u mogućnosti komparirati oblike poslovanja prije i nakon 90-ih godina. Odabirom sugovornika obuhvatila sam radnike i radnice u pogonima, nekadašnjeg dugogodišnjeg direktora tvornice te novinara tvorničkog lista. Struktura ispitanika uključuje i muške i ženke radnike, iako je ženskih bilo više, obzirom i na činjenicu da su one činile većinu zaposlenih u tvornici. Svi su se ispitanici rado odazvali pozivu na razgovor o njihovom iskustvu rada u *Pazinci*, a intervjui su provedeni u neformalnoj atmosferi u njihovim domovima ili uz kavu. Sugovornici su mi pružili mnoštvo podataka i širok uvid u njihova sjećanja i iskustva, a neki od kazivača ustupili su mi i svoje predmete i fotografije iz tog razdoblja.

---

⁶ BRKLJAČIĆ, Maja i Sandra PRLEND (2006) „Zašto pamćenje i sjećanje?“ U: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 7-18, str.11.

⁷ ORLIĆ, Olga (2006) „Kako metodu usmene povijesti / *oral history* uklopiti u muzejsku izložbu?“ *Etnološka tribina* 29, vol 36: 151-159, str.152.

⁸ Zbog zaštite anonimnosti u radu neću navoditi imena kazivača, njihovi se podaci čuvaju u arhivima odsjeka

Kao što ističe kvalitativna sociologinja Kathy Charmaz⁹ pišući o intervjuu kao usmjerenom razgovoru, provođenje intenzivnog intervjuiranja dopušta temeljito istraživanje određene teme ili iskustva, a ispitivač je u toj prilici onaj koji sluša, promatra sa osjetljivošću, i potiče osobu na odgovor te je u takvom razgovoru sugovornik onaj koji najviše priča¹⁰. I u intervjuima koje sam provodila, sugovornici su imali mogućnost pričanja bez moje prevelike intervencije, pri čemu su sjećanja navirala, a priča se širila, posebice u onim intervjuima koji su bili grupni – sa dvije ili tri radnice istovremeno, što se pokazalo kao vrlo dobra metoda, obzirom da su se njihova sjećanja i narativi nadopunjavali.

Uz intervjue i terenske bilješke kao izvore podataka u radu sam koristila i tvorničke publikacije – tvornički list i publikacije izdavane za tvorničke obljetnice koje su bogat izvor informacija i nadopuna usmenom djelu istraživanju. Charmaz tekstove, koji se koriste kao primaran ili dodatan izvor podataka, dijeli u dvije skupine: novonastale tekstove, odnosno one koji nastaju u procesu istraživanja te već postojeće tekstove (eng. elicited i extant texts). Prva kategorija podrazumijeva uključenost sudionika istraživanja u njihovoj konstrukciji, kao odgovoru na istraživačev zahtjev¹¹. S druge strane, kod druge kategorije - već postojećih tekstova, istraživači nemaju utjecaja na njihovo stvaranje, a koriste ih kao podatke u istraživanju iako su oni stvoreni za druge i često različite svrhe. To su primjerice arhivski podaci, javne evidencije, vladina izvješća, masovni mediji, dokumenti organizacije i slični, a oni se često shvaćaju kao reprezentanti objektivnosti i odraz realnosti¹². Slijedom toga, terenske bilješke nastale kao rezultat provedenih intervjua mogli bismo uvrstiti u kategoriju novonastalih tekstova, dok korištene publikacije i novinske članke u drugu, odnosno one koji nisu nastali za tu svrhu, ali su korišteni kao izvor podataka za ovo istraživanje. U ovom su se slučaju oni nadopunjavali, što je posebice slučaj novinskih članaka koji uključuju intervjue, čime je dobiven uvid u tadašnja razmišljanja radnika.

---

⁹ Autorica, kao i autori Emerson, M. Robert, Rachel I. Fretz, Linda L. Shaw na koje se pozivam u daljnjem tekstu tematiziraju i koriste se metodom utemeljene teorije – istraživačke metode koju su 1960-ih godina razvili američki sociolozi Glaser i Strauss, a koja se sastoji od sustavnih i fleksibilnih smjernica za prikupljanje i analiziranje kvalitativnih podataka za konstrukciju teorija “utemeljenih” u podacima samima.

¹⁰ CHARMAZ, Kathy (2006) *Constructing grounded theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage publications, str.25-26.

¹¹ primjerice e-mail upitnici i Internet ankete

¹² CHARMAZ, Kathy (2006) *Constructing grounded theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage publications, str.35-37.

Današnja sjećanja bivših radnika prošla su, riječima Igora Dude, kroz svojevrsan filter, pročišćavanje memorije, no ona zabilježena u tvorničkom listu dio su stvarnog, tadašnjeg vremena, a „ako su svoje komentare i dojmove tada filtrirali, samoinicijativno ili na to potaknuti, taj je efekt također plod upravo toga prošlog vremena i kao takav njegov neotuđiv dio“. Prema tome, „mišljenje zabilježeno u stvarnom vremenu ne boluje od naknadne pameti, dio je povijesti svoga vremena i njegova identiteta, te kao takvo svojevrsni zapisani i primarni usmeno-povijesni izvor¹³“.

Podatke korištene u istraživanjima, pa tako i ovom, ne možemo promatrati isključivo kao objektivne činjenice. Svi su ti podaci nečija konstrukcija, bilo da su prikupljeni na terenskom istraživanju ili iz drugih izvora. Sama prisutnost etnografa u određenom okruženju podrazumijeva komunikaciju, a time i utjecaj na sudionike istraživanja. Prema Emerson, Fretz i Shaw “posljedice prisutnosti” često su povezane sa „reaktivnim posljedicama“, odnosno utjecajem prisutnosti etnografa na način govorenja i ponašanja istraživanih¹⁴. Nadalje, pisanje terenskih bilježaka nije pasivno zapisivanje činjenica, već uključuje aktivne procese interpretacije i stvaranja smisla, procesom selekcije odabiru se određeni aspekti kao značajni, dok se druge izostavljaju. Na samo pisanje bilješki utječe također i istraživačeva pozadina, prijašnje iskustvo i osposobljenost. Slijedom toga, ni transkript nije doslovan prikaz, već proizvod neprestanih interpretativnih i analitičkih odluka¹⁵. Kako ističu autori, shvaćanje terenskih bilježaka kao zapisivanja onog što je istraživač čuo i vidio sugerira kako je riječ o transparentnom procesu te kako istraživači prezentiraju realnost u tim bilješkama. Međutim, suprotno stajalište inzistira na činjenici da je svako pisanje konstrukcija, pa i naizgled jednostavno opisno pisanje. Kroz izbor riječi i metode, autor stvara svoju verziju zbilje, čime pisanje, kao selektivna i kreativna aktivnost, funkcionira više kao filter nego ogledalo koje reflektira realnost događaja¹⁶. Intervju je kontekstualne i pregovaračke prirode, ističe

---

¹³ DUDA, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.14.

¹⁴ EMERSON, M. Robert, Rachel I. FRETZ, Linda L. SHAW (1995) *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago & London: The University of Chicago Press, str.3.

¹⁵ primjerice kako transformirati prirodan govor u specifične riječi, kako naznačiti dovršenu frazu ili rečenicu (nedostatak jasnih završetaka u govoru), reprezentirati ili ne tišinu, preklapajuće govore i zvukove, nečujne ili nerazumljive zvukove ili riječi, u: EMERSON, M. Robert, Rachel I. FRETZ, Linda L. SHAW (1995) *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago & London: The University of Chicago Press, str.8-10.

¹⁶ EMERSON, M. Robert, Rachel I. FRETZ, Linda L. SHAW (1995) *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago & London: The University of Chicago Press, str.66.

Charmaz, i kada sudionici pričaju bez prekidanja ili istraživačevih zahtjeva za specifičnim informacijama, on neminovno rezultira konstrukcijom ili rekonstrukcijom realnosti. Intervjui ne reproduciraju prijašnje realnosti već radije predstavljaju iskaz iz određenog gledišta koji služi specifičnim svrhama, uključujući pretpostavke da treba slijediti prešutna konverzacijska pravila tijekom intervjua. Utjecaj na ishod intervjua, na karakter i sadržaj interakcije ima i način na koji sudionici percipiraju istraživača, a također i prošlost i identitet obiju strana - i sudionika i istraživača. Prema tome, njenim riječima, neutralna pitanja ne znače i neutralan intervju, obzirom da on reflektira i način na koji su njemu pridonijeli istraživač i sudionici, kao i impresije i odnose stvorene tijekom njega¹⁷.

Budući se rad bazira na narativima o prošlosti i sjećanjima pojedinaca, bivših radnika tvornice *Pazinka*, ukratko ću se osvrnuti na neke od teorija sjećanja. Povijest i pamćenje shvaćene su kao dvije različite i suprotstavljene kategorije, a kako Pierre Nora naglašava „pamćenje je život koji uvijek stvaraju žive ljudske skupine, te je stoga u stalnoj mijeni, otvoreno dijalektici sjećanja i amnezije, nesvjesno svojih redovnih iskrivljavanja, podložno upotrebama i manipulacijama, dugotrajnim razdobljima latencije i iznenadnim oživljavanjima“. S druge strane, povijest je rekonstrukcija prošlosti, „uvijek problematična i nepotpuna rekonstrukcija onog čega više nema“, ona „pripada svakome i nikome, što joj omogućuje da se poziva na univerzalnost“, dok je pamćenje „po prirodi višestruko i razdijeljeno, kolektivno, pluralno i individualizirano“¹⁸. Maurice Halbwachs razvio je pojam kolektivnog pamćenja i teoriju socijalne uvjetovanosti pamćenja po kojoj se „individualno pamćenje ne može konstruirati i održati“ bez „društveno relacijskog okvira“. Preciznije, pamćenje uvijek pripada individui, ali se ono konstruira u odnosima s kolektivom i njime je uvjetovano, kao i komunikacijom i interakcijom unutar njega. Kolektivno je pamćenje, dakle, određeno prostorom i vremenom te vezano uz specifičnu grupu, čiji identitet izražava¹⁹. Jan Assmann unutar kolektivnog sjećanja razlikuje komunikacijsko i kulturalno pamćenje. Prvi se oblik odnosi na sjećanja na nedavnu prošlost, pripada grupi ljudi te nestaje sa svojim nositeljima, a očituje su u procesima interakcije i komunikacije grupe. Ova je kategorija

---

¹⁷ CHARMAZ, Kathy (2006) *Constructing grounded theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage publications, str.27.

¹⁸ NORA, Pierre (2006) „Između pamćenja i historije. Problematika mjesta“. U: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 21-43, str.24-25.

¹⁹ ASSMANN, Jan (2006) „Kultura sjećanja“. U: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 45-78, str.52-55.

predmet istraživanja usmene povijesti, „a povijesna slika konstruirana kroz ta sjećanja i pripovijesti prikazuje 'povijest svakodnevice', 'povijest odozdo'“. Kulturalno pamćenje, s druge strane ima uporišta u prošlosti, svojevrsni je oblik institucije, objektivizirano i stabilno. Dok komunikacijsko pamćenje obuhvaća najviše tri do četiri generacije, kulturalno pripada „apsolutnoj prošlosti“, ima „specijaliziranje nositelje tradicije“ i može se prenositi generacijama. Prenosjenjem povijesti, predmeta i njihovih značenja u „institucije sjećanja“ poput muzeja, arhiva, knjižnica i sličnih, zajednica stvara kulturno pamćenje²⁰. Prema tome, narativi bivših radnika korišteni u ovom radu pripadaju kategoriji komunikacijskog pamćenja, zajednički su jednoj grupi ljudi i odnose se na nedavnu prošlost, istraživanje tih sjećanja pripada „povijesti odozdo“ i „povijesti svakodnevice“, a kako je već spomenuto ranije, provedeno je metodom usmene povijesti. Drugi dio rada, koji obuhvaća muzeološke pristupe industrijskom nasljeđu socijalizma odnosi se na kulturno pamćenje, između ostalog i na muzeje kao prostore sjećanja.

Tematiziranje sjećanja zahtjeva i skretanje pozornosti na činjenicu da je ono selektivno te da su dinamike pamćenja oblikovane neprestanom interakcijom sjećanja i zaboravljanja. Kako bi nešto zapamtili, nešto mora bit zaboravljeno, na što utječe i kapacitet memorije koji je limitiran biološkim, psihološkim i kulturalnim preprekama²¹. Time prisjećanje nikada nije potpuno, budući su neki njegovi dijelovi zaboravljeni ili potisnuti. Uz to, prisjećanja na prošlost uvelike su ovisna o sadašnjosti i uvjetovana trenutnim pozicijama, a kako ističe Jambrešić-Kirin, naše iskustvo prošlosti oblikovano je mentalnim slikama koje aktiviramo u rješavanju trenutnih problema, čime je kolektivno pamćenje u stvari rekonstrukcija prošlosti obzirom na sadašnjicu²². Prema tome, potrebno je imati na umu kako su i današnja prisjećanja bivših zaposlenika na razdoblje rada u tvornici uvjetovana njihovim današnjim pozicijama. Ta prisjećanja često imaju karakter nostalgičnih narativa, a upravo je postsocijalističko razdoblje

---

²⁰ ASSMANN, Jan (2006) „Kultura sjećanja“. U: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 45-78, str.63-65, i

ASSMANN, Jan (2008) „Communicative and Cultural Memory“. U: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, ur. Astrid Erll, Ansgar Nünning. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 109-118, str.110-111.

²¹ ASSMANN, Aleida (2008) „Canon and Archive“. U: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, ur. Astrid Erll, Ansgar Nünning. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 97-107, str.97.

²² JAMBREŠIĆ KIRIN, Renata (2004) „The politics of memory in Croatian socialist culture: some remarks“. *Narodna umjetnost*, vol. 41 (1):125-143, str.132.

prema Velikonji „sa svim svojim dilemama i rešenjima, lomovima i surovostima, izuzetno pogodno za rađanje nostalgija“. One su najčešće uzrokovane prekretnicama i brzim promjenama u društvu²³, kojima su svjedočile i biše jugoslavenske zemlje nakon 90-ih, pa tako i industrijski radnici tvornice *Pazinka*.

2.1. Pojmovne napomene: o kronotopu postsocijalizma i nasljeđu

Neophodno je na samom početku rada ukazati na nedoumice terminološke prirode koje se neizbježno javljaju u tematiziranju nerijetko još uvijek problematičnih razdoblja socijalizma i postsocijalizma. Upravo je potonji termin predmet čestih nesuglasica i rasprava, pri čemu se javlja pitanje što točno ovo razdoblje obuhvaća, a različiti autori korite pojmove *postocijalizam*, *postkomunizam*, *tranzicija* i *transformacija* u vrlo sličnom, ako ne i istom kontekstu. Kada je riječ o tranziciji/transformaciji, prema Siniši Zrinščaku, radi se o „prijelazu iz planske, centralizirane državno-vlasničke u tržišnu, pluralističko-vlasničku ekonomiju“ te „prijelazu iz jednostranačkoga, nedemokratskoga u višestranački, demokratski sustav“²⁴, ili kako sumira Boris Buden „prijem u globalno-kapitalistički sistem zapadne liberalne demokratije“²⁵.

Problematika naziva *tranzicija* leži u nedefiniranosti vremena kada je točno započela te kamo točno vodi. Prema Katherine Verdery „pitanje što dolazi nakon socijalizma ostaje tek predmet svačijeg nagađanja jer naivno je podrazumijevati da je krajnji produkt tranzicije tržišna ekonomija i politička demokracija“, te se umjesto tranzicije prema nečemu, zalaže za

---

²³ VELIKONJA, Mitja (2010) *Titostalgija*. Beograd: Biblioteka XX vek, str.40.

²⁴ ZRINŠČAK, Siniša (2003) „Socijalna politika u kontekstu korjenite društvene transformacije postkomunističkih zemalja“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. 10 (2): 135-159, str.136.

²⁵ BUDEN, Boris (2012) *Zona prelaska. O kraju postkomunizma*. Beograd: Edicija Reč, str.43.

tranziciju od socijalizma²⁶. Uz to, pogrešnim smatra vjerovanje da se radi o prelasku sa „socijalizma na kapitalizam, demokratiju ili tržišnu privredu“ te podržava pojam transformacija (kao i primjerice Ildiko Erdei²⁷) za period kraja 20. stoljeća u zemljama koje su izašle iz socijalizma, stoga što će „transformacija stvoriti niz raznih oblika, od kojih će neki možda biti slični zapadnim kapitalističkim tržišnim ekonomijama, a mnogi neće“²⁸.

U ovome radu priklonila bih se mišljenju i distinkciji koju donosi Maša Kolanović glede pojmova *postkomunizma* i *postsocijalizma*. Njihove odnose autorica traži u odnosu komunizma i socijalizma, u kojem je potonji „prijelazna faza na putu u savršeno društvo: komunizam“. Slijedom toga, ovi pojmovi nisu zamjenjivi ni na jednoj ni na drugoj razini. „Komunizam tako predstavlja utopiju besklasnog društva i stoga nikada ne može biti *post* jer utopija kao takva nije ni dosegnuta, dok je socijalizam postojao kao realno društveno uređenje u državama istočne i jugoistočne Europe“. To je, kao i činjenica da „se postsocijalističko stanje može shvatiti i kao ono protežno stanje koje obuhvaća znatno šire od kronotopa bivših socijalističkih zemalja“, uvjetovalo odabir upravo termina postsocijalizam²⁹.

Prema Budenu, obzirom da politička nauka postkomunizam shvaća kao prijelaznu fazu, ona „nema razloga da taj prijelaz poima kao određenu istorijsku epohu“. Za to mu nedostaju obilježja „identiteta poput specifičnog postkomunističkog političkog subjekta ili sistema, specifičnog postkomunističkog načina proizvodnje ili oblika vlasništva itd.“, pa je iz tih razloga taj pojam političkoj nauci nepotreban te se ona koristi pojmom tranzicije³⁰. Slijedom navedenoga, jasno je neslaganje različitih autora oko korištenja navedenih pojmova, te ću stoga u ovom radu, prilikom referiranja na njih, zadržati i njihove načine korištenja.

Nadalje, terminološke nedoumice prisutne su i kod korištenja pojmova *nasljeđe* i *baština* te njihovog definiranja i artikulacije unutar konteksta jugoslavenske prošlosti.

---

²⁶ KOLANOVIĆ, Maša (2013) „Uvod“. U: *Komparativni postsocijalizam, slavenska iskustva*, ur. Kolanović, Maša. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 11-27, str.14.

²⁷ ERDEI, Ildiko (2007) „Dimenzije ekonomije: prilog promišljanju privatizacije kao socio-kulturne transformacije“. U: *Antropologija Postsocijalizma*, ur. Ribić, Vladimir. Beograd, 76-127, str.79.

²⁸ VERDERI, Ketrin (2005) *Šta je bio socijalizam i šta dolazi posle njega?* Beograd: Edicija Reč, str.35.

²⁹ KOLANOVIĆ, Maša (2013) „Uvod“. U: *Komparativni postsocijalizam, slavenska iskustva*, ur. Kolanović, Maša. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 11-27, str.14.

³⁰ BUDEN, Boris (2012) *Zona prelaska. O kraju postkomunizma*. Beograd: Edicija Reč, str.41-42.

Upotrijebila bih distinkciju koju iznosi Tanja Petrović glede tih pojmova, a prema kojoj je nasljeđe „skup idejnih i materijalnih ostataka prošlosti“ koji definiraju naš kulturni identitet, a baština „selektivan proces oblikovanja 'poželjne prošlosti' i skup diskursa i vrednosnih ocena koji prvenstveno dolaze 'odozgo', iz autoritetnih centara moći i zato su po prirodi normativni i hegemonijski“³¹. Dakle, baština je društvena konstrukcija, čime je neminovno podložna konfliktima. Ona „kao takva ne postoji – ona se stvara, oblikujući tako i svojevrstan simbolički kapital“, a definiraju je „osobe koje su na određenim pozicijama moći, bilo da se radi o djelatnicima ministarstava, muzealcima, znanstvenicima, pa je u izvjesnoj mjeri često kritiziran “*top-down*” odnos upravo inherentan pojmu baštine“³². Ta je kritika prisutna zbog tradicionalnog shvaćanja kulturne baštine prema kojem je ona skup „aktivnosti, praksi i politika“, jednosmjernan proces nametnut odozgo prema dolje, institucionalnog, kanonskog i ideološkog karaktera koji ne uključuje značenja vezana uz „lokalne i svakodnevne prakse niti emocionalni naboj“ povezan sa prošlošću. Slijedom toga javlja se potreba za novim konceptom u kojem bi kulturna baština bila „aktivan proces stvaranja društveno relevantnih značenja kroz integraciju i dijalog raznolikih glasova na različitim nivoima društvenih interakcija“³³. Međutim, da bi neko kulturno nasljeđe postalo baština ono mora zadovoljavati određene kriterije (ne ulazeći u njihovu problematiku ovdje navodim jednu od njihovih klasifikacija) - posjedovanje estetske, socijalne, povijesne i simboličke vrijednosti kao i vrijednosti autentičnosti³⁴. Neki autori na koje se u ovom radu referiram upotrebljavaju pojam baštine, a drugi pojam nasljeđa, u više-manje istom kontekstu, ne čineći posebne distinkcije između njih. Slijedom toga u radu ću zadržati njihove interpretacije, iako sam sklonija upotrebi pojma *nasljeđe* u situaciji kada ono nije potpuno valorizirano i prepoznato kao baština, što je najčešći slučaj u domeni socijalističkog industrijskog nasljeđa.

---

³¹ PETROVIĆ, Tanja (2013) „Jugoslovenski socijalizam u muzeju: socijalističko nasleđe kao kulturna baština“. U: *Komparativni postsocijalizam. Slavonska iskustva*, ur. Kolanović, Maša. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 31-45, str.32.

³² NIKOČEVIĆ, Lidija (2012) „Rasprava: Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti“. *Etnološka tribina*, 35 (42): 7-56, str.8.

³³ Petrović prema: PEREKH, Bhikhu (2002) *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Basingstoke: Macmillan. U: PETROVIĆ, Tanja (2012) *Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*. Beograd: Edicija Reč, str.177-178.

³⁴ Mišković prema: THROSBY, D. (2001) *Economics and Culture*, Cambridge University Press. U: MIŠKOVIĆ, Davor (2013) *Istraživanja u kulturi*. Zagreb: Jesenski i Turk, str.79-80.

3.OKOLNOSTI NASTANKA I RAZVOJA TVORNICE

*Kad je Pazinka prehladena cijela pazinština kiše.*³⁵

Priču o *Pazinci* započet ću kraćim povijesnim pregledom rada tvornice, smještenog u kontekst tadašnje države, za lakše i smislenije praćenje daljnjeg tijeka rada. Kako bi se u potpunosti shvatile okolnosti nastanka tvornice potrebno je napomenuti kako je Pazinštinom 50-ih godina vladala nezaposlenost, ekonomska migracija depopulirala je regiju³⁶, većina je stanovništva živjela od zemljoradnje³⁷, dok je industrija bila nerazvijena. Slična je situacija tada vladala i u drugim danas postsocijalističkim zemljama, te je 50-ih i 60-ih godina 20. stoljeća pod državno-partijskom kontrolom krenuo razvoj u smjeru industrije. To razdoblje donosi i društvene promjene uvjetovane činjenicom da su ta društva „većinom bila industrijski nerazvijena, agrarna i uopće modernizacijski zaostala društva“, te se uz industrijalizaciju, pokreću i „drugi modernizacijski procesi, kao što su urbanizacija, intenzivna promjena obrazovne strukture, širenje masovne potrošačke kulture, emancipacija žena i sl., donosi Zrinščak“³⁸.

Industrijalizacija se provodila kroz petogodišnje planove po uzoru na sovjetski model, kojima se željelo nerazvijene poljoprivredne zemlje razviti u industrijske. Prvi od njih (1947.-1951.) je, kako ističe Duda, „predvidio centraliziranost s jakim središnjim administrativnim državno-partijskim nadzorom, državom kao jedinim investitorom, brzom industrijalizacijom s naglaskom na teškoj industriji i stvaranjem industrijske radničke klase kao nositelja podrške

---

³⁵ RIMANIĆ, M. (2012) „Sjećanja nestaju u dimu“. *Glas Istre*, 21. rujna, str.14.

³⁶ 2.193 stanovnika 1953.godine.

³⁷ 75% prema podacima iz 1956. godine, u: „Pazinka, 15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin.

³⁸ ZRINŠČAK, Siniša (2003) „Socijalna politika u kontekstu korjenite društvene transformacije postkomunističkih zemalja“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. 10 (2): 135-159, str.138-139.

novoj vlasti³⁹. Prevladavajući model vlasništva postalo je društveno vlasništvo, a država je kontrolirala nacionaliziranu industriju i privatnu poljoprivredu⁴⁰ stvarajući „državni privredni monopol“⁴¹. Ta su dva procesa, nacionalizacija i industrijalizacija, prema Mesiću, imale za cilj stvaranje socijalističkog društva, koji se bazirao na teškoj industriji i promjenama u strukturi društva. Izgradnja socijalizma podrazumijevala je prelazak velikog broja seljaka u industrijski sektor⁴², čime se nadomještao nedostatak kapitala, opreme i stručnjaka, ističe autor, a također, smatralo se da će se „*seljačko pitanje definitivno riješiti* socijalističkom transformacijom društva“. Država je davala razne privilegije zaposlenima u državnom sektoru čime se osiguravala radna snaga sa sela, pa je „državno zaposlenje postalo pojam lagodnijeg načina života od seljačkog i, time privlačan zov za seosku mladež“⁴³.

Vremenom se Jugoslavija okrenula drukčijem gospodarskom modelu, uvelo se radničko samoupravljanje i napustio sovjetski model razvoja, a naglasak je stavljen na lake industrije. Početak rada tvornice *Pazinka* podudara se s drugim petogodišnjim planom (1957.-1961.) u kojem je gospodarstvo „postalo samostalnije u odnosu na saveznu državnu administraciju, ojačala je uloga republičkih vlasti, a jači je naglasak stavljen na robu široke potrošnje. U takvim se okolnostima događalo jugoslavenko privredno čudo“, rasla je

---

³⁹ DUDA, Igor (2005) *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.44-45.

⁴⁰ Privatno vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju ograničeno je i u poljoprivredi „Zakonom o agrarnoj reformi (1945) kojim je zemljoposjednicima oduzeta zemlja iznad 30 hektara, a drugom agrarnom reformom limit je dalje smanjen na 10 hektara“, u: MESIĆ, Milan (1991) „Društveni razvitak i vanjske migracije u poslijeratnoj Jugoslaviji“. U: *Vanjske migracije i društveni razvitak*, ur. Mesić, Milan. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, str.13.

⁴¹ MESIĆ, Milan (1991) „Društveni razvitak i vanjske migracije u poslijeratnoj Jugoslaviji“. U: *Vanjske migracije i društveni razvitak*, ur. Mesić, Milan. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, str.14.

⁴² Od 1945. do 1961. prosječno je godišnje oko 160.000 ljudi prešlo iz sektora privatne poljoprivredne proizvodnje i zanatstva u državni, odnosno društveni sektor, u: MESIĆ, Milan (1991) „Društveni razvitak i vanjske migracije u poslijeratnoj Jugoslaviji“. U: *Vanjske migracije i društveni razvitak*, ur. Mesić, Milan. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, str.15.

⁴³ MESIĆ, Milan (1991) „Društveni razvitak i vanjske migracije u poslijeratnoj Jugoslaviji“. U: *Vanjske migracije i društveni razvitak*, ur. Mesić, Milan. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, str.14.

proizvodnja i osobna potrošnja, a „u godinama vrhunca, od 1955. do 1961. ni jedna europska zemlja nije imala veće indekse rasta industrijske proizvodnje“⁴⁴, ističe Duda.

Orijentacija na industriju koja je uslijedila u Pazinu rezultirala je otvaranjem većeg broja tvornica⁴⁵ među kojima i *Pazinke*. U njeno osnivanje krenulo se iz više razloga, prvenstveno kako bi se spriječilo iseljavanje stanovništva⁴⁶, zaposlio što veći broj mladih u društvenom sektoru i poboljšalo ekonomsko stanje. Cilj je bio i „otvaranje mladima jasnije i sigurnije perspektive u budućnosti u odnosu na njihovu tadašnju ekonomsku, društvenu i kulturnu situaciju“, ali i „jačanje ekonomskog, društvenog i kulturnog stanja komune Pazin koja je tada spadala među najsiromašnije u SRH i SFRJ“⁴⁷. Tekstilni pravac industrijskog razvoja izabran je i zbog zapošljavanja ženske radne snage koja je bila brojna i nezaposlena dok se „muška radna snaga pedesetih godina 'ipak snalazila', a s druge strane 'startna' sredstva nisu omogućavala uvođenje neke ekskluzivnije tehnologije“. Brojnost ženske radne snage uvjetovana je i činjenicom da je velik broj muškaraca tog područja stradao u Drugom svjetskom ratu.

Ova područja imaju bogatu tradiciju tekstilne proizvodnje, koja se nekada bazirala na izradi predmeta od vune, konoplje i u manjoj mjeri lana. Tekstilno rukotvorstvo u Istri počelo se napuštati kada je industrijski, kupovni tekstil postao dostupan, pa se tako nošnja od domaćeg materijala sve manje koristila od oko 1880. godine, ali se tkalačka djelatnost u nekim krajevima Istre zadržala i do kraja 1960-ih godina. Mnogi su se tkalci zaposlili i u *Pazinci*, koja je preuzela vodstvo u proizvodnji tekstila, i tako napustili dotadašnji zanat, piše Orlić⁴⁸. A kako ističu u jednoj tvorničkoj publikaciji nekadašnji tkalci i krojači koji su stvarali

---

⁴⁴ DUDA, Igor (2005) *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.44-45.

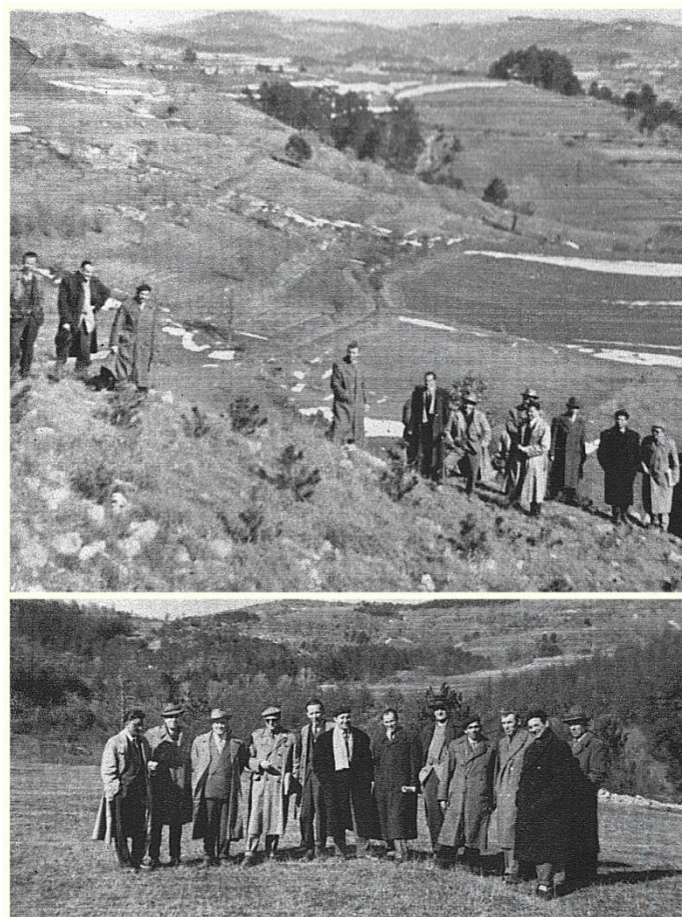
⁴⁵ „Kamen“ za obradu kamena, „Istraplastika“ za proizvodnju plastične ambalaže, pogon trikotaže „Umbert Gorjan“, uz razvoj ciglarske i stolarske proizvodnje te industrijsko-prehrambene industrije.

⁴⁶ koje je bilo karakteristično i u ostatku Hrvatske zbog velike nezaposlenosti uvjetovane masovnim prelaskom radne snage iz poljoprivredne u nepoljoprivredne djelatnosti i manjka radnih mjesta, u: PULJIZ, Vlado (2004) „Socijalna prava i socijalni razvoj Republike Hrvatske.“ *Revija za socijalnu politiku*, vol. 11 (1): 3-20, str.9.

⁴⁷ „30 godina rasta, 1958-1988“. (1988) *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174, str.4.

⁴⁸ ORLIĆ, Olga (2002) „Istraživanja tekstilnog rukotvorstva u Istri“. *Etnološka istraživanja*, vol 1(8):95-110, str.96, 109.

odjevne predmete od domaćih materijala „predstavljaju početak zanatsko-industrijske tekstilne proizvodnje u Istri“⁴⁹.

Slika 1 Komisija za utvrđivanje lokacije *Pazinke*, (izvor: „*Pazinka, 15 godina*“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin)

Tvornica je izgrađena na periferiji grada, u selu Valići, čiji su stanovnici preseljeni u druge dijelove grada zbog širenja kapaciteta tvornice. Razlog odabira upravo ovog područja je taj što se u blizini nalazi potok Pazinčica, a vlaga i veće količine vode bile su potrebne za tkaonicu i doradu platna⁵⁰. U početku se adaptirala zgrada bivše poljoprivredne zadruge i izgradila hala za tkalačke razboje, a sredstva za početak radova osigurao je kotarski i općinski investicijski fond⁵¹. Tvornica je puštena u pogon 1958. godine, upravo 27. srpnja, na Dan

⁴⁹ ČUTURILO, Krešimir i Mario KALČIĆ, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre, str.23.

⁵⁰ ČUTURILO, Krešimir i Mario KALČIĆ, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre, str.19.

⁵¹ ČUTURILO, Krešimir i Mario KALČIĆ, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre, str.17.

ustanka naroda i narodnosti Hrvatske, kao *TIP – Tekstilna industrija Pazin*, da bi potom promijenila naziv u *Pazinka*, i konačno u *Pazinka kemijsko-tekstilna industrija* zbog veće orijentacije na kemiju i petrokemiju.

**TIP
PAZIN**

Slika 2 Od prvog naziva do zaštitnog znaka
(izvor: Čuturilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre.

Slika 3 Selo Valići snimljeno 1957. godine
(izvor: „20 godina rasta“ (1978) *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.74.)

Poslovanje je započeto sa deset tkalačkih razboja, a već godinu dana nakon otvaranja kapaciteti tvornice postali su premali i zastarjeli te se krenulo u modernizaciju, tvornica se širila, uvodila su se nova postrojenja i tkalački razboji⁵². U godinama koje su slijedile, Pazin je svjedočio naglom industrijskom razvoju⁵³, u čemu je veliku ulogu imala i tvornica *Pazinka* koja je neprestano rasla, a njeno je djelovanje kroz godine prošireno na proizvodnju tekstila, sintetike, tapeta i efektne pređe. Povećavala se produktivnost rada, uvodile nove tehnologije, usvajalo tržište, formirao kadar, a naglasak je bio na „stalnom traženju daljeg razvoja i izradi potrebnih razvojnih programa“⁵⁴.

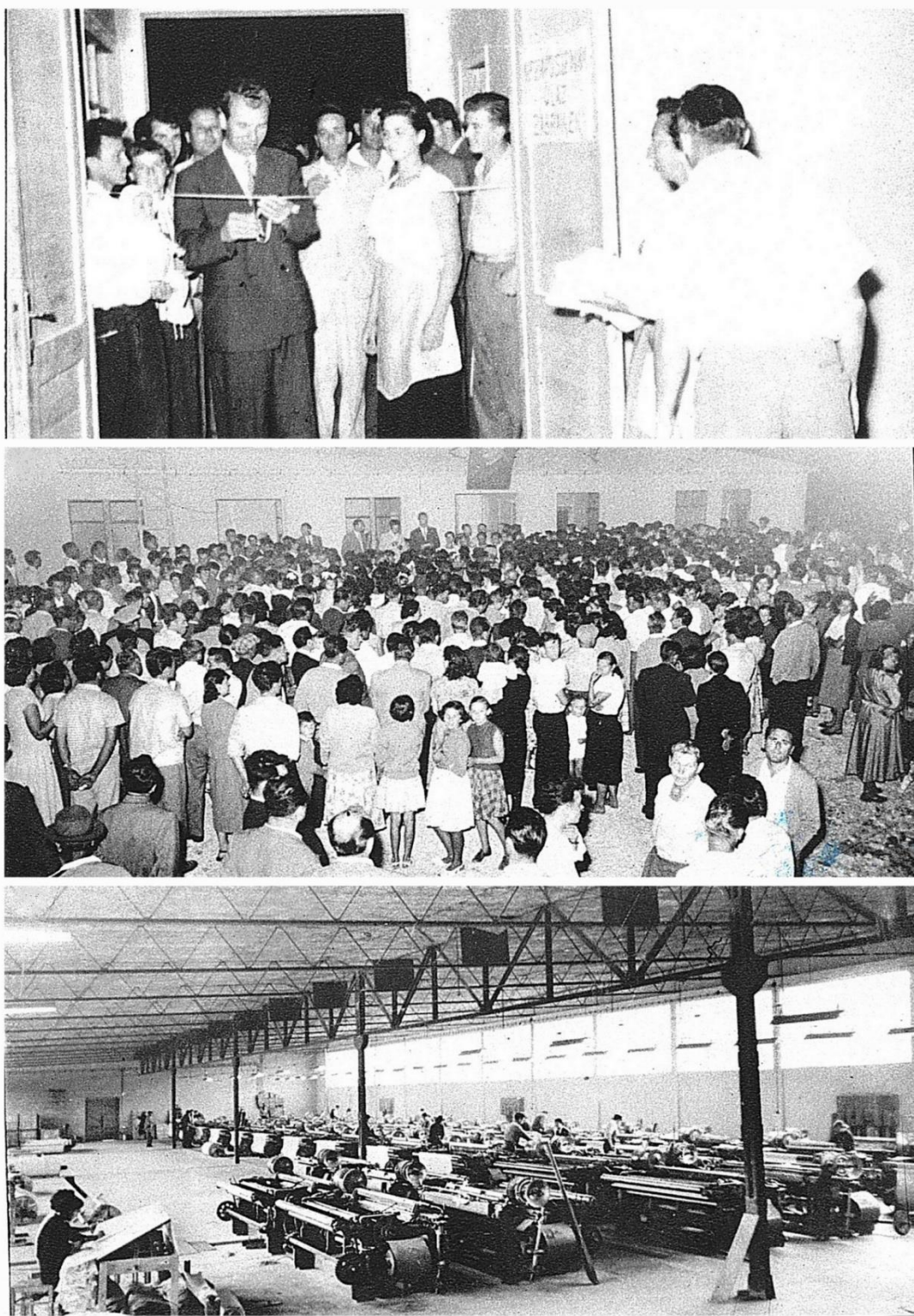
---

⁵² ČUTURILO, Krešimir i Mario KALČIĆ, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre, str.19.

⁵³ Udio industrije u društvenom proizvodu povećao se sa 3,3% 1956. godine na 35% 1965., u: TOMAŠEVIĆ, Nebojša, ur. (1982) *Pazin*. Skupština općine Pazin i Jugoslavenska revija Beograd, str.140.

⁵⁴ ČUTURILO, Krešimir i Mario KALČIĆ, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre, str.11.

Slika 4 Puštanje u rad prve tkaonice 1958. godine. (izvor: „Pazinka, 15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin)

O količini proizvodnje u *Pazinci* svjedoče podaci iz 1973. prema kojima tvornica godišnje „proizvodi toliko platna da bi njegova dužina u širini od 2 metra mogla da se razapne na relaciji Moskva-Madrid, ili da dva puta opaše Jugoslaviju duž njenih granica“. Nadalje, godišnjom proizvodnjom tapeta mogli bi se „obložiti zidovi 23.000 stanova, a što predstavlja otprilike grad od 90.000 stanovnika“, dok bi se proizvedenim kemijskim vlaknom „mogli snabdjeti džemperima u jednoj godini svi stanovnici SR Slovenije, gradova Beograda i Zagreba“. *Pazinka* je tada imala 740 zaposlenih radnika čiji je prosječan osobni dohodak bio iznad prosjeka u tekstilnoj industriji Hrvatske i Jugoslavije. Tvornica se u proizvodnji platnenih tkanina, teksturirane poliester pređe i tapeta ubrajala među najkvalitetnije u zemlji, ali i svijetu⁵⁵.

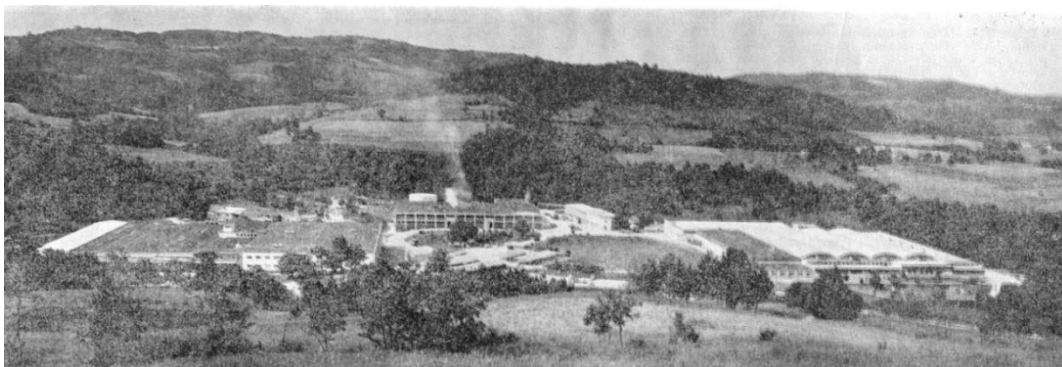
Krajem sedamdesetih godina *Pazinka* je doživljavala razvojni bum, proizvodnja i broj radnika stalno su se povećavali. Njezini proizvodi bili su dostupni u cijeloj Jugoslaviji i „na gotovo svim meridijanima svijeta“. Do osamdesetih godina „u tvorničkom krugu *Pazinke* sagrađeno je toliko objekata, da se panorama ove radne organizacije više ne može snimiti sa nijednog okolnog brda, već u obzir dolazi samo snimak iz zraka“⁵⁶, isticali su u tvorničkom listu. Pisali su i kako je tvornica bila „jedno veliko gradilište“, pa „dok niču nove proizvodne površine, već se rade idejni izvedbeni projekti za nove objekte. *Pazinka* stvara svoj ugled, renome u poslovnom svijetu. Stranci nude zajednička ulaganja, stručnjaci putuju svijetom u potrazi za novim suvremenim tehnologijama“⁵⁷.

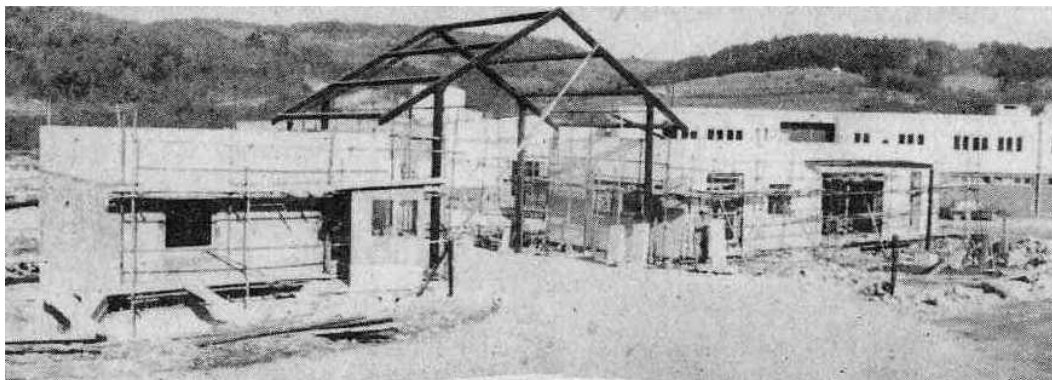
⁵⁵ „Pazinka, 15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin.

⁵⁶ LONDERO, Đ. (1987) „O ledine do najsuvremenijih tehnologija“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, srpanj, br.163, str.17.

⁵⁷ LONDERO, Đ. (1987) „O ledine do najsuvremenijih tehnologija“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, lipanj, br.162, str.9.

Slika 5 Pazinka 1978. godine (izvor: „20 godina rasta“ (1978) *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.74.)

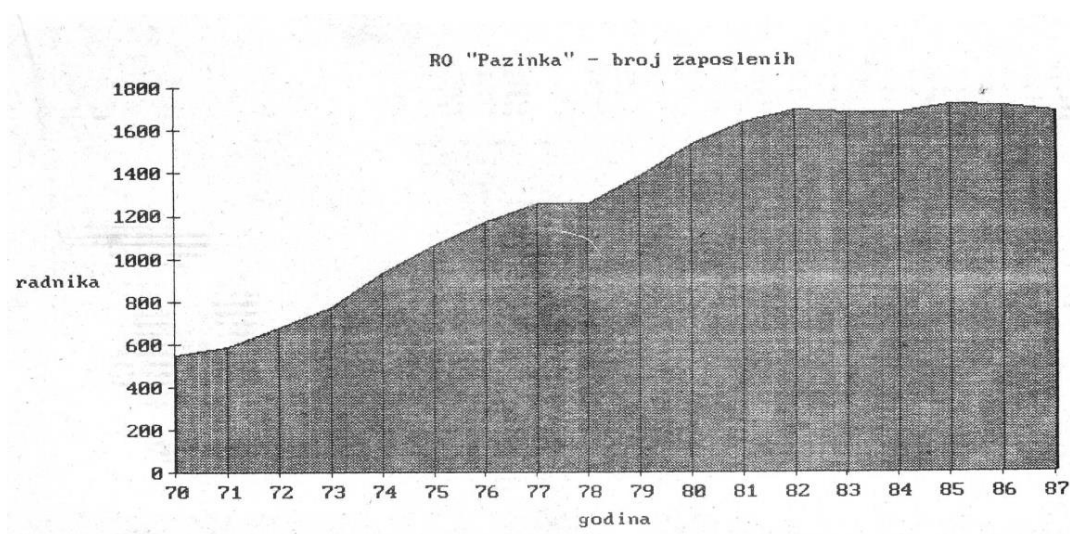

Slika 6 Izgradnja portirnice (izvor: *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br. 138, veljača 1985.)

Slika 7 Direktor Miljenko Benčić polaže kamen temeljac za tvornicu sintetike, 1970.
(izvor: „Pazinka, 15 godina“ (1973) *Pazinka, tekstilna industrija Pazin*)

U razdoblju od 1985. do 1988. *Pazinka* je zapošljavala maksimalan broj radnika, oko 1800, te je po zaposlenosti bila najveći radni kolektiv u gradu, po ukupnom prihodu i dohotku predstavljala je preko jedne trećine privrede dok je u izvozu i investicijama njeno učešće bilo veće od 60 posto komune⁵⁸. Taj je broj zaposlenih nekoliko godina stagnirao, da bi početkom 1990-ih počeo opadati, a tvornica se približavala svojem krah. Priču o njenoj privatizaciji, stečaju i krajnjoj propasti donosim kasnije u radu, a prije toga osvrnut ću se na aspekte njenog djelovanja do tih godina.

Slika 8 Broj zaposlenih u Pazinci kroz godine
(izvor: „30 godina rasta, 1958-1988“ (1988) *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174.)

U tvorničkom su se listu, unutar tekstova o obljetnicama rada tvornice, često našli i intervjui sa radnicima koji su u njoj radili od samih početaka i bili u mogućnosti komparirati promjene vezane uz tvornicu koje su se događale tijekom godina.

„Nismo imali ništa. Nije bilo strojeva, ni uvjeta, ni zahoda. Vratiti se u ono vrijeme – hm, nezamislivo je. Onda je to bilo normalno. Jedno je proizlazilo iz drugoga: raditi puno i teško s 10 dekagrama šunkarice i komadom kruha do 17 sati. Pješačiti 14 kilometara dnevno i na

---

⁵⁸ „30 godina rasta, 1958-1988“. (1988) *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174, str.5.

povratku pjevati da se sve orilo. Više smo bili skupa i zajednički se zabavljali. Rađale su se i umirale ljubavi u tvorničkom krugu. Zaista, nezaboravno vrijeme.“⁵⁹

„Prvo sam vrijeme svakodnevno putovala 17 kilometara tamo i amo dok nisam našla smještaj u starom Pazinu. (...) Svi mladi, puni elana, veseli, neposredni. Naljepši su bili trenuci za vrijeme marende koju smo nosili u gamelicama. Svi bismo se okupili i posjedali na starim kartonskim kutijama i zajednički pojeli ono što smo od kuće donosili. Vladalo je veliko prijateljstvo. Veće nego danas. Zajednički smo dijelili lijepe i tužne trenutke. Nakon posla zabavljali smo se radeći u različitim zabavnim sekcijama. Bila sam član folklorne grupe (...) Nisam vjerovala da će postati ovo što danas *Pazinku* nakon 20 godina čini. Ponekad zastanem, osvrnem se i pitam se: je li moguće da smo počeli ni od čega, a imamo gigant pred sobom.“⁶⁰

„Uvjeti su bili jako loši. Marendu smo nosili od kuće. Budući da je u hali bilo hladno sjedili smo na elektromotoru kada smo marendali. Biciklima smo dolazili na posao, često i po kiši, pa smo se tu sušili.“⁶¹

Slika 9 (izvor: Čuturilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre)

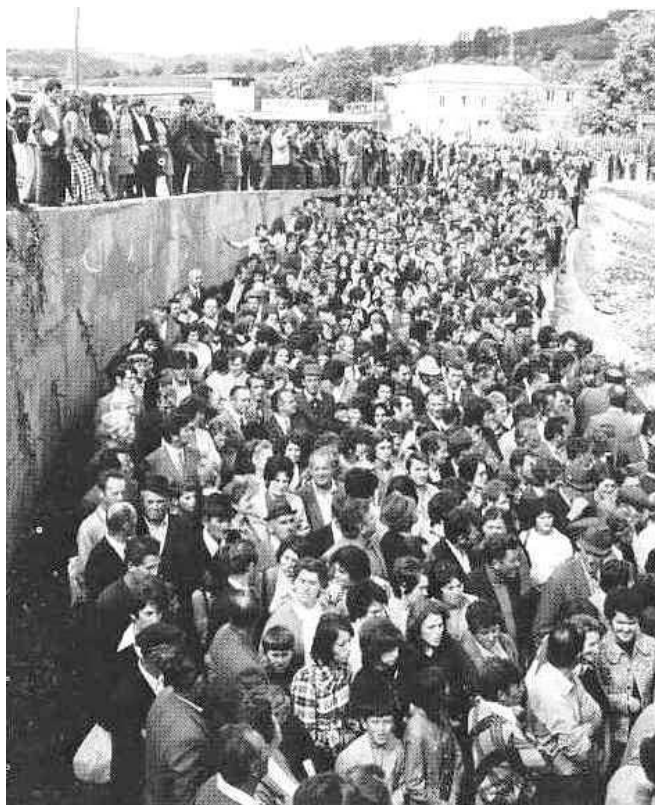
---

⁵⁹ R. M. (1978) „20 godina vjernosti“. „20 godina rasta“, *Pazinka, kemijsko-tekstilna industrija, Pazin*, srpanj, br. 74, str.12-13.

⁶⁰ R. M. (1978) „20 godina vjernosti“. „20 godina rasta“, *Pazinka, kemijsko-tekstilna industrija, Pazin*, srpanj, br. 74, str.12-13.

⁶¹ BENIĆ, S. (1988) „Početak je bio težak“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.175, str.3.

Slika 10 (izvor: Čturiilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre)

Slika 11 (izvor: *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin* br.169, veljača 1988.)

4. RADNIŠTVO U KONTEKSTU SOCIJALIZMA

4.1. *Svatko tko je htio se mogao zaposlit: narativi o zapošljavanju i obrazovanju*

Obzirom na razvoj industrije u gradu i otvaranje tvornica od 50-ih i 60-ih godina, većina se stanovništva u tim postrojenjima i zaposlila. Svi sugovornici istaknuli su kako u gradu tada nije bilo veće nezaposlenosti⁶² - zaposliti se mogao svatko tko je želio, a uz to i birati gdje želi raditi. Strah od otkaza ili nesigurnost posla nije postojala, kako kažu, bili su zaštićeni i imali sigurnost.

„Uglavnom svakog si sreo - di si? u Pazinki, Puris, Istraplastika, Trikotaža, nije se jadikovalo po ćoškovima kao danas, samo što su bili prazni kafići, nisu kao danas puni.“⁶³

„U ono vrijeme su svi zapošljavali, '80-'85. mogo si birat di ćeš ić radit, Puris, Kamen, Plastika, Pazinka, Istratisak, Pin, to je sve radilo.“⁶⁴

„Ali u Pazinci svatko tko je htio se mogao zaposlit. Dvadeset ljudi je zaposleno u jednom danu kad san ja dobio delo. To su bile zlatne godine, tamo negdje '80-'81. Radilo se na proširenju proizvodnje dosta, strojevi su se kupovali novi, novi proizvodi su se počeli radit, i trebalo je ljudi odmah.“⁶⁵

Pričajući o svom zapošljavanju, kazivači se prisjećaju kako su posao u tvornici dobili s lakoćom, nakon razgovora raditi su počeli već isti ili drugi dan. Nije provedena nikakva selekcija, posao je bio dostupan svima bez obzira na obrazovanje.

---

⁶² U Hrvatskoj tada „nezaposlenost nije predstavljala društvenu pojavu koja bi tražila veći angažman i brigu, premda su djelovali zavodi za zapošljavanje“, tako je primjerice, 1975. stopa nezaposlenosti bila 5,3%, a 1988. godine 9%, u: TONKOVIĆ, Stipe (2008) „Kako se živjelo u socijalističkoj republici Hrvatskoj – životni standard“. U: *Titovo doba – Hrvatska prije, za vrijeme i poslije*, ur. Badovinac, Tomislav. Zagreb: Savez društava „Josip Broz Tito“ Hrvatske, 415-456, str.440.

⁶³ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

⁶⁴ Kazivač 7 (r. 1959., zaposlen 1980.-2008.)

⁶⁵ Kazivač 7 (r. 1959., zaposlen 1980.-2008.)

„I dojdjen tamo, morete počet zajno sutra, kad ćete. Tad je bilo tako, ku je bila potreba radnika su te uzeli zajno.“⁶⁶

„Nije se bi problem zaposlit, čim san šla dole na razgovor, zajno mi je reka, šeko na makinu.“⁶⁷

„To ti je bilo da si jednostavno zna, ti si moga poč delat kamo ćeš, ali Pazinka ti je bila sigurna, tu si sigurno ša, a naročito mi ki smo hodili u školu. Ja san hodila dva leta u tekstilnu i onda dva leta u tehničku, ali ta dva leta tehničke ja san uz rad hodila u školu, tako da ja san delala po noći, i popodne san imala školu i učit po noći ili kad si moga. Ali mlad si onda, to je sve bilo igra. Znan da san tkala na stroju i tekla gledat knjigu, učila.“⁶⁸

„Ja sam ti u Žminju završila osmogodišnju, mala matura, živili smo na selu, nisam imala kamo poč, sa 18 godina tek završila 8. razred, i onda se otvorila ta Pazinka. Školovanje ne da nisam mogla (...) ali je bilo 18 godina i pol, ča ćeš ti sad poč u gimnaziju, u to vrijeme, i došla sa sela, želiš da nešto imaš svoje, koju kunu, koji dinar.“⁶⁹

Potrebno je imati na umu kako građani u periodu otvaranja tvornice nisu mogli u gradu steći veće obrazovanje, ali je tvornica provodila tečajeve osposobljavanja potrebne za rad u pogonima. S vremenom otvorila su se i školska odjeljenja sukladno tadašnjim gradskim potrebama u industriji. Radnici su u početku stjecali stručne sposobnosti u pamučnoj industriji „Duga Resa“, potom na tečajevima i u srednjoškolskim odjeljenjima. Neke od sugovornica praktičan su tečaj završavale u *Pazinci*, koji je trajao nekoliko mjeseci, ponekad i uz rad, dok su neke učile uz starije radnice. Tvornica je stipendirala učenike i studente koje je po završetku obrazovanja čekao posao u tvornici. U međuvremenu, neki od njih su bili zaposleni kao sezonski radnici ili u tvornici odrađivali praksu. U jubilarnim publikacijama tvornice isticalo se kako je „doškolovanje uz rad i školovanje iz rada i usavršavanje u struci omogućeno svakom radniku“, a primjerice 1978. školovao se svaki četvrti radnik *Pazinke*⁷⁰, čime je radnicima bio omogućen napredak. Kako će ustvrditi jedan od sugovornika: „Imali

---

⁶⁶ Kazivačica 4 (r. 1952., zaposlena 1973.-2007.)

⁶⁷ Kazivačica 6 (r. 1962., zaposlena 1988.)

⁶⁸ Kazivačica 8 (r. 1952., zaposlena 1968.-2005.)

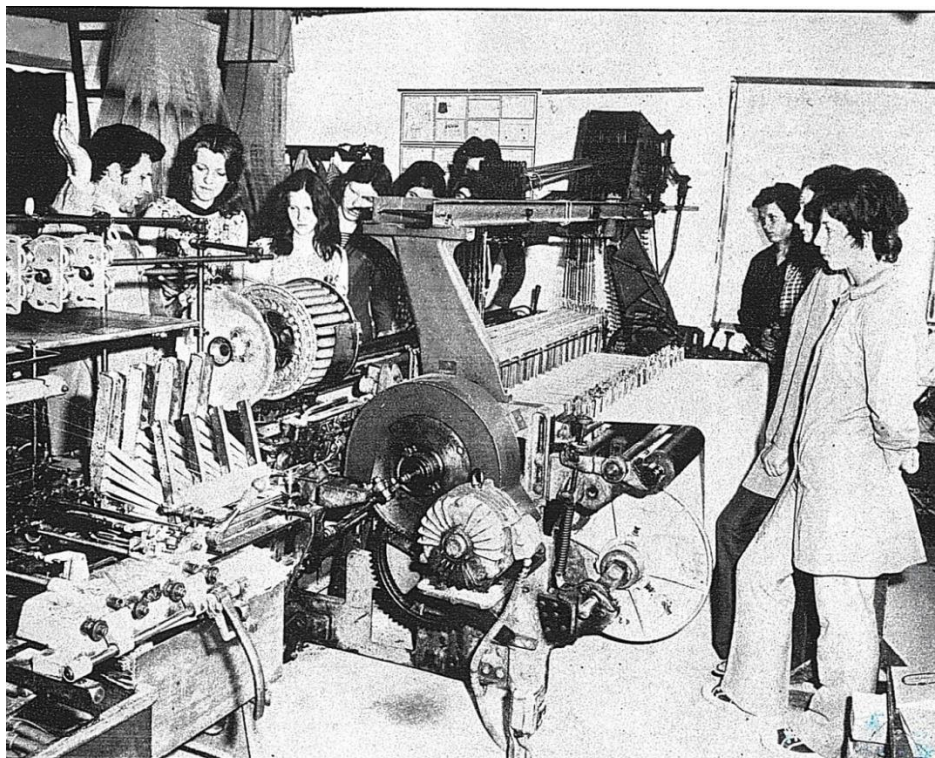
⁶⁹ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

⁷⁰ ČUTURILO, Krešimir i Mario KALČIĆ, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre, str.59.

smo mogućnost da smo od malega počeli, od majstora, da smo na kraju i studije upisali, tko god je htio školovat se⁷¹.

Slika 12 Prva generacija tekstilnih radnika – dvadeseta godišnjica mature prvog odjeljenja kvalificiranih tekstilnih radnika i osamnaesta godišnjica prve generacije pogonskih inženjera i tehničara
(izvor: *Pazinka*, list kemijsko tekstilne industrije Pazin, br.175, 1988.)

Slika 13 Školski centar u sklopu Pazinke (izvor: „Pazinka ,15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin)

---

⁷¹ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

4.2. RADNA SVAKODNEVICA

a) Dok je radnik mlad smetnje ne osjeća: uvjeti rada u pričama radnika Pazinke

Rad u *Pazinci* odvijao se u četiri smjene, po principu šest radnih i dva slobodna dana. Uvjeti rada u tvornici bili su teški, iako su se s godina poboljšavali, što potvrđuju kazivači, ali i tvorničke publikacije. Dugogodišnji smjenski rad u uvjetima vlage, prašine, velike buke, neodgovarajućih klimatskih uvjeta, ali i u okruženju kemikalija utjecao je na zdravstveno stanje radnika. U tvorničkom su listu nerijetko skretali pozornost na te okolnosti, a radnici su se u intervjuima za list često žalili na uvjete u kojima rade.

„Radeći godinama u takvim uvjetima nastaju razna kronična oboljenja: naglušost, reumatska oboljenja, bolesti dišnih organa, nervni i drugi psiho-fizički poremećaji. Dok je radnik mlad smetnje ne osjeća, ali godinama „taloženi“ ti faktori u ljudskom organizmu posljedica su sve češćih oboljenja, pa dalje gubljenja radne sposobnosti i na kraju invaliditeta.“⁷²

„Pa dosta je teško, a uvjeti rada nisu baš dobri. Ima dosta vlage, buke i prašine. Zimi zna biti dosta hladno, nekad nam ruke budu tako hladne da ne možemo ni čvor svezati. Klima nije baš odgovarajuća.“⁷³

Slijedom toga, isticala se potreba za većim vrednovanjem rada u tvornici i želja da se za njega ostvaruje beneficirani radni staž. Svake godine sve je veći bio broj radnika kod kojih se radna sposobnost smanjila ili izgubila, a invalidske mirovine nisu bile rijetkost. Najviše je „invalida rada“ bilo u proizvodnji tekstila koje je većinsko bilo žensko, kod radnika „koji su se vrlo rano uključili u radni proces na radnim mjestima gdje je velika buka, vlaga ili aerozagađenje“⁷⁴.

---

⁷² LONDERO, Đ. (1987) „Trideset godina u tkaonici“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.165, str.7.

⁷³ RIMANIĆ, M. (1986) „Potrebno se samo zalagati“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.154, str.10.

⁷⁴ MAJIĆ, A. (1988) „Invalidi rada“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, travanj, br.171, str.5.

„U tkaonici su najteži uvjeti rada, a u tom pogonu rade najstarije radnice sa preko 20 godina radnog staža. Dosta nam je narušeno zdravlje. Bolujemo od lumbaga, išijasa, gluhoće. Smatram da bi se sindikat trebao više zalagati za zdravlje radnika u Tekstilu, da se izbori za više sredstava namjenjenih za liječenje u toplicama. Inače danas, sutra tu će biti masa invalida, a ne proizvodni pogon.“⁷⁵

„Jako naporno je bilo, mogu reći da se jako puno radilo, bez obzira što ljudi danas govore – a vi u Pazinci ste spali u vuni ne znam šta, jako puno se radilo, jako puno se izvozilo (...) Tekstilna branša je jako puno rada, težak je rad fizički jer je u smjenama i po noći za ženski dio, sve su ženske tamo, ni jedna nije zdrava ostala koja je tamo radila i doživjela penziju, sve imaju ili vene na nogama od stajanja, ili iskrivljenu kičmu ili vid loš.“⁷⁶

Ozljeđe na radu bile su svakodnevica, čije su statistike ponekad donosila i izdanja tvorničkih novina. Mnoge od njih bile su posljedica nepažnje i nepridržavanja propisa zaštite na radu. Također, izražavalo se nezadovoljstvo po pitanju „industrijske nekulture“, odnosno nekorištenja zaštitnih sredstava:

„Karakteristična je tkaonica u kojoj su najteži uvjeti rada, ali posebno mladi radnici ne nose zaštitne čepiće za uši. To su mladi radnici, koji su prilikom dolaska na rad u radnu organizaciju fizički zdravi. Međutim, nakon nekoliko godina rada u takvim uvjetima neminovno dolazi do oštećenja sluha.“⁷⁷

I kazivači s kojima sam razgovarala napominju kako je pri radu bila potrebna velika pažnja i poštivanje zaštitnih propisa, te se prisjećaju požara i nesreća, od onih manjih – „prst porizat, to je bilo normalno kad smo s nožićem delale“⁷⁸, ali i smrtnih slučajeva. Radnici su često napominjali kako je noćni i smjenski rad premalo vrednovan i stimuliran, što je i bio jedan od razloga za sve manju zainteresiranost mladih ljudi za zapošljavanje u Pazinci, aktualnoj krajem osamdesetih:

---

⁷⁵ LONDERO, Đ. (1989) „Za tekstilnu industriju primjerna primanja“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, veljača, br.181, str.4.

⁷⁶ Kazivač 7 (r. 1959., zaposlen 1980.-2008.)

⁷⁷ LONDERO, Đ. (1989) „Dvije teške povrede na radu“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, veljača, br.181, str.5.

⁷⁸ Kazivačica 2 (r. 1949., zaposlena 1965.)

„Uvijeti za rad su veoma slabi, na prvom je mjestu klima. Prostor nam je zbog slabe ventilacije jako zagušljiv. Mnogo varimo i brusimo, a to sve oslobađa dosta štetnih materijala i mi sve to udišemo. Dobivamo i dodatak na uvjete rada, ali mislim da je nizak s obzirom na štetnost radne sredine u kojoj radimo. Mladi se teško opredjeljuju za takva zanimanja (...) najviše krivo je to što od svojih plaća ne mogu živjeti, a to nauče od roditelja. Iako se govori da se treba školovati za radnike, roditelji nastoje da im to djeca ne budu.“⁷⁹

„Pazinka i Istraplastika su jedine radne organizacije u Pazinu koje rade u četiri smjene, a rad u smjenama nije ni malo lagan. Na osobnim se dohocima baš ne vidi da se ta težina uzima u obzir, a to je uzrok odlaska mladih.“⁸⁰

Slijedom toga i interes za osposobljavanje za rad u *Pazinci* također je opadao, kao i za srednjoškolske programe potrebne tekstilnoj i prehrambenoj industriji, poljoprivredi i građevinarstvu, dok se s druge strane nezaposlenost u gradu povećavala⁸¹. Osnova kadrovske strukture trebali su biti kvalificirani radnici, ali jedna šestina zaposlenih koja se u tu skupinu ubrajala osamdesetih godina, nije mogla zadovoljiti uvođenje sve složenijih tehnoloških procesa, slijedom čega je bio izražen manjak stručnog kadra⁸².

„Kod zapošljavanja dolazi do apsurdnih situacija. Naime, svugdje se piše kako imamo sve veći broj nezaposlenih školovanih mladih ljudi do 25 godina, a među njima je sve veći postotak žena. To bi značilo da tekstilna industrija, koja traži većinom žensku radnu snagu ne bi trebala imati problema u izboru kadrova za zapošljavanje. Međutim, ako tražimo adekvatne kadrove za prijem u radni odnos analiza će pokazati da su ti kadrovi neadekvatno kvalificirani i „prekvalificirani“ za naše potrebe, a s druge strane nema dovoljno nekvalificiranih da ih se može uključiti u stručno osposobljavanje. Stoga proizlazi činjenica da će lakše i brže do posla

---

⁷⁹ RIMANIĆ, M. (1989) „Nije lako“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, veljača, br.181, str.5.

⁸⁰ RIMANIĆ, M. (1988) „Nužnost suradnje“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, studeni, br.178, str.12.

⁸¹ S. B. (1989) „Srednja sprema najproblematičnija“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, veljača, br.181, str.9. i LONDERO, Đ. (1988) „Školske klupe tekstilaca i dalje prazne“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, ožujak, br.170, str.10.

⁸² Pazinka je 1983. godine zapošljavala 42 radnika s visokom stručnom spremom, među kojima 4 magistra nauka, 57 radnika s višom stručnom spremom, 27 visoko kvalificiranih radnika, 215 radnika sa srednjom stručnom spremom, 267 kvalificiranih radnika, u: Đ. L. (1983) „Premalo kvalificiranog kadra“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.124, str.8.

doći radnici bez kvalifikacije (nakon kraćeg osposobljavanja) nego oni koji su neadekvatno kvalificirani, a ne žele mijenjati zanimanje.“⁸³

Uvođenjem novih, automatiziranih tehnologija u tvornička postrojenja, smanjivao se broj potrebnih radnika, ali se s druge strane zahtijevala njihova veća stručnost. Stoga se provodilo usmjereno obrazovanje i stipendiralo velik broj učenika i studenata kako bi se smanjio deficitarni kadar, a za njih je po završetku obrazovanja bio osiguran posao u *Pazinci*. Ciljalo se na praćenje suvremenih trendova jer „prošlo je vrijeme da se kredom i spužvom mlada generacija obrazuje za 21.stoljeće“⁸⁴. Prelazilo se sa „kvantitativnog zapošljavanja na produktivno“, međutim, višak se radnika uglavnom „kompenzirao prirodnim odlivom“⁸⁵, pa iz tog razloga nije bilo većih otpuštanja. Nove su tehnologije u jednoj mjeri poboljšale uvjete rada i kvalitetu proizvoda, ali se omogućilo i bolje praćenje radnika i njihovog rada od strane nadređenih.

U novom pogonu za preradu pamuka „svi strojevi imaju tzv. robote, ili automate koji zamjenjuju gotovo 90% radnika. Ti roboti otklanjaju skoro sve standardne greške, radniku preostaje jedino da dopremi materijale do strija i kada su kržni navici gotovi da ih skine sa trake.“⁸⁶

„Sada je puno bolje. Prije smo imali starije aparate, stariju tehnologiju. Tada se pojavljivalo mnogo grešaka zbog bojenja i bilo je dosta druge klase. Uvođenjem novih aparata to se sve eliminiralo. Mi danas gotovo da i nemamo druge klase, kao posljedicu loših aparata. (...) Preko kompjutera evidentirano je koliko svaki bojadiser ofarba, koliko svaki njegov radnik u smjeni zapakira. Tako da u svako vrijeme možemo dobiti podatke o svakom radniku. Kada se sve to na kraj mjeseca izbroji, to je onda osobni dohodak.“⁸⁷

List *Pazinke* tematizirao je i radnu disciplinu, ponekad u negativnom kontekstu što se odnosilo na loše korištenje radnog vremena poput kašnjenja na posao i raniji odlazak,

---

⁸³ CVIJANOVIĆ, M. (1984) „I dalje nedovoljno tekstilaca“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, ožujak, br.129, str.8.

⁸⁴ LONDERO, Đ. (1989) „Reforma ljudi – Ključ uspjeha“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, siječanj, br.180, str.6.

⁸⁵ LONDERO, Đ. (1989) „Pazinka i ove godine 'u igri'“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, siječanj, br.180, str.7.

⁸⁶ M. B. – M. R. (1989) „Automatizacija proizvodnje“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, travanj, br.183, str.3.

⁸⁷ M. B – M. R (1988) „Kompjuterizacija“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, prosinac, br.179, str.10.

nedolazak na posao, samo fizičke prisutnosti na poslu ili obavljanje osobnih poslova za vrijeme radnog vremena. Tako je jednom naglašeno kako je „disciplina prilikom dolaska, odnosno odlaska s posla 'na nuli'“.

„Na mnogim poslovima i radnim zadacima ima obilje „praznog hoda“, ima vremena za sve – jer poslovi mogu čekati, ili ih nema dovoljno za puno radno vrijeme, ili se obavljaju pogrešno, a često i nikako. S druge strane postoje poslovi i radni zadaci, koji radniku ne daju „da dođe do daha“. Osim toga, mnogi su poslovi vezani za osobni učinak i neposredno utječu na radnikova primanja.“⁸⁸

Slika 14 „Humoreska“ iz Pazinkinog lista (izvor:Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin, br.134., siječanj 1984.)

⁸⁸ LONDERO, Đino (1984) „Zakašnjavanje – fenomen našeg mentaliteta“. Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin, listopad, br.134, str.3.

b) *Svi su se voljeli*: atmosfera i odnosi između radnika

Atmosfera u pogonima za vrijeme rada, svi se sugovornici rado prisjećaju, a kako kažu bili su „u društvu i bilo je svega, i tuge i žalosti i veselja“, te napominju kako su si pomagali ukoliko je netko od njih imao više posla, bio bolestan i slično. Ipak, oni koji su se zaposlili kasnije, tvrde kako je prije njihovog dolaska bilo još i veselije, što potvrđuju i intervjui sa radnicima u tvorničkom listu. Kazivanja vezana uz osamdesete godine nerijetko se vežu uz udaljavanje radnika, manje druženja i zajedničkih aktivnosti.

„Svi su se voljeli, dijelili smo svi zajedno, hranu - kako je ko doneso, tako smo dijelili, jeli. Uglavnom, jedno druženje, barem što ja sam doživila lijepo, vedro, veselo.“⁸⁹

„Bilo nas je malo, ali bilo nam je dobro, jer vladala je među nam sloga i zadovoljstvo. A i svi smo imali iste probleme.“⁹⁰

„Kada razmislim o prošlim danima ili bolje rečeno o počecima, osjećam izvjesnu nostalgiju. Bio je to mali kolektiv i međuljudski odnosi među radnicima bili su nekako prisniji (...) Kad čovjek toliki dio života provede u jednoj sredini naprosto se s njom saživi. Razvojni ili životni put Pazinke osjećam i kao dio svog života.“⁹¹

„U našem OOUR-u mladi su dosta nepovezani, dolaze na posao, odrade osam sati i odu svaki svojim putem. Po pričanju starijih kolega čujem da je nekada bilo drugačije, da su bili povezaniji. Organizirale su se radne akcije i drukčiji vidovi druženja što bi trebalo ponovo aktualizirati.“⁹²

---

⁸⁹ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

⁹⁰ BENIĆ, S. (1988) „Početak je bio težak“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.175, str.3.

⁹¹ RIMANIĆ, M (1987) „Rasli sa kolektivom“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, srpanj, br.163, str.10-11.

⁹² RIMANIĆ, M. (1988) „Nužnost suradnje“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, studeni, br.178, str.12.

Radni je kolektiv po starosnoj strukturi bio mlad - neki od njih zaposlili su se već sa 16 godina. Prosjek starosti radnika, primjerice 1978. godine bio je 26 godina⁹³, što je prema kazivačima i bio razlog vrlo dobre atmosfere za vrijeme rada.

„Ja san bi u OOUR-u di je bio prosjek negdje ispod 25 godina, onda moreš znat ča je bilo, tu je bilo svega... ludnica, ljubavnih parova, rastava, sastavljanja...“⁹⁴

„Atmosfera je bila super, to su sve bili mladi ljudi. Kad san ja šla delat jedna ženska je imala 29 godina i ona je za mene bila stara, a oni ča su bili preko 30 - 35 to su bili starci, joj da vidiš ti...“⁹⁵

Kažu i kako zbog velikog broja zaposlenih, neke nisu ni poznavali, posebice ako su radili u četiri smjene, praktično se nisu ni vidjeli. Velik je broj brakova sklopljen zahvaljujući tvornici, „uglavnom svi muški su valjda bili poženjeni za žene iz Pazinke“, kaže jedna od sugovornica. Narativi o solidarnosti i bliskosti među radnicima i međusobnom pomaganju česti su u kazivanjima bivših radnika.

„Bili smo skromni, dosta smo se družili. Kad smo išli na posao, jedno vrijeme je bio par nepar automobila, i onda da ne idemo pješke, jedan tjedan jedan je vozio, drugi tjedan drugi je vozio. Poslije su došli autobusi.“⁹⁶

Postojala je i kasa uzajamne pomoći, „ustanovljena da pruži radniku pomoć kada se nađe u financijskoj stisci. Znači brza, efikasna – jednostavno rečeno pomoć iz prve ruke“⁹⁷. Njena je uloga bila i razvijanje navika štednje te uzajamnosti i solidarnosti radnika⁹⁸.

---

⁹³ ČUTURILO, Krešimir i Mario KALČIĆ, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre, str.56.

⁹⁴ Kazivač 7 (r. 1959., zaposlen 1980.-2008.)

⁹⁵ Kazivačica 8 (r. 1952., zaposlena 1968.-2005.)

⁹⁶ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

⁹⁷ Lođ (1984) „Kasa uzajamne pomoći 'izgubila' svoju svrhu“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, prosinac, br.136, str.4.

⁹⁸ Članstvo je bilo dobrovoljno, a radnik je u kasu uplaćivao najmanje 1,5 a najviše 3% akontacije osobnog dohotka, njegove su dužnosti bile redovito uplaćivanje članske uloge i redovito vraćanje pozajmice i zajmova. Maksimalan iznos pozajmice nije smio prelaziti tri prosječna osoba dohotka isplaćena u radnoj organizaciji u protekloj godini, u: LONDERO, Đ. (1985) „Očekuju se kvalitetne izmjene u poslovanju kase uzajamne pomoći“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, veljača, br.138, str.8.

„Podigo si recimo 10,000 kuna i u roku 6 mjeseci to si vraćao i to je jako fino funkcioniralo i jako dobro je došlo, između njih i ja sam koristila. Plaće su bile skromne.“⁹⁹

4.3. DRUŠTVENI POLOŽAJ RADNIKA

a) *Nismo bili nekih zahtjeva velikih: priče o životnom standardu*

Uzmemo li u obzir da socijalna prava obuhvaćaju „socijalnu zaštitu, stanovanje, zaposlenost, zdravstvenu zaštitu i obrazovanje“¹⁰⁰, možemo zaključiti kako je *Pazinka* u velikoj mjeri ulagala u aspekte socijalnog statusa radnika, kroz njeno napredovanje poboljšavale su se i kvaliteta i obim tih ulaganja, a kako kaže jedna bivša radnica - „*bilo ti je sve pod ruku*“¹⁰¹. Izgrađena je tvornička ambulanta kako „bi zdravstvo približili radniku, da bi ono bilo efikasnije i pravovremeno kako na planu primarne, tako i na planu preventivne i specifične zdravstvene zaštite“¹⁰², isticali su u jednoj od jubilarnih publikacija. Također, bila je organizirana prehrana u svim smjenama, kao i prijevoz do radnog mjesta – „izgradnjom i rekonstrukcijom putova i dinarom radnika i radne organizacije i najudaljenije naselje komune približava se gradu, a time i tvornicama“¹⁰³. U planu je bila i izgradnja bazena, jaslica te dječjeg vrtića za potrebe zaposlenih, međutim, to se nije realiziralo. Sve nabrojano možemo promatrati kao dio socijalističkog modernizacijskog procesa, odnosno izgradnje industrijske zajednice i industrijskog čovjeka kojem su na raspolaganju bile sve društvene pogodnosti. Bivši pripadnici te industrijske zajednice na njih gledaju kao na dio logike boljeg društva

---

⁹⁹ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

¹⁰⁰ Puljiz prema Vijeće Europe, 2003:10, u: PULJIZ, Vlado (2004) „Socijalna prava i socijalni razvoj Republike Hrvatske“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. 11 (1): 3-20, str.3.

¹⁰¹ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

¹⁰² „30 godina rasta, 1958-1988“. (1988) *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174, str.10.

¹⁰³ ČUTURILO, Krešimir i Mario KALČIĆ, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre, str.59.

kojem su nekada pripadali i koji im je nudio više od današnjeg oblika društva. Stoga je jasna izvjesna doza nostalgije u referiranju na spomenute procese koji se često karakteriziraju kao blagodati, budući su i sami radnici imali osjećaj da su uključeni u proces modernizacije, a koji ih je pokušavao oblikovati kao moderne industrijske građane. Iako je socijalna sigurnost gotovo sinonim tog razdoblja, koje je „s pravom, identificirano kao razdoblje socijalnih prava i temeljne socijalne sigurnosti“, upravo zbog nje, „radnici su pristajali na ograničenja drugih svojih prava (prije svega političkih), na birokratske privilegije te na relativno nizak društveni standard“, ističe Zrinščak¹⁰⁴. Kako piše Puljiz, socijalna se politika, kao dio tadašnje ideologije, „na površini“ legitimirala u „jednakosti šansi, pravednoj raspodjeli dohotka, jednakosti spolova, u niskoj stopi nezaposlenosti i regionalnoj distribuciji resursa“¹⁰⁵.

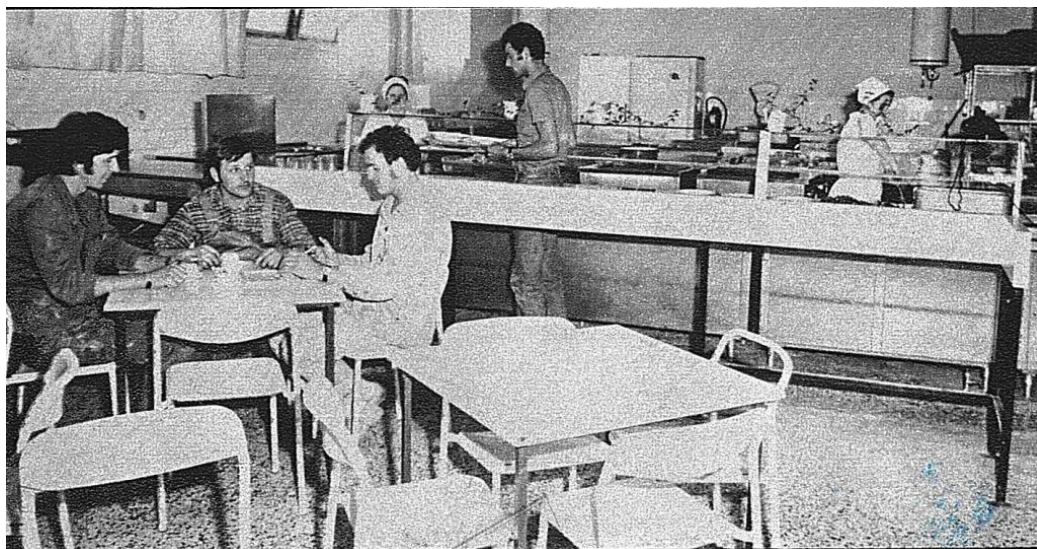

Slika 15 Ambulanta (izvor: „Pazinka, 15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin)

---

¹⁰⁴ ZRINŠČAK, Siniša (2003) „Socijalna politika u kontekstu korjenite društvene transformacije postkomunističkih zemalja“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. 10 (2): 135-159, str.139.

¹⁰⁵ PULJIZ, Vlado (1994) „Socijalna politika postsocijalističkih zemalja“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. 1 (1): 83-90, str.84.

Slika 16 Kantina (izvor: „Pazinka, 15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin)

U narativima bivših radnika *Pazinke* o životnom standardu socijalističkog perioda očita je dihotomija glede životnih vrijednosti *onda* i *sada* – onda su bila „prava vremena“ i „prirodniji život“, a ljudi skromniji i manjih zahtjeva nego danas. Plaće nikada nisu bile velike, kako kažu, ali bile su dovoljne za „normalan“ život, no naglašavaju i kako one nikada nisu bile mjerilo količine i teškoće rada.

„Mi smo bili zadovoljni s tim ča smo imeli, nismo bili nekih zahtjeva velikih.“¹⁰⁶

„Drukčiji je bi život nego danas, danas su ljudi svi velikih zahtjeva, svi bi teli više i više, ti imaš takov stan ja bin većega...“¹⁰⁷

„Kad san počela delat, '82., '83. san se oženila, s mojoj plaćon se je živelo skoro cijeli misec, imali smo samo jedno dijete, ni bila plaća nikad velika, ali je bilo dovoljno.“¹⁰⁸

„Uvijek smo si mogli od svoje plaće, a nismo imali druge prihode, nešto ušparat, sad nema šanse već tolika leta. Kroz godine smo ušparali marke i kupili stan i platili u gotovini i poslije toga ništa nikad, sad ću si ja skupit šolde, ništa...“¹⁰⁹

---

¹⁰⁶ Kazivačica 4 (r. 1952., zaposlena 1973.-2007.)

¹⁰⁷ Kazivačica 3 (r. 1959., zaposlena 1976.-2002.)

¹⁰⁸ Kazivačica 9 (r. 1965., zaposlena 1982.-2009.)

¹⁰⁹ Kazivačica 8 (r. 1952., zaposlena 1968.-2005.)

Dok su radnici podržavali širenje i napredak tvornice, s druge je strane vidljivo nezadovoljstvo u toliko što je bilo očito da finansijskih sredstava ima, ali oni to nisu „osjetili“, već se sve ulagalo u daljnje investicije.

„Ali naš direktor nikad ni te dat nama radnicima, mi nikad nismo niš dobili od Pazinke, da san ja rekla ja delan toliko i toliko let i ja san dobila jednu platu, nikad nismo niš dobili. I nikad nan ni da recimo, aha imali smo malo više šoldi, a bilo je tega sigurno, e sad će nan on dat neku trinaestu plaću ili nešto, nikad, jer uvijek je to trebalo šparat za sljedeću generaciju, za našu djecu, tako je tumačio, uvijek treba se gradit, i su i gradili, portirnu, pa su bile kartice, si mora doć na vrijeme na delo, pa su napravili parkiralište, bilo je šoldi...“¹¹⁰

„U nekim se tvornicama dijelio višak, u Pazinki nije bio slučaj, sve se ulagalo u investicije. Mi smo bili revoltirani, a s jedne strane je bilo u redu da se stvaralo.“¹¹¹

Na promjenu vrednovanja rada po modelu kojem je njegovo osnovno mjerilo individualni učinak radnici su izražavali zadovoljstvo, obzirom da je ono za više rada i prebacivanje norme donosilo i veće dohotke te stimulaciju za rad.

„Sistem nagrađivanja do sada nije bio u redu. Bolje radnice su govorile: 'zašto da radim za druge'. Nije postojala značajnija stimulacija. Do sada mi moji stalni prebačaji norme nisu mnogo utjecali na osobni dohodak, najviše do tisuću dinara. Sadašnjim obračunom to se i te kako osjeti. Svaki želi ostvariti što višu normu, jer mu to donosi i znatno viši osobni dohodak.“¹¹²

Kako piše Duda, određenost zarade osobnom učinkovitošću radnika zatvorio se krug: „radnik mora biti djelotvorniji jer će time rasti i opća produktivnost na temelju koje će se povećati plaće i porasti standard. Čini se da je svoj bolji život radni čovjek mogao stvoriti vlastitim rukama, a da bi u tome bio uspješniji 'osnovni zadatak socijalističke privredne politike' trebalo je biti 'stalno poboljšavanje materijalnih i kulturnih uslova života i radnih ljudi'. Kao dio poboljšanja doći će do jačeg razvitka trgovačke mreže i 'boljeg usluživanja potrošača robom'. Potrošačka je kultura tako postala važnim dijelom Programa SKJ jer radnik koji je više radio i zaradio, izvan radnog mjesta će kao potrošač kupujući proizvode i usluge

---

¹¹⁰ Kazivačica 8 (r. 1952., zaposlena 1968.-2005.)

¹¹¹ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

¹¹² LONDERO (1984) „Dograđivati sistem raspodjele“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, srpanj, br.132, str.13.

činiti sebe sretnijim i zadovoljnijim, stvarati bolje životne uvjete i povećati si standard¹¹³. Radnici tvornice proizvode su mogli kupovati i u tvorničkoj prodavaonici, između ostalog vunu, konac, platno, tapete, ponekad i konfekcijske proizvode, za koje je postojala velika zainteresiranost radnika¹¹⁴.

Kazivanja bivših radnika upućuju na činjenicu da je sredinom i krajem 80-ih godina polako dolazilo do promjena po pitanju životnog i socijalnog standarda, koji su sve više i osjetnije padali. Slijedom toga radnici više nisu uživali privilegije koje je zaposlenje u tvornici donosilo prijašnjim generacijama radnika.

„Nisi dobi kao drugi, to je već bilo pri kraju, nisi dobi ni stan, nis dobi niš i oniput nisi se naša u temu, kao generacije prije.“¹¹⁵

„Da moren reć da je meni nešto Pazinka dala ni ništa, ama bas ništa.“¹¹⁶

Situaciju u *Pazinci* u tom periodu, a sve više približavanjem devedesetih godina, vrlo dobro ocrtava njen mjesečni list, čije su stranice sve češće ispunjavane pričama o nezadovoljstvu radnika i problemima u poslovanju.

„Proteklu 1988. možemo oslikati prečesto upotrebljavanim riječima teška, složena, bremenita problemima, krizna, te sa još mnoštvom sličnim naziva. Višegodišnja privredna, ekonomska, društvena pa i politička kriza došla je do kulminacije, 'točke vrelišta'. (...) Ciljna inflacija ubrzo je 'probijena', troškovi život rapidno su rasli pa je dolazilo do čestog nezadovoljstva radnika, a u mnogim radnim sredinama i do onog najgoreg – obustave rada. U cjelokupnoj privredi prisutna je bila i velika nelikvidnost, visoke kamate, gomilale su se zalihe.“¹¹⁷

U „privrednom kolapsu“, kako se situacija karakterizirala u tvorničkom listu, očitovala se zastarjela oprema koja je limitirala produktivnost i konkurentnost proizvoda te povećavala troškove poslovanja. Rezultat je bio posezanje za sredstvima „koja bi u normalnim uvjetima

---

¹¹³ DUDA, Igor (2005) *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.47.

¹¹⁴ Rimanić, M. (1986) „Kod Lidi je“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.154, str.11.

¹¹⁵ Kazivač 1 (r. 1960., zaposlen 1980.-2002.)

¹¹⁶ Kazivačica 6 (r. 1962., zaposlena 1988.)

¹¹⁷ LONDERO, Đ. (1988) „Na prijelazu godina 1988/89“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, prosinac, br.179.

bila predviđena za standard radnih ljudi - osobne dohotke i zajedničku potrošnju¹¹⁸. Ipak radnicima u težim situacijama pomagalo se u vidu materijalne pomoći.

„Svakodnevni rast cijena, velika inflacija i druge slabosti utječu u sve većoj mjeri na pad životnog standarda radnika, pa je sve više onih koji su na rubu ili ispred egzistencijalnog minimuma. Zato su u radnoj organizaciji iz fonda zajedničke potrošnje izdvojena određena sredstva za materijalnu pomoć onim radnicima koji žive u teškim materijalnim prilikama.“¹¹⁹

„Zadovoljni nismo, jer cijene toliko rastu, da osobni dohoci više nisu dovoljni za pokriće najelementarnijih troškova života.“¹²⁰

„Prošla su ona dobra stara vremena, kada je nešto ostajalo za štednju. (...) Često i ako imaš novaca ne možeš kupiti ono što želiš, jer jednostavno nema. Mi koji radimo u Pazinki moramo upotrijebiti svo umijeće kako doći čak do kruha.“¹²¹

„S obzirom na zabrinjavajući rast cijena i prisutnu inflaciju većini zaposlenih nije lako spojiti dvadeset i pete dane u mjesecu.“¹²²

Inflacija je u Hrvatskoj već sedamdesetih rasla dvadesetak posto godišnje, da bi se osamdesetih godina ubrzano povećavala, „pa su cijene iz 1982. udvostručene do 1984., iznova već dogodine, samo 1987. porasle su dvostruko, 1988. trostruko u odnosu na prethodnu godinu, da bi inflacija 1989. dosegla 1.300 posto“, čime je i kupovna moć pala za tridesetak posto¹²³.

Puljiz ističe kako je činjenica da se socijalizam nije mogao prilagoditi promjenama u svijetu sedamdesetih i osamdesetih godina rezultirala povećanjem gospodarske i socijalne

---

¹¹⁸ Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin (1989) „Rasterećenje tekstilne industrije?“, veljača, br.181.

¹¹⁹ Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin (1987) „Pomoć ugroženim radnicima“, studeni, br.166, str.18.

¹²⁰ LONDERO, Đ. (1989) „Za tekstilnu industriju primjerna primanja“. Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin, veljača, br.181, str.4.

¹²¹ LONDERO, Đ. (1989) „Za tekstilnu industriju primjerna primanja“. Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin, veljača, br.181, str.4.

¹²² LONDERO, Đ. (1989) „Za tekstilnu industriju primjerna primanja“. Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin, veljača, br.181, str.4.

¹²³ DUDA, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.31-32.

krize u socijalističkim zemljama. Ona se očitovala u povećanoj nezaposlenosti i siromaštvu, odnosno „u uvjetima obilježenim globalizacijom, tehnološkom revolucijom i dubokim društvenim i gospodarskim promjenama, socijalizam više nije bio u stanju rješavati probleme gospodarskog razvoja, tj. nije mogao ostvarivati akumulaciju, i nije se mogao suočiti s narastajućim socijalnim problemima u društvu“¹²⁴. Prema Dudi, „više se analitičara još tijekom osamdesetih složilo da je do kretanja nizbrdo došlo zbog neusklađenosti gospodarskog i političkog sustava, zbog kontradikcije koju je izazvalo spajanje dvaju načela: gospodarski sustav temeljio se na samoupravljanju, dakle na načelu suradnje, a politički sustav na vertikalnoj subordinaciji i monopolu, dakle na načelu naređivanja. Miješanje načela moglo je tako dovesti samo do krize koja je bila 'izraz poremećenosti odnosa između samoupravljanja i države'“¹²⁵.

---

¹²⁴ PULJIZ, Vlado (2004) „Socijalna prava i socijalni razvoj Republike Hrvatske“. *Revija za socijalnu politiku*, vol.11 (1): 3-20, str.10.

¹²⁵ DUDA, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.24.

b) *Ja san znala kad san šla delat, da ja stan ću dobit: o stambenom zbrinjavanju*

Do sredine 80-ih godina dodjeljivanje stanova radnicima bilo je podrazumijevano i očekivano, a sredstva za njihovu izgradnju omogućavao je tvornički fond zajedničke potrošnje. Dobivanju stana na korištenje prethodila je analiza životnih uvjeta koju je provodila komisija i stvarala bodovnu listu, a prednost su imali radnici sa većim broj godina radnog staža. Na položaj na listi utjecao je i broj djece, ukoliko su oba supružnika radila u tvornici i slično. U slučajevima kada je jedan od supružnika radio u drugom poduzeću, stan je često dobiven principom zajedničkog ulaganja poduzeća. Uz to, dodjeljivani su krediti za stambene izgradnje, najčešće kuća na selu, čime su se mijenjale vizure kako grada tako i predgrađa i sela.

„Ja san dobila stan taj, ja san znala kad san šla delat, da ja stan ću dobit, to je bilo normalno.“¹²⁶

„Te stanove ča danas imamo to su nan dali na korištenje, i kad je došlo pravo otkupa u toj državi onda smo imali stanarsko pravo i si dobi taj stan za puno jeftinije.“¹²⁷

Pazinka je (prema podacima iz 1978.) godišnje na korištenje davala tridesetak stanova i još toliko kredita za stambenu izgradnju. Između 1966. i 1982. godine izgradila je 120 stanova, tridesetak ih je dobila na korištenje, a 295 radnika dobilo je kredite za individualnu stambenu izgradnju ili adaptaciju postojećih stanova¹²⁸. 1988. godine raspolagala je sa više od dvjesto vlastitih stambenih jedinica. I ostatak Hrvatske obilježavala je slična situacija, godišnje je izgrađeno 20-30 tisuća novih životnih prostora, najviše sredinom sedamdesetih. Osamdesetih je godina dvije trećine kućanstava bilo vlasnikom svog doma, a trećina je stambeni prostor dobila zahvaljujući članu obitelji kao nosiocu stanarskog prava. Ipak, mali je broj tih prostora bio u privatnom vlasništvu, a uglavnom su to bile obiteljske kuće poljoprivrednih i mješovitih kućanstava, iznosi Duda, dok prema anketama podstanarska

---

¹²⁶ Kazivačica 8 (r. 1952., zaposlena 1968.-2005.)

¹²⁷ Kazivačica 3 (r. 1959., zaposlena 1976.-2002.)

¹²⁸ BENČIĆ, Miljenko (1983) „Osnovni pravac petrokemija“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.122., str.8.

kućanstava nisu prelazila nekoliko postotaka. Prema autoru, „dobivanje društvenog stana na korištenje obično je doživljavano kao povlastica i pokazatelj privilegiranog statusa“¹²⁹, što se očituje i u kazivanjima sugovornika. Međutim, bivši radnici skreću pozornost i na nepravедnosti pri dodjeljivanju stanova, koje se ponekad provodilo „ispod stola“ - „Da je pravedno tada bilo isto ni bilo, daleko od toga“¹³⁰. Na nepravilnosti vezane uz dodjelu stanova ili kredita skreće pozornost i Duda: „Neki su do stana dolazili preko reda, drugi su namjenskim stambenim kreditima gradili vikendice, a treći su zadržavali društveni stan i nakon što su uselili u obiteljsku kuću koja je možda bila izgrađena ne običnim potrošačkim nego upravo kreditom dobivenim preko radne organizacije“. Stoga su komisije za ispitivanje porijekla imovine provodile akcije poput one „imaš kuću-vrati stan“¹³¹. Spomenuti pad životnog standarda osamdesetih godina, praćen je i pomanjkanjem sredstava za stambenu izgradnju u *Pazinci*, te se oni nisu gradili ni dijelili nakon 1986.¹³²

---

¹²⁹ DUDA, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.116.

¹³⁰ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

¹³¹ DUDA, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.118.

¹³² *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin* (1986) „Ni stanova, ni kredita“, listopad, br.154, str.2.

Slika 17 Stambene jedinice prije useljenja
(izvor: „20 godina rasta“ (1978) Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin, br.74.)

Slika 18 Stanovi za Pazinkine radnike
(izvor: Čuturilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre)

c) Dokolica – kultura, odmor, rekreacija

U tvorničkim publikacijama često se isticala važnost koju je tvornica pridavala organizaciji radničke dokolice, kako je „dinar Pazinke ugrađen i u gotovo sve vidove kulture i sporta komune i šire zajednice“, te kako se „na 'špici' pokroviteljstva ili sponzorstva raznih kulturnih manifestacija često može pročitati ime Pazinka“¹³³. Jedan od sugovornika istaknuo je kako važnost razvoja industrije leži upravo u razvoju čovjeka i napretku u pogledu kulture koje ono sa sobom nosi. Naime, obzirom na osmosatno radno vrijeme, mladi su radnici ostatak vremena imali za ispunjavanje aktivnostima ovisno o svojim željama. Dokolica se ispunjavala kreativnošću i kulturom, koja se uvelike osjećala u gradu. Kako kaže, danas dokolice nema, kao ni tolikog broja mladih u gradu, a što se tiče *Pazinke*, nije bilo ništa u gradu u što ona nije bila uključena.

Tvornica je podržavala i sponzorirala kulturno-zabavne događaje i davala „doprinos akciji da kulturno-umjetnički život prodre u radne kolektive, da i tvorničke hale postanu povremeno koncertne i kazališne dvorane“¹³⁴. Jedno od sponzorstava bilo je i ono Festivala jugoslavenskog igranog filma u Puli, u sklopu čega se od 1976. godine dodjeljivala nagrada *Ruža Pazinke* glumicama za najbolje ostvarenu ulogu suvremene žene u jugoslavenskom filmu. Sama je nagrada rad akademskog slikara i kipara Josipa Diminića. Uz dodjeljivanje nagrade, u Pazinu¹³⁵ se prikazivao film nagrađene glumice pa su građani mogli i upoznati tada poznata imena kinematografije¹³⁶. Namjera nagrade bila je da „kroz jedno značajno priznanje i ova radna organizacija doprinese razvoju jugoslavenske kinematografije, a usput da se među filmskim radnicima, velikim auditorijem gledalaca, u sredstvima javnog informiranja 'čuje' ime Pazinke“. Nagrada nije slučajno bila namijenjena upravo najbolje ostvarenoj ulozi

---

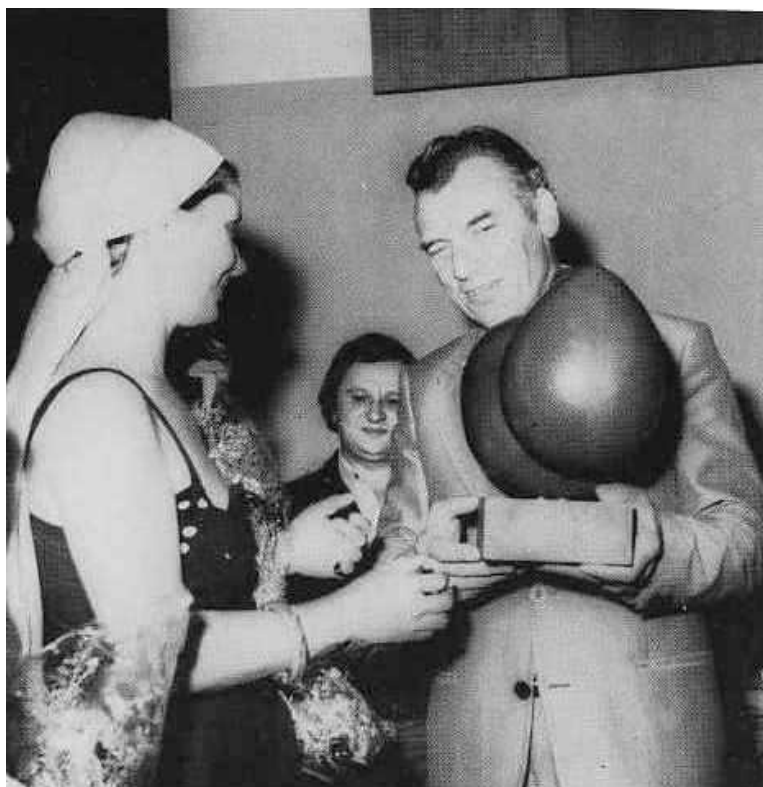
¹³³ „30 godina rasta, 1958-1988“. (1988) *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174, str.12.

¹³⁴ ČUTURILO, Krešimir i Mario KALČIĆ, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre.

¹³⁵ Dodjeljivanje nagrade nekoliko se godina održavalo u Puli po završetku festivala (od 1985.–1988.). No, Pazinkin je list izvještavao o nezadovoljstvu oko ovog poteza, kao i činjenicom da mediji nisu dovoljno popratili događaj, a glumice nisu prisustvovala uručenju. Ipak, dodjeljivanje nagrade vraćeno je u Pazin, što je dočekano pozitivnim reakcijama.

¹³⁶ LONDERO, Đ. (1988) „Od ove vrijedne nagrade nije ostalo ni „R“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.175, str.10.

suvremene žene – „jer smo mi radni kolektiv u kojem pretežno rade žene. Htjeli smo upravo da kroz dodjeljivanje ove nagrade simboliziramo strukturu zaposlenih i da kroz to doprinesemo davanju jedne veće važnosti i same nagrade i našim zaposlenim radnicama“¹³⁷.

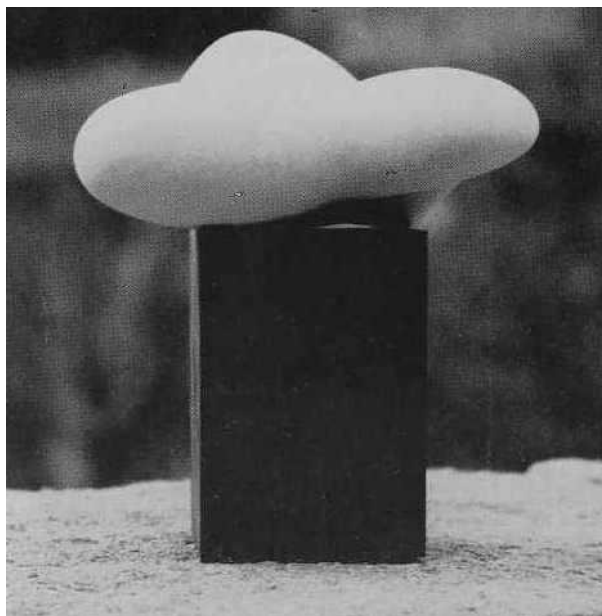
Slika 19 Direktor Miljenko Benčić dodjeljuje Ružu Pazinke Božidarki Frajt, prvoj dobitnici ove nagrade (izvor: Čuturilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre.)

Tvornica je surađivala s umjetnicima, a kako sam saznala i od sugovornika, umjetnička djela nisu bila rijetkost na zidovima tvornice. U njenom vanjskom dijelu i danas se nalazi skulptura *Oblik rasta*, djelo Josipa Diminića postavljeno kao spomen obilježje dvadesete godišnjice rada tvornice. Akademski slikar Renato Percan autor je *Pazinkinog* zaštitnog znaka u obliku puža. Podrška umjetnicima, a time i spoj industrije i umjetnosti, vidljiv je i na primjeru pulskih slikari koji su svoja djela izrađivali na *Pazinkinim* platnima, a zauzvrat joj

---

¹³⁷ LONDERO, Đino (1987) „Nagradu uručiti 'u živo'“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.164, str.12.

poklonili dio radova¹³⁸. Pjesnik Tugomil Ujčić svoju je zbirku pjesama *Kuraja nan ni falilo* posvetio Pazinci povodom njene 25. godišnjice osnivanja i rada¹³⁹.

Slika 20 *Oblik rasta*, rad Josipa Diminića - spomen-obilježje dvadesete godišnjice rada
(izvor: Čturiilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre)

Osamdesetih godina na području kulture u gradu, najaktivnije organizacije su bile Centar za kulturu i obrazovanje (Spomen dom, Narodno sveučilište i Etnografski muzej), sa plesnim, pjevačkim, dramskim, tehničkim sekcijama te Historijski arhiv. U području tehničke kulture djelovali su Radio klub Pazin, Speleološko društvo i auto-moto društvo „Naprijed“, savez klubova Mladih tehničara¹⁴⁰. Razni su se događaji organizirali u gradu, pa su radnici i po prvi puta u životu imali prilike vidjeti primjerice izvođenje opere¹⁴¹. Troškove karata za takve i slične predstave ponekad je snosio sindikat, dok su skuplje predstave dijelom participirali kupci¹⁴².

---

¹³⁸ RIMANIĆ, M. (1989) „Pazinka u D.O.C.-u“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, studeni br.189.

¹³⁹ Lođ (1983) „Kuraja nan ni falilo“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.122, str.10.

¹⁴⁰ RIMANIĆ, M. (1989) „Ružu Valorizirati ili...“ *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, studeni, br.189, str.10.

¹⁴¹ Prva opera prikazana u Pazinu bila je Seviljski brijač, a izveo ju je ansambl riječke opere, u: RIMANIĆ, M. (1987) „Kakva kultura“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, svibanj, br.161, str.13.

¹⁴² M. R. (1987) „Kako na predstave“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, svibanj, br.161, str.13.

Slobodno vrijeme radnika ovisilo je o smjenskom radu prema kojem su nakon šest radnih uslijedila dva neradna dana, bez obzira na vikende ili državne praznike, pa se uobičajene prilike po tom pitanju u ostatku Hrvatske ne mogu pripisati i Pazinci, a prema kojima je osamdesetih godina slobodno vrijeme radnika činilo „najmanje osamnaest radnih dana godišnjeg odmora, pedesetak vikenda godišnje te najmanje osam dana državnih praznika“¹⁴³.

„Ni bilo subota ni nedjelja, kako ti je došlo, ni fešte, ni novo leto, nema zaustavljanja stroja.“¹⁴⁴

„Za jeno novo leto smo delale u konobi, je bilo sila za neki materijal, konoba se je zvala, je doša pogledat nan direktor, bilo je pol noći i koliko je to pasalo, a strojevi su nan delali, nič ni bilo da ni bilo kako treba, mi smo plesale, bez muzike bez nič, i doša je direktor i niš ni reka jer je bilo sve u redu, a da smo mi plesale i da su strojevi bili prazni...“¹⁴⁵

Sugovornici su se s veseljem prisjećali velikih *fešti* za razne praznike, poput onih za godišnjice rada *Pazinke* ili Dana Republike, dok su za 1. maj bili aktualni izleti i druženja. Kršćanski su blagdani, skladno tadašnjem sistemu bili također radni i zanemareni, a kako ističu ponekad je bio običaj da na razini smjene sami i u svom aranžmanu organiziraju ručak u povodu Božića ili Nove godine.

---

¹⁴³ od kojih su neki bili jednodnevni, a neki dvodnevni – „Nova godina (1. i 2. siječnja), Praznik rada (1. i 2. svibnja), Dan borca (4. srpnja), Dan ustanka naroda Hrvatske (27. srpnja), Dan Republike (29. i 30. studenog) - koji bi se s ionako neradne nedjelje prenosili na ponedjeljak ili pomoću dodatnih slobodnih dana premošćivali dio tjedna do vikenda“, u: DUDA, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.295.

¹⁴⁴ Kazivačica 4 (r. 1952., zaposlena 1973.-2007.)

¹⁴⁵ Kazivačica 2 (r. 1949., zaposlena 1965.)

Slika 21 Obilježavanje Pazinkinog jubileja
(izvor: Čturiilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre.)

Slika 22 Prvomajska štafeta (izvor: *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br. 131., svibanj 1984.)

Slika 23 Prvomajska parada u Pazinu 1960. (izvor: fototeka Etnografskog muzeja Istre u Pazinu, f00599 i f00627)

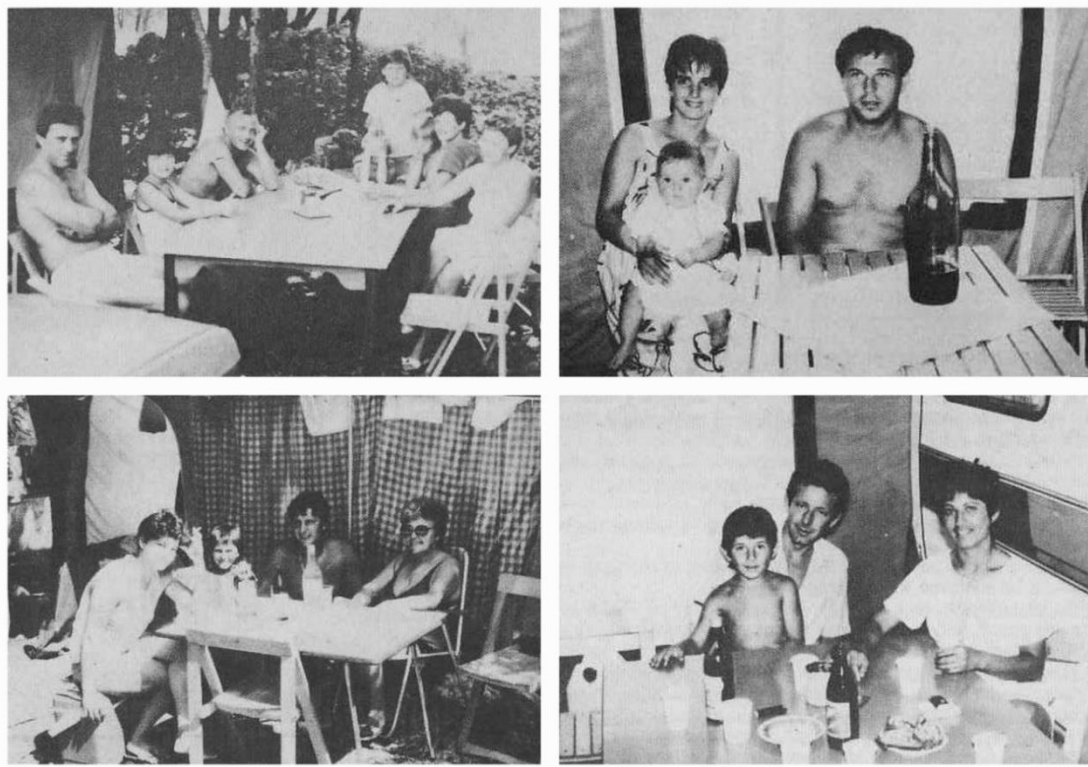
Strojevi su se gasili jedino za vrijeme kolektivnog godišnjeg odmora¹⁴⁶, od sredine srpnja do sredine kolovoza. Taj su odmor radnici mogli provesti u objektima tvornice, poput kamp kućica u Poreču i Rovinju, što je bio i financijski najprihvatljiviji oblik ljetovanja. Najveći interes bio je upravo za vrijeme kolektivnog godišnjeg odmora, kada su najčešće sva mjesta bila popunjena¹⁴⁷, iako se objekte moglo koristiti i izvan tog perioda. U slučajevima većeg interesa, primjenjivalo se bodovanje, ovisno o osobnom dohotku, socijalnim uvjetima, broju djece i slično. *Pazinka* je primjerice 1989. raspolagala sa 16 kamp prikolica koje je koristilo 450 radnika i članova njihovih obitelji¹⁴⁸.

---

¹⁴⁶ Godišnji odmor radnika bio je zajamčen zakonom, a „dvotjedni plaćeni godišnji odmor uveden je u Jugoslaviji 1946. godine. Njegovo se trajanje potom produljivalo sve dok 1973. Zakonom o međusobnim odnosima radnika u udruženom radu nije ograničeno na razdoblje od 18 do 30 dana, ovisno o godinama radnoga staža i težini radnih uvjeta. Iste je godine Jugoslavija ratificirala Konvenciju 132 Međunarodne organizacije rada, drugu koja se bavila minimalnim standardima glede prava na odmor poslije one iz 1936. godine. Pravo na odmor štitio je i Ustav SFRJ određujući najdulje dopušteno trajanje radnoga i najkraće trajanje slobodnoga vremena te ističući pravo radnika na ograničeno radno vrijeme“, u: DUDA, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.294.

¹⁴⁷ LONDERO, Đ. (1984) „Za ljetovanje – veliki interes“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.134, str.10.

¹⁴⁸ LONDERO, Đ. (1989) „Kamp-prikolice vraćene u svoje staro zimovalište“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.188, str.10.

Slika 24 Pazinkini radnici i njihove obitelji na godišnjem odmoru u Polarima
(izvor: *Pazinka*, list kemijsko tekstilne industrije Pazin br.164 kolovoz 1987.)

Slika 25 (izvor: *Pazinka*, list kemijsko tekstilne industrije Pazin, br.123., listopad 1983 i br.160., travanj 1987.)

Međutim, kako primjećuje Duda, psihološki bijeg od svakodnevice i posla na takvim je odmorima bio ograničen činjenicom da su radnici „često bili 'prisiljeni' na odmor odlaziti uvijek na isto mjesto i ondje vrijeme provoditi s ljudima koji su ih svakodnevno okruživali na radnom mjestu“¹⁴⁹. Ipak, kazivači ne iznose primjedbe vezane uz takve okolnosti, već se fokusiraju samo na pozitivne aspekte takvog oblika godišnjih odmora. Autor nadalje ističe kako boravak u radničkim odmaralištima od šezdesetih godina možemo promatrati kao demokratsku dokolicu. „Ograničenje u demokratizaciji slobodnog vremena mogle su predstavljati samo materijalne prilike koje su ipak znatan dio građana zadržavale kod kuće ili u, iz godine u godinu, istom odmaralištu, neovisno o postojanju želje za promjenom okoline“¹⁵⁰.

Tako je i u vrijeme odmora u *Pazinci*, jedan dio tvornice radio - „tijekom kolektivnog godišnjeg odmora Pazinka nije ostala sama, ili bolje rečeno nisu se baš svi odmarali. Kada su utihnula postrojenja, u akciju su krenuli radnici održavanja da dotjeraju uređaje i strojeve za nastanak proizvodnje“. Ti su radnici najčešće pripadali OOUR-u Uslužne djelatnosti „za koji 'ne vrijedi' kolektivni godišnji odmor. Kada se većina odmara njihovi radnici su najzaposleniji“¹⁵¹. Također, oni radnici koji su za vrijeme odmora željeli raditi mogli su, kako saznajem od kazivača, a razlozi za to najčešće su bile slabije materijale prilike tih radnika.

„Kolektivni godišnji je bila super stvar, da si imao tri, četiri šetimane u sedmom mjesecu, nije se radilo. Onaj ki je hte delat opet je moga delat jer uvijek je treba na remontu određen broj ljudi, a to su ti obično ljudi koji su bili pod kreditima i tako znaš, nama mladima se to nije baš lovilo, raje si ša u Poreč, nekamo, landart, ja nisan dela nanke jednog leta za vrijeme kolektivnog.“¹⁵²

---

¹⁴⁹ DUDA, Igor (2005) *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.128.

¹⁵⁰ DUDA, Igor (2005) *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.144.

¹⁵¹ RIMANIĆ, M (1988) „Radi se i kada strojevi stanu“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.175, str.5.

¹⁵² Kazivač 7 (r. 1959., zaposlen 1980.-2008.)

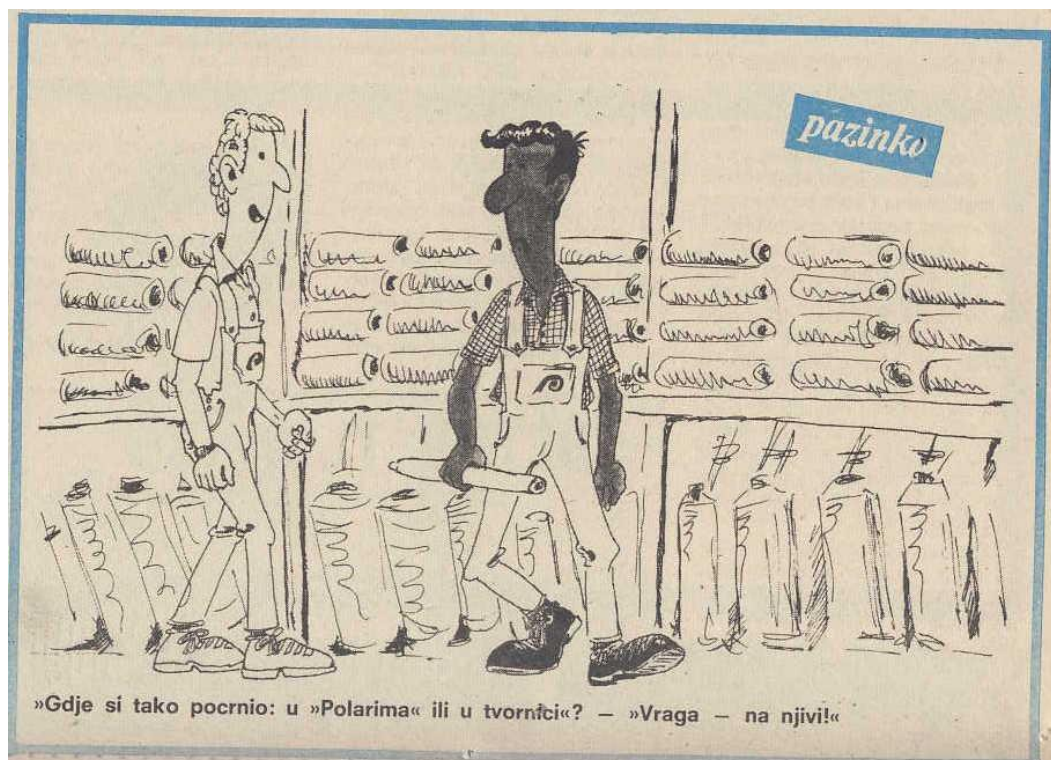
Slika 26 Karikatura iz tvorničkog lista (Izvor: *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.175., kolovoz 1988.)

Odmor u kamp kućicama koristila je, prema podacima iz 1987. tek jedna desetina zaposlenih u *Pazinci*¹⁵³. Manju zainteresiranost za takve aktivnosti možemo objasniti i načinom života, a kako primjećuje i Duda na razini Hrvatske, „i dalje je bilo onih koji na odmor nisu odlazili možda ne toliko zbog nedostatka novca, već upravo zbog životnoga stila kojemu su posjet hotelu i sunčanje na plaži bili nepoznanice. Oni su radili, ne samo poslijepodne i vikendom, već za vrijeme godišnjeg odmora. Nazivali su ih polutanima, radnicima-seljacima, jer su 's jednom nogom u tvornici a drugom na njivi' i jer im “ni na kraj pameti nije da odmor iskoriste drugačije nego za poljoprivredne radove”¹⁵⁴.

¹⁵³ RIMANIĆ, Mirjan (1987) „Odmor u Polarima“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.164, str.13.

¹⁵⁴ DUDA, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.298-299.

Slika 27 Karikatura iz tvorničkog lista (izvor: *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.164., kolovoz 1987.)

Radnicima *Pazinke* bio je dostupan i medicinsko aktivni odmor ili programirani zdravstveni odmor koji se provodio u lječilištima i toplicama, zimski odmor na raznim lokacijama tadašnje države, za kojeg je ipak bio manji interes od onog ljetnog u objektima tvornice¹⁵⁵. Često su financirani ili sufinancirani izleti i posjete, odnosno susreti sa drugim radnim organizacijama iz Jugoslavije. Primjerice izleti u Zagorje Aktiva dobrovoljnih darivaoca krvi *Pazinke*, kao nagrade za humano djelo¹⁵⁶ ili tradicionalni susreti *Pazinke* i *Svilane* Osijek pri čemu su radnici „razmjenjivali iskustva i produbljivali prijateljstvo“. U tim se prilikama izražavalo zajedništvo, a te su aktivnosti smatrane kao „prave vrijednosti“ i „njegovanje međuljudskih donosa“ – „Na takvim izletima nema MI i VI, svi smo jedno –

¹⁵⁵ U cijeloj je Hrvatskoj šezdesetih godina mrežu odmarališta, ovisno o godini, činilo 500-700 radničkih i stotinjak omladinskih i dječjih odmarališta, u: DUDA, Igor (2005) *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.120.

¹⁵⁶ *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin* (1989) „Veselo u pitomom Zagorju“, ožujak, br.182, str.13.

radnici jedinstvenog, velikog kolektiva¹⁵⁷. I kazivači s kojima sam razgovarala često su koristili neke od tih mogućnosti.

„Išlo se na razno razne izlete, u posjet tim fabrikama s kojima smo radili, Svilana Osijek, u Sloveniju, Vuteks Vukovar, Varteks Varaždin, to su bili višednevni izleti, po 5 dana čak.“¹⁵⁸

Slika 28 Grupa Pazinkinih radnika u posjeti Svilani Osijek
(izvor: *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin* br.123., listopad 1983.)

Slika 29 Radnici Pazinke, dobrovoljni darivaoci krvi na izletu u Zagorju
(izvor: *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin* br.182., ožujak 1989.)

---

¹⁵⁷ MATTICCHIO, R. (1983) „Put prijateljstva i suradnje“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.123, str.5.

¹⁵⁸ Kazivač 7 (r. 1959., zaposlen 1980.-2008.)

Slika 30 Ekskurzija prvih Pazinkinih tehničara u Prag (izvor: „Pazinka, 15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin)

Kako ističe Duda, putovanja su imala dvostruku ulogu, „s jedne su strane pridonosila stvaranju sretnih građana koji su možda i po prvi put ostavili zavičaj kako bi posjetili manje ili više udaljeno odredište i ondje bar na kratko uživali u prividu drugačijega života; s druge strane, obilaženje domovine – nebitno je kako je ovdje nazvali jer obrazac je jednak svugdje u svijetu – uvijek, a osobito u prijelomnim povijesnim razdobljima podiže nacionalnu (ili nadnacionalnu) svijest, omogućuje upoznavanje sunarodnjaka i homogenizira zajednicu, čak i na klasnoj osnovi“¹⁵⁹. Također, ove aktivnosti, od kraćih putovanja pa do zimovanja i ljetovanja, možemo povezati i sa razvojem turizma, koje je u tim razdobljima bio u zamahu. Time su građani „stjecali naviku putovanja te s više ili manje uspjeha uživali u potrošačkoj dokolici pri čemu im je medijska slika slobodnoga vremena i idealnoga godišnjeg odmora bila uvijek prisutan putokaz“, a s druge strane „ulaganja u turizam ubrzavala su modernizaciju infrastrukture i mijenjala život stanovništva turističkih područja“, dok su strani „gosti donosili

---

¹⁵⁹ DUDA, Igor (2005) *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.89-90.

državnom proračunu toliko važne devize te svojim novcem i ponašanjem mijenjali navike domaćina¹⁶⁰.

Što se tiče sportskih aktivnosti, iz *Pazinkinih* publikacija saznajemo kako su one bile vrlo popularne.

„Pune se vitrine pehara, medalja i priznanja. Sport je duboko zakoračio u naš radni kolektiv i on iz dana u dan uključuje nove članove. Ukratko rečeno sportska rekreacija postaje masivna“¹⁶¹.

Uz najpopularniji nogomet, među aktivnijima bili su i šahisti, rukometaši, strijelci, kuglaši i drugi sportaši amateri¹⁶². Organizirale su se sportske igre unutar *Pazinke*, ali i izvan nje, pri čemu su sudjelovali i drugi radni kolektivi, poput Uljanika iz Pule, Tvornice duhana i ambalaže iz Rovinja i Prvomajske iz Raše¹⁶³. Radnici su sudjelovali na Tekstiljadama – natjecanjima tekstilnih radnika iz cijele Jugoslavije. Djelovalo je i Planinarsko društvo *Pazinka*, koje je primjerice 1984. brojilo 360 članova od kojih su više od polovice bili *Pazinkini* radnici, a „nije bilo vikenda ili praznika da planinari Pazinke nisu organizirali neku akciju“. Kao osnovni ciljevi djelatnosti društva isticani su „gajenje tekovina NOB-e putem posjećivanja spomenika revolucije i susreta s borcima; održavanje psihofizičke sposobnosti članova; osposobljavanje članova za orijentaciju, kretanje i savladavanje prirodnih prepreka, markiranje i održavanje planinarskih staza Učke i Ćićarije; izgradnja skloništa na Planiku i Koritima“, kao i „suradnja i održavanje prijateljskih veza i susreta sa drugim planinarskim društvima te društveno-političkim organizacijama i društvima u komuni“¹⁶⁴. Planinarsko društvo *Pazinka* i Nogometni klub *Pazinka* i danas djeluju pod tim imenima.

---

¹⁶⁰ DUDA, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.293.

¹⁶¹ Lođ (1978) „Sportska rekreacija sve masovnija“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.74, str.18.

¹⁶² ČUTURILO, Krešimir i Mario KALČIĆ, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre.

¹⁶³ MILOTIĆ (1978) „Radničke sportske igre '78“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.74, str.18.

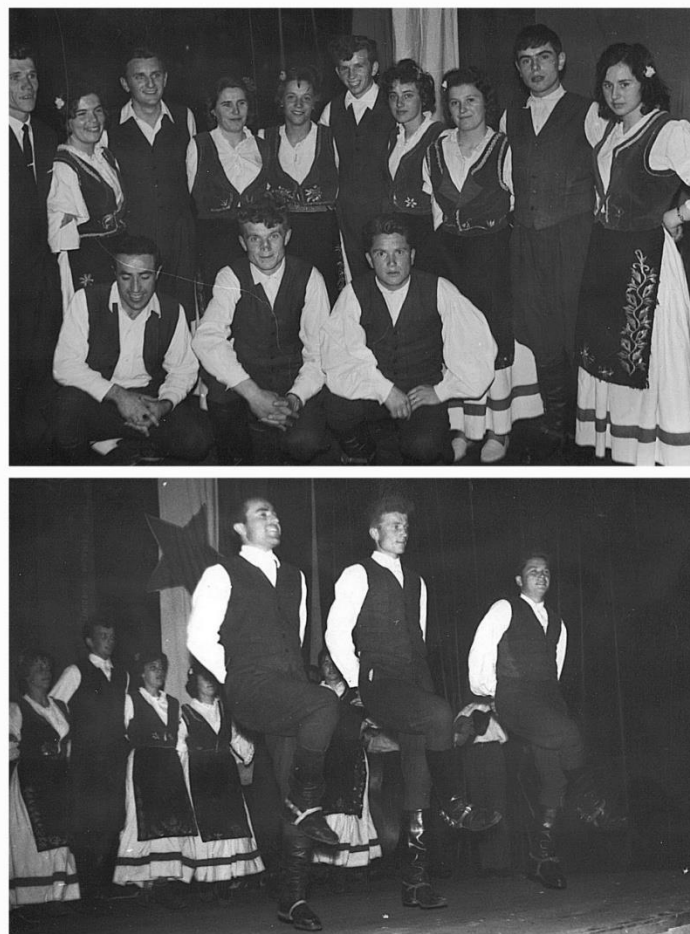
¹⁶⁴ LONDERO, Đ. (1984) „Uspješna godina PD Pazinka“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, prosinac, br.136, str.11.

Slika 31 Streljaštvo, šah, kuglanje i nogomet, aktivnosti kojima se bavio velik broj radnika Pazinke
(izvor: Čuturilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre)

Slika 32 Pazinski pjevački zbor; proslava 25 godišnjice rada tvornice
(izvor: *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.122., kolovoz 1983.)

Slika 33 Folklorna grupa Pazinke

(izvor: fototeka Etnografskog muzeja Istre u Pazinu, f1232 i f1300; snimio Josip Miličević, 19.5.1962.)

Program Saveza komunista Jugoslavije iz 1958. vrijedio je i sedamdesetih i osamdesetih godina, koji je građanima „obećao zadovoljavanje svih potreba, brigu o odmoru i zabavi, sportu i raznodni, te osiguranju dnevnog, tjednog i godišnjeg odmora“. Važnost slobodnog vremena povedena je idejom o otuđenom proizvodnom radu, donosi Duda, te je smatrano kako se sloboda u slobodnom vremenu „može ostvariti jer ona na radnom mjestu nije moguća sve dok je rad otuđen i dok radni proces ne bude posljedica slobodnog udruživanja“. Slijedom toga, pravo na odmor, slobodno vrijeme i rekreaciju imali su veliku važnost te su sagledavani kao dio radnog procesa, „pa je, sukladno zaključcima zajedničke sjednice CK SKH i Republičkoga vijeća Saveza sindikata Hrvatske o socijalnoj politici i socijalnoj zaštiti, održane 1971. godine, pitanje rekreacije i odmora, baš kao i stanovanja i prehrane, trebalo imati 'prvenstveno preventivni karakter' i tako unaprijed suzbijati moguće zastoje u radu“. Odmor je time shvaćen kao društvena potreba, a ne samo osobna stvar pojedinca i individualan interes, slijedeći mišljenje prema kojem će pojedinac više doprinijeti

društvu ukoliko se dobro odmori, ističe Duda¹⁶⁵. Tomu pridonosi i činjenica da „uspješnost državne politike građanin mjeri vlastitim zadovoljstvom i standardom te da samo jak i odmoran potrošač može biti dobar radnik i sretan građanin“¹⁶⁶.

Tako se i u tvorničkom listu *Pazinke* isticala potreba kvalitetnog ispunjavanja dokolice. „Uz svakodnevne radne obaveze koje su za stjecanje egzistencijalnih potreba primarne, čovjeku su potrebne i sekundarne aktivnosti. Razni oblici druženja, razonoda, rekreacija, kulturni i sportski sadržaji te mnogobrojne druge aktivnosti sastavni su dio ljepšeg i svrsishodnijeg života. Ovi sadržaji olakšavaju savlađivanje svakodnevnih problema, sprečavaju otuđivanje čovjeka od čovjeka, zatvaranje u sebe“. Međutim, krajem 80-ih godina, interes i mogućnosti za kulturu bile su sve skromnije, a radnici manje zainteresirani, što se opravdavalo „teškim kriznim vremenima, nedostatkom sredstava, usmjeravanjem aktivnosti na rješavanje svakodnevne problematike“¹⁶⁷.

„Krizna je izmijenila život tzv. prosječnog Jugoslavena, koji kulturne potrebe ponovo zadovoljava dnevnim listom i, sve češće – uplatom na loto.“¹⁶⁸

„U našim današnjim prilikama, kad je kultura često potisnuta na margine društvenih zbivanja, nije čudno što se u radnoj sredini na nju postepeno zaboravlja. Nekad stvarana i razvijana, kultura rada danas opada ili varira ovisno o poslovanju radne organizacije i standardu zaposlenih radnika“ (...) a „radni ljudi Pazina nakon radnog vremena najčešće ostaju pasivni za oblike stvaralačke aktivnosti i amaterske djelatnosti u radnim organizacijama...“¹⁶⁹

---

¹⁶⁵ DUDA, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.296-297.

¹⁶⁶ DUDA, Igor (2005) *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.73.

¹⁶⁷ LONDERO, Đ. (1988) „Gdje su dobra stara vremena?“ *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, siječanj, br.168, str.9.

¹⁶⁸ *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin* (1988) „Krizna mijenja život“, veljača, br.169.

¹⁶⁹ BATAGELJ, E. (1989) „Kultura u udruženom radu Pazina“. *Pazinski vjesnik, List SSRN i udruženog rada općine Pazin*, 23.lipanj, br.1.

5. ORGANIZACIJA RADA

Djelovanje *Pazinke*, sukladno tadašnjem državnom sistemu, bilo je bazirano na sistemu samoupravljanja, a proizvodnja je od 1973. do 1990. godine bila organizirana u OOUR-ima – osnovnim organizacijama udruženog rada koje su zajedno činile radnu organizaciju *Pazinka*.

Samoupravljanje sa pripadajućim organima kao „zaokruženi institucionalni okvir djelovanja i upravljanja cjelinom privrednih i neprivrednih segmenata gospodarstva i društva“, u teoriji je upravo radnika postavljalo u poziciju subjekta, u „kome se ujedinjuju i radne i upravljačke funkcije“¹⁷⁰. Međutim, većina bivših radnika sa kojima sam imala prilike razgovarati tvrde kako je samoupravljanje ipak bilo „samo na papiru“, a kako stvarnog utjecaja radnika u praksi i nije bilo, iako se ono moglo koristiti za organizaciju određenih događaja i slično. U člancima lista *Pazinke* nerijetko se naglašavalo kako su upravo Jugoslavija, socijalistički sistem te samoupravljanje zaslužni za razvoj tvornice i grada.

„Razvoj Pazinke pratilo je samoupravljanje. Zahvaljujući upravo socijalističkom samoupravljanju Pazinština je od zaostale poljoprivredne komune prerasla u značajan industrijski faktor.“¹⁷¹

„Kada nebi bilo SK i druga Tita, nebi bilo ni samoupravnog socijalističkog uređenja, nezavisne i nesvrstane politike, bratstva i jedinstva među našim narodima i uopće nebi bilo mira. Prema tome nebi bilo ni Pazinke.“¹⁷²

„Mladi Pazinke i Pazinštine ponosni su da su upravo u ovom gradu naši djedovi i očevi, donijeli za sebe i za nas presudne „Rujanske odluke“ o sjedinjenju sa našom domovinom,

---

¹⁷⁰ VOJNIĆ, Dragomir (2008) „Razvitak gospodarstva Hrvatske“. U: *Titovo doba – Hrvatska prije, za vrijeme i poslije*, ur. Badovinac, Tomislav. Zagreb: Savez društava „Josip Broz Tito“ Hrvatske, 231-295, str.234.

¹⁷¹ LONDERO, Đino (1984) „Pazinka u riječi i slici“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, srpanj, br.132, str.8.

¹⁷² BENČIĆ, M. (1988) „Veliko hvala“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, prosinac br. 179, str.5.

Jugoslavijom. To je razlog više da znamo cijeniti slobodu, bratstvo i jedinstvo, humanizam i poštenje.¹⁷³

Tematizirajući način funkcioniranja tvornice, sa sugovornicima sam dotaknula i pitanja važnosti uključenosti u politiku i njen utjecaj na zaposlenje ili napredak u tvornici. Njihovi su se stavovi pokazali podvojenima – od onih kako je uvijek bila prisutna važnost članstva u Partiji, koja je donosila određene beneficije, do onih kako je važnost politike u tvornicu ušla s devedesetim godinama. Međutim, većina kazivača na politiku ne gleda kao na presudni faktor – napredovali su vrijednim i marljivim radom, kako kažu. S druge strane, prisutna su kazivanja o uvjetovanosti napretka poslušnošću i političkom podobnošću. Radnici koji su u tvornici bili zaposleni ranijih desetljeća politici ne pridaju veći značaj, njihova prisjećanja su, rekla bih, depolitizirana, obilježavaju ih sasvim drugi aspekti – međuljudski odnosi, druženja i sigurnost. Govoreći o prošlosti, ne referiraju se na ideologiju ili politički sistem, već jednostavno na prošlo vrijeme. U nekim je narativima jasno nezadovoljstvo po pitanju napretka, koje je ponekad bilo uvjetovano rodbinskim vezama ili članstvom u Partiji, čime su se neki radnici osjećali zakinutim. Također, donošenje odluka nije se uvijek provodilo putem koji je bio očekivan.

„Kad san ja doša iz škole san misli da će bit onako kako smo u školi učili, ali nema ništa. Tamo je kao i u državi sada, znanje, sposobnost i rad to ti uopće nije bitno. Prvo poslušnost, drugo podobnost, to se gledalo, s tim si mogao računat da ćeš napredovat.“¹⁷⁴

„Recimo kad se uvodilo registriranje radnog vremena, dolaska i odlaska, neko je gore donesao tu odluku da bi to trebalo uvest, tu kontrolu, ali ne može samo tako, treba izglasat, i onda je to išlo dole na zbor radnika, i većina je bila protiv toga međutim ovi gore su navijali, da bi se opravdalo neke stvari, jer neki nisu ni bili na delu, a da su bili na delu. Išlo je na referendum, na referendumu 51% je bilo za uvođenje, to ti sve govori, svi su protiv ali na kraju je 51% za, znači namješteno, i tako se radilo. I to se uvelo.“¹⁷⁵

Iako je nezadovoljstva bilo, najviše po pitanju uvjeta rada i dohotka, radnici ih nisu izražavali pobunama. Ipak, kažu, „disciplina je postojala“.

---

¹⁷³ Đ. L. (1987) „Štafeta mladosti simbol mira i slobode“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, travanj, br.160, str.3.

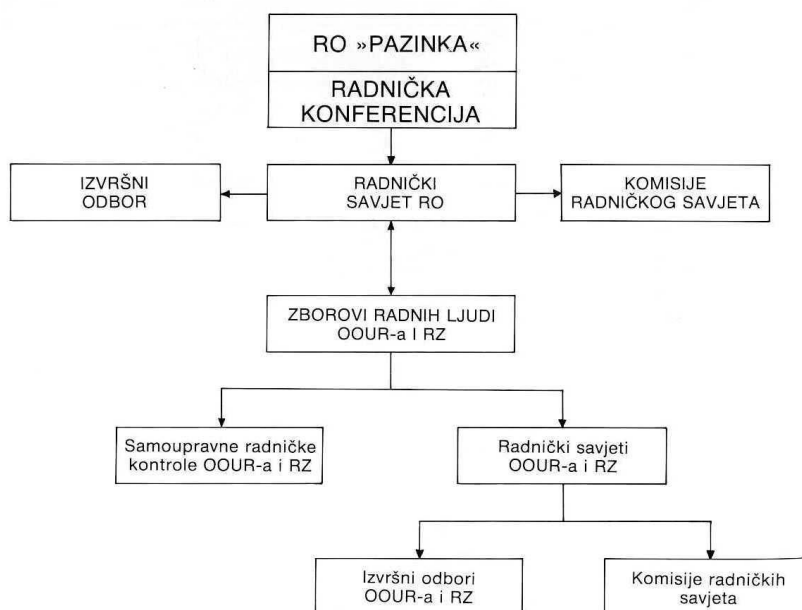
¹⁷⁴ Kazivač 7 (r. 1959., zaposlen 1980.-2008.)

¹⁷⁵ Kazivač 7 (r. 1959., zaposlen 1980.-2008.)

„Nemaš se ča bunit, mora si slušat, si ima poštovanje prema starijima, bilo je veće poštovanje nego danas, a da si se buni nisi. Imali smo strah prema tim šefovima našima, baš onako si osjeća se, da moraš ih slušat, da moraš po njihovo.“¹⁷⁶

Do 1990. godine *Pazinka* je funkcionirala kroz samoupravljanje, odnosno „glomazni samoupravni aparat - radnički savjeti u svim osnovnim organizacijama udruženog rada, radnički savjet Radne zajednice i radnički savjet na razini radne organizacije. Svi su ti radnički savjeti imali i svoj izvršni organ i nemali broj odbora i komisija. Za opsluživanje takvog samoupravnog sistema potrebna su bila velika materijalna sredstva i mnogo vremena“. Kako bi se povećala efikasnost, prešlo se na jedinstveno društveno poduzeće sa jednim radničkim savjetom poduzeća s pripadajućim odborima i komisijama¹⁷⁷. Miljenko Benčić, nekadašnji direktor tvornice, prisjeća se kako je samoupravljanje funkcioniralo savršeno – OOUR-i su funkcionirali za sebe, sa svojim radničkim savjetom, tehnološkom i komercijalnom službom, dok je na razini tvornice djelovala financijska, kadrovska, pravna i razvojna služba.

Slika 34 Samoupravni i izvršni organi Pazinke, 1978. Godine
(izvor: Čturiilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre)

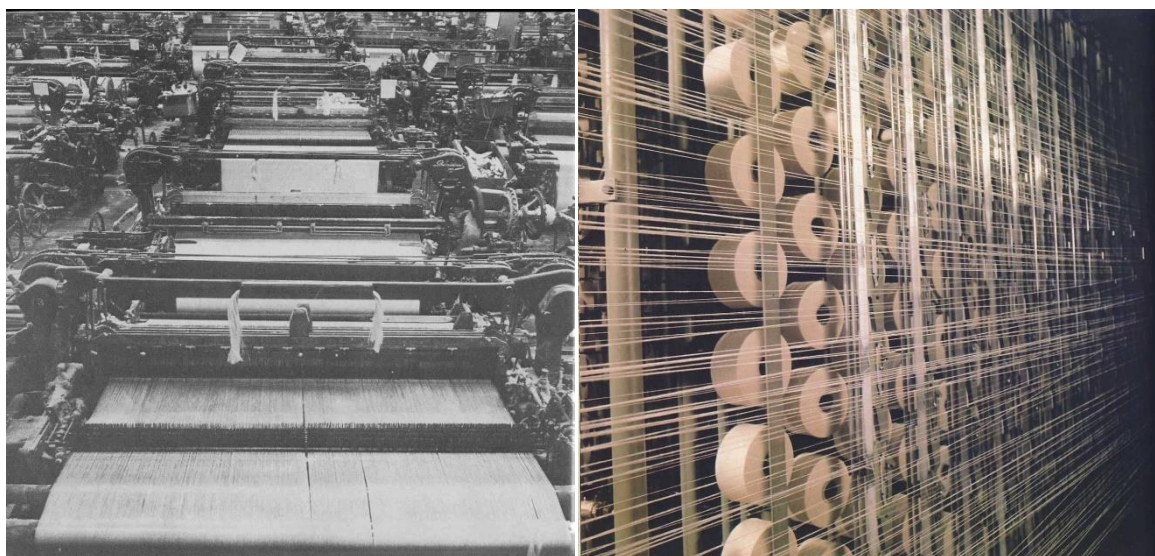
¹⁷⁶ Kazivačica 8 (r. 1952., zaposlena 1968.-2005.)

¹⁷⁷ LONDERO, Đ. (1989) „Očekuje se veća aktivnost i odgovornost“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, studeni, br.189.

5.1. Pazinka style – od sirovine do socijalističkog dizajn produkta

OOOUR-u Tekstil kao „jezgra Pazinke“ proizvodio je pamučne tkanine, vuneno i akrilno te pamučno predivo. Proizvodi ovog OOOUR-a većinom (60-70%) su bili namijenjeni izvozu u razvijene Europske države, a ponekad i SAD¹⁷⁸. Za potrebe vunarske tehnologije u Žminju je 1986. izgrađen izdvojeni pogon predionice vune i sintetičkog prediva vunenog tipa. Time se industrijalizacija pod okriljem *Pazinke* širila i izvan Pazina, a smanjio se broj radnika koji su na posao morali putovati, omogućujući im zaposlenje bliže mjestu stanovanja.

Slika 35 Tkaonica (izvor: Čtutirilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre)

Pogon Sintetika otvoren je 1971. godine slijedeći svjetske trendove i činjenicu da „prirodne sirovine postaju limitirajući faktor daljnjeg vrlo intenzivnog razvoja tekstilne industrije u svijetu“. Njihovi su se proizvodi mogli dalje koristiti za izradu odjevnih predmeta, sportske odjeće, dekorativnih tkanina, zavjesa, auto presvlaka i slično¹⁷⁹.

---

¹⁷⁸ „30 godina rasta, 1958-1988“. (1988) *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174, str.14-16.

¹⁷⁹ „30 godina rasta, 1958-1988“. (1988) *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174, str.18-22.

Slika 36 Dio postrojenja za proizvodnju sintetičkih vlakana
(izvor: Čturiilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre)

Slika 37 Teksturirana pređa
(izvor: Čturiilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre)

OOOUR Efektna pređa osnovan je 1973. godine¹⁸⁰, a proizvodio je modnu tzv. efektanu pređu i vunicu za ručno pletenje. Program proizvodnje sastojao se u „dodavanju efekata, čupavljenju i bojanju pređe proizvedene iz mješavina prirodnih i sintetičkih vlakana različitih finoća“. Oko 70% proizvodnje ovog OOOUR-a bilo je namijenjeno domaćem tržištu, a ostatak izvozu¹⁸¹.

---

¹⁸⁰ OOOUR je u osnovan kao Pazinka-Pucci, zajedničkim ulaganjem Pazinke i firmi partnera Pucci iz Firenze i Matatia iz Trsta, te Međunarodne korporacije za investicije u Jugoslaviji iz Londona. Ovakvo je poslovanje trajalo do 1977., a nakon toga OOOUR djeluje samostalno pod nazivom Efektna pređa.

¹⁸¹ „30 godina rasta, 1958-1988“. (1988) *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174, str.32-34.

Slika 38 Finalizacija efektne pređe
(izvor: Čturiilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre)

Slika 39 Pazinkini proizvodi zapaženi na modnim revijama
(izvor: Čturiilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre)

Slika 40 Pogon Efektne pređe
(izvor: Čturiilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre)

Proizvodnja OOUR-a Tapeta, osnovanog 1968. godine zasnivala se na papirnatim, vinil i vinil-profil (ekspandiranim) tapetama, koje su u oko 40% bile namijenjene izvozu. Osnova njihove proizvodnje „bez obzira na vrstu je štampa, kojom se na podlogu (plastificiranu ili papir) prenose najraznovrsniji vizuelni efekti“. Ovaj je pogon 1985. godine stradao u požaru, „nakon što su stali na čvrste noge, dobro usvojili tehnologiju, širom zemlje i dijelom svijeta lansirali poznatu 'Tanu' i druge kolekcije iz 'porodice' vinil tapeta, i time uzeli tržište zidnih tapeta pod svoju kontrolu“. Izgorio je veći dio postrojenja, a šteta je nastala i prekidom proizvodnje koje je rezultiralo gubitkom ranije stečenih pozicija na domaćem i stranom tržištu¹⁸². Obnovom proizvodnje, znatno su se povećali kapaciteti i proizvodni asortiman¹⁸³.

Pazinkine tapete *Tana* spominje i Duda tematizirajući svakodnevni život i potrošačku kulturu u Hrvatskoj 70-ih i 80-ih godina.

„Među nizom proizvođača svoje je proizvode u hrvatskim novinama i časopisima redovito reklamirala samo pazinska tvornica Pazinka koja je sredinom sedamdesetih, pod sloganom 'tapete Tana - ukras vašeg stana', nudila preko tri stotine različitih uzoraka. Pazinka je imala i svoje specijalizirane prodavaonice u kojima su kupce u pretincima čekale uredno posložene zapakirane role.“

Zidne su tapete tada bile „osnovni dekorativni element svake prostorije“, te su „skrivale manje nepravilnosti na zidu i bile ukras prostora, no posebna prednost plastificiranih bila je u većoj otpornosti na vlagu i kuhinjske pare, a bilo ih je moguće i oprati, odnosno prebrisati mokrom krpom“¹⁸⁴, ističe autor.

---

¹⁸² „30 godina rasta, 1958-1988“. *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174 srpanj 1988, str.10.

¹⁸³ „30 godina rasta, 1958-1988“. *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174 srpanj 1988, str.36-38.

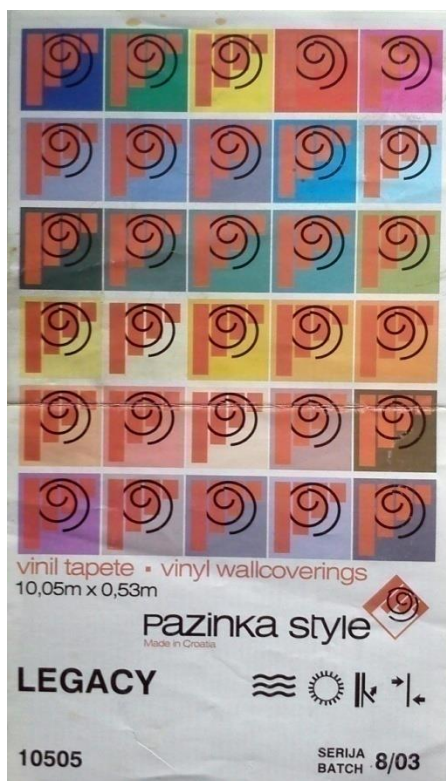
¹⁸⁴ DUDA, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa, str.124.

Slika 41 Reklama za tapete „Tana“

(izvor: Duda, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih.* Zagreb: Srednja Europa, str.125.)

Slika 42 Letak s uputama zapostavljanje tapeta na stražnjoj strani (izvor: vlasništvo Rusac Mladena)

Slika 43 Pogon tapeta. Priprema paste za izradu tapeta; kotlići za miješanje paste i boje
(izvor: Etnografski muzej Istre, Pazin)

Slika 44 Tapete, finalan proizvod (izvor: Etnografski muzej Istre, Pazin)

OOOUR Uslužnih djelatnosti činila su dva proizvodna pogona – za protektiranje autoguma za teretna motorna vozila i proizvodnju graviranih valjaka za duboki bakro tisak, te uslužni dio podijeljen na organizacijske jedinice proizvodnje i distribucije termičke energije, održavanje elektrosistema, obrade metala, pomoćne grupe i transport¹⁸⁵.

Radna organizacije Zajedničke službe djelovala je kao zajednički stručni servis za obavljanje stručno administrativnih poslova, a 1988. zapošljavala je 158 radnika. Činile su je opće-kadrovska i pravna služba, služba razvoja i istraživanja, financijska služba i služba računovodstva¹⁸⁶.

---

¹⁸⁵ „30 godina rasta, 1958-1988“. *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174 srpanj 1988, str.40.

¹⁸⁶ „30 godina rasta, 1958-1988“. *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174 srpanj 1988, str.44.

5.2. Personalizacija socijalističkog uspjeha

Radnici *Pazinke* bili su uključeni, sukladno tadašnjem režimu, u sistem nagrađivanja koji je obuhvaćao dodjeljivanje jubilarnih nagrada i priznanja za godine rada provedene u tvornici. Također, radnici su nagrađivani i medaljama rada za „zasluge i uspjehe postignute u radu“¹⁸⁷. Dodjeljivanjem spomenutih nagrada socijalistički je sistem djelovao i na simboličkoj razini, radnike je postavljao u poziciju subjekta, pridajući im značajnost time što su se uspjesi tvornice pripisivali upravo njima – radnicima, odnosno kroz personaliziranje socijalističkih i tvorničkih uspjeha. Riječima Andree Matošević, koji piše o rudarenju na Labinštini u 20.stoljeću, „socijalistički sistem produkcije rijetkim pojedincima poklanja lice i kratkoročno ih uzdiže na pijedestal primjernosti“, no s druge strane „zauzvrat traži potpunu i beskompromisnu posvećenost sviju“¹⁸⁸, što se očituje upravo kroz sistem nagrađivanja. Tomu u prilog idu i kazivanja nekadašnjeg direktora *Pazinke* koji danas ističe kako se putem nagrada stimulirao i priznavao radnik, dizao mu se autoritet i pokazivalo da je značajan, a mlađim radnicima davao poticaj. Sve navedeno umnogome potvrđuje tezu Ildike Erdei prema kojoj je „naročito u društvenom i ideološkom okviru socijalizma, rad bio smatran vrhunskim izvorom vrednosti, a radnici postavljeni na vrh društvenog imaginarijuma“¹⁸⁹.

---

¹⁸⁷ LONDERO, Đ. (1988) „Odlikovani radnici Pazinke“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.175.

¹⁸⁸ MATOŠEVIĆ, Andrea (2011) *Pod zemljom, antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija, str.203.

¹⁸⁹ ERDEI, Ildiko (2007) „Dimenzije ekonomije: prilog promišljanju privatizacije kao socio-kulturne transformacije“. U: *Antropologija postsocijalizma*, ur. Ribić, Vladimir. Beograd, 76-127, str.118

Slika 45 Nagrađeni jubilarci za dvadeset godina rada u tvornici, 1978. (fotografija u vlasništvu Rusijan Milene)

Slika 46 Nagrađeni jubilarci 1974. godine
(izvor: „20 godina rasta“ (1978) Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin, br.74.)

Važnim smatram napomenuti kako bivši radnici s kojima sam razgovarala zahvalnost za osnivanje i postojanje *Pazinke* ne pripisuju sistemu socijalizma, Jugoslaviji, ni samoupravljanju, već upravo jednoj osobi – Miljenku Benčiću (1923.), koji je dužnost glavnog direktora obnašao od 1959.-1999. godine, dok je prije toga kao predsjednik općine bio uključen u samo osnivanje tvornice i jedan je od začetnika ideje o njenoj izgradnji¹⁹⁰. Radnici ga smatraju „najzaslužnijom osobom“ kada je riječ o Pazinci, te naglašavaju kako „bez njega fabrike ne bi bilo nikada“¹⁹¹.

„Ja mu moran skinut kapu, i svaki mu mora skinut kapu, jer je napravija ča je napravija, možda da ni bilo njega bi neki drugi, ali činjenica je da je on, bez njega Pazinke ne bi bilo, to sigurno ne bi. Priznali to ili ne, on je centralna ličnost i osoba i najzaslužniji da je Pazinka nastala i da se održala.“¹⁹²

„Zahvaljujući njemu, mnoge smo mi i plaće dobile i stanove, a kolike familije su se stvorile tamo u Pazinki, puno puno brakova se stvorilo.“¹⁹³

U tvorničkom su listu često spominjane njegove zasluge za razvoj tvornice i Pazinštine, te kako je „svojim radom dao ogroman doprinos razvoju komune na privrednom, političkom, društvenom i kulturnom području“¹⁹⁴, a „u najtežim je trenucima sa svojim suradnicima 'spašavao' kolektiv, predlažući uvijek nove i nove razvojne programe“ koji su „svrstali Pazinku među najuspješnije radne organizacije u zemlji“¹⁹⁵. Iz članaka tvorničkog lista možemo iščitati tropove herojstva koji mu se pridaju, stvarajući time svojevrstni kult ličnost, kao i iz kazivanja bivših radnika, budući ni jedan od intervjua nije prošao bez referiranja na njegove zasluge i isticanja važnosti njegova rada. Također, u kazivanjima su

---

¹⁹⁰ Benčić je dobitnik niza nagrada, među kojima su Orden rada prvog reda, Orden bratstva i jedinstva sa srebrnim vijencem, Orden Republike sa srebrnim vijencem, Orden rada sa crvenom zastavom, Orden Republike sa zlatnim vijencem, Povelja ZAVNOH-a, Zlatni grb grada Pazina, Nagrada 25 septembar, u: Londero, Đ. (1989) „Hvala Miljenku Benčiću“. *Pazinka*, list kemijsko tekstilne industrije Pazin, travanj br.183, str.6-7.

¹⁹¹ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

¹⁹² Kazivač 7 (r. 1959., zaposlen 1980.-2008.)

¹⁹³ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

¹⁹⁴ *Pazinka*, list kemijsko tekstilne industrije Pazin (1983) „Središnja proslava Dana ustanka i dana Pazinke“, kolovoz, br.122., str.6.

¹⁹⁵ L. Đ. (1983) „Čestitka Miljenku Benčiću“. *Pazinka*, list kemijsko tekstilne industrije Pazin, prosinac, br.126, str.2.

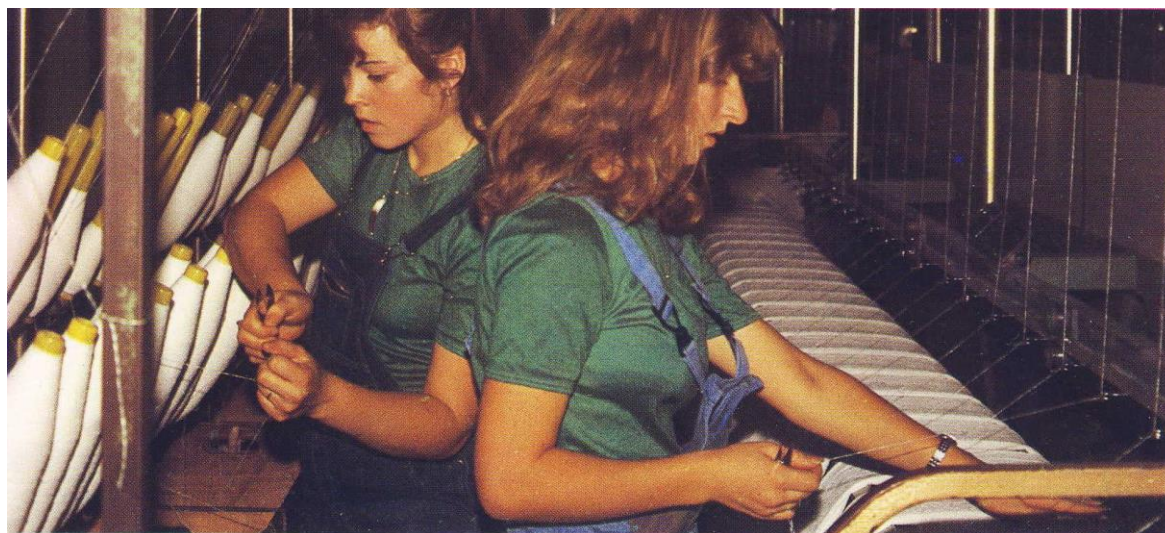
jasni nostalgčni narativi koje možemo uklopiti u svojevrstu personificiranu nostalgiju, tako će i jedna sugovornica ustvrditi: „E da je bilo po njegovom super bi nam bilo danas, još bin bila dole i bin bila valje valje u penziji.“¹⁹⁶

---

¹⁹⁶ Kazivačica 9 (r. 1965., zaposlena 1982.-2009.)

6. PAZINKA - ŽENSKI RADNI KOLEKTIV

Tematizirajući razdoblje djelovanja tvornice *Pazinka*, a time i razdoblje socijalizma potrebno je osvrnuti se na taj period i sa rodne perspektive, ponajviše iz razloga što su u tvornici većina zaposlenih bile žene. Pogoni su bili jasno odijeljeni na one sa većinskim brojem ženskih i muških zaposlenih radnika. Tako su oni tekstilni i sintetički „pripadali“ ženskoj radnoj snazi, a pogon tapeta, uslužnih (mehaničari, električari, bravari i slično) i transportnih djelatnosti muškoj. Ukupno je tvornica bila većinski ženski radni kolektiv, a prema kazivanju jednog od bivših radnika, udio žena bio je 75-80% od cjelokupnog broja zaposlenih.

Slika 47 (izvor: Tomašević, Nebojša, ur. (1982) *Pazin*. Skupština općine Pazin i Jugoslavenska revija Beograd)

Industrijalizacija koja je sustavno provođena u razdoblju socijalizma, uključivala je „i intenzivno zapošljavanje ženske radne snage, a što je utjecalo i na njihovu društvenu uključenost i promociju odnosnu na emancipaciju žena“. Društveno izjednačavanje žena s muškarcima i ukidanje nejednakosti i eksploatacije bili su dio programa izgradnje socijalističkog društva, ističu Perić Kaselj i Mesarić Žabčić, „a ne posebno rješavanje ženskog

pitanja“¹⁹⁷. Prema tome „princip jednakosti u komunizmu donio je potpunu zakonsku jednakost ženama. U socijalizmu, pravo žena na rad smatrao se jednim od osnovnih prava. U skladu s ideologijom, partija je nastojala uključiti što veći broj žena u proizvodnju. Smatrano je kako žena treba ravnopravno sudjelovati u radu i da njena uloga nije biti samo majka i domaćica, već aktivna sudionica, radnica, sindikalistica i sl. Ideologijom socijalizma žena je trebala biti društveno prepoznata u svim sferama života: politici, radu, obrazovanju i dr., a principom jednakosti trebale su biti ukinute ne samo klasne već i rodne podjele pa tako i društvena podređenost žena, koje su trebale biti ravnopravne s muškarcima“¹⁹⁸. Međutim, kako tvrde Jambrešić-Kirin i Blagaić, unatoč Titovim govorima protiv tradicionalne podjele kućanskih poslova, od nove jugoslavenske žene očekivalo se da „drži tri ugla kuće“¹⁹⁹, uz edukaciju, rad i brigu o obitelji. Moje sugovornice ne izražavaju negodovanja po tim pitanjima, već tu problematiku radije sagledavaju kao normalnost i zadatost. Njihova iskustva kao tadašnjih trudnica i mladih majki ovise o periodu u kojem su u tvornici radile, budući se porodiljni dopust postupno povećavao s godinama, time i uvjeti za mlade majke. U ranijim desetljećima radilo se i do mjesec dana prije poroda, uz dopust od 105 dana. Ponekad se ženama izlazilo u susret premještanjem na manje zahtjevno radno mjesto ili smanjenjem radnog vremena. Obzirom na i inače teške uvjete rada, ono u trudnoći bilo je dodatno zahtjevnije i napornije, no „bilo je tako“, reći će sugovornice – „Joh koliko trudnica je bilo u Pazinki, veliki trbuh i delaš“²⁰⁰.

U *Pazinci* je djelovao Aktiv žena koji je provodio razne akcije, među kojima i „masovno uključenje žena u ligu borbe protiv raka“, prisjeća se jedna od tadašnjih *aktivistica*. Također, u sklopu aktivnosti sindikata za Dan žena posjećivalo se, „sa skromnim poklonom“, žene koje su bile u mirovini ili koje su bile duže vremena na bolovanju. Bivše se radnice

---

¹⁹⁷ PERIĆ KASELJ, Marina i Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ (2011) „Žene i industrijska baština: primjer 'Dalmatinke' Sinj“. U: *Kulturna dediščina industrijskih panog: 11. Vzporodnice med Slovensko in Hrvaško etnologijo/ Industrijska kulturna baština: 11. hrvatsko-slovenske etnološke paralele*, ur. Černelič Krošelj, Alenka, Željka Jelavić, Helena Rožman. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 286-299, str.288.

¹⁹⁸ PERIĆ KASELJ, Marina i Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ (2011) „Žene i industrijska baština: primjer 'Dalmatinke' Sinj“. U: *Kulturna dediščina industrijskih panog: 11. Vzporodnice med Slovensko in Hrvaško etnologijo/ Industrijska kulturna baština: 11. hrvatsko-slovenske etnološke paralele*, ur. Černelič Krošelj, Alenka, Željka Jelavić, Helena Rožman. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 286-299, str.291.

¹⁹⁹ JAMBREŠIĆ KIRIN, Renata i Marina BLAGAIĆ (2013) „The ambivalence of socialist working women's heritage: a case study of the Jugoplastika factory“. *Narodna umjetnost*, vol. 50 (1): 40-73, str.58.

²⁰⁰ Kazivačica 4 (r. 1952., zaposlena 1973.-2007.)

prisjećaju kako su za Dan žena obavezno od kolega dobivale cvijeće ili besplatni obrok – „a onda je to bilo kao, morali smo dobiti“²⁰¹. U *Pazinkinom* listu iz 1987. jedna je radnica iskazala potrebu kako „bi ipak najbolji poklon za Dan žena bio poboljšanje uvjeta rada“, ukazujući na uvijek prisutna nezadovoljstva po tom pitanju. Ovaj se list pokazao vrlo dobrim izvorom podataka obzirom na činjenicu da obiluje intervjuima s radnicima, njihovim stavovima i razmišljanjima, čime se vrlo dobro može shvatiti kakva je situacija i atmosfera u samoj tvornici vladala. Slijedom toga, nailazim i na narative o nezadovoljstvu oko muško-ženske podjele rada i nepovjerenja u rad žena:

„U početku prema ženi postoji izvjesno nepovjerenje (...) da se to prevlada potrebno je mnogo truda, rada i dokazivanja. Često imam osjećaj da postoji izvjestan strah ako se nekoj ženi da zadatak, kao da ga nije sposobna izvršiti. Neprestano se sumnja u ženske sposobnosti, a to često može biti pogubno za mlade radnice. Pri tome mislim na školovane, stručne radnice. Nerijetko se već u početku zasite takvog odnosa, što nekome može biti dovoljan argument da istakne nesposobnost ostalih žena radnica. Zaista je žalosno da još uvijek, žena za afirmaciju mora uložiti mnogo više truda od recimo muškaraca istih godina i iste kvalifikacije“²⁰².

Međutim, potrebno je napomenuti kako ima i upravo suprotnih kazivanja prema kojima radnice nisu smatrale da su u „drugom planu“. One s kojima sam imala prilike razgovarati nisu po pitanju neravnopravnosti izrazile nezadovoljstvo, ali su odale dojam kako je bilo „normalno“ da su „teže“ poslove obavljali muškarci, a „lakše“ poslove žene: „Teže su delali muški, da se kapimo, ali to skakutanje po makinah to samo ženske“²⁰³. Također, kažu kako su, uz minimalan broj žena na višim funkcijama, „šefovi normalno bili uvijek muški, kao i danas“²⁰⁴, upućujući na prisutnu vertikalnu segregaciju koja je karakteristika mnogih feminiziranih struka²⁰⁵.

---

²⁰¹ Kazivačica 8 (r. 1952., zaposlena 1968.-2005.)

²⁰² RIMANIĆ, M, (1987) „Žene u Pazinki“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, ožujak. br.159, str.12.

²⁰³ Kazivačica 4 (r. 1952., zaposlena 1973.-2007.)

²⁰⁴ Kazivačica 6 (r. 1962., zaposlena 1988.)

²⁰⁵ PRLENDA, Sandra i Marjeta ŠINKO (2009) „Rodno specifični izazovi u tekstilnoj industriji“. U: *Ostvarivanje politike jednakih mogućnosti za tekstilne radnice/ke*, ur. Borić, Rada, Marjeta Šinko, Sandra Prlenda. Zagreb: Centar za ženske studije, 55-60, str.58.

Prema Vodopivec²⁰⁶, ulazak žena na tržište rada, posebice u ruralnim predjelima, od strane je socijalističkih vlasti prezentirano kao čimbenik modernizacije, a naročito se za tekstilne tvornice smatralo da imaju modernistički utjecaj na živote žena²⁰⁷. Jedna od sugovornica, koja se u *Pazinci* zaposlila pri njenom samom osnivanju, 1958. godine, kaže kako zapošljavanje žena tada nije bilo neobično, budući se nisu imale gdje zaposliti, „a to je ispadalo da je više ženski posao iako su strojevi, te nastavlja dobro, muški su održavali strojeve, žene su tkale“²⁰⁸.

Podjela rada koja se očituje u kazivanjima bivših radnica, vezana je uz diskurs oblikovanja ideala ženske tekstilne radnice, a koji je, po Vodopivec, baziran na „ženskoj prirodi“ i rodnoj podjeli rada tijekom socijalizma²⁰⁹. Riječima Elson i Pearson, za žene se smatra ne samo da su prirodno spretnije, već i da su prirodno poslušnije i voljnije prihvatiti tešku radnu disciplinu te kako im prirodno više odgovara zamoran, ponavljajući i monoton rad²¹⁰. Uz to, Vodopivec dodaje kako je ovdje riječ i o sposobnostima brze prilagodbe i fleksibilnosti, a te su karakteristike međuovisne, snažno povezane i odnose se na 'poznavanje stroja' i načina na koje ono reagira²¹¹. O tome progovaraju i moje sugovornice u kazivanjima kako ti strojevi ionako nisu bili za muškarce, budući su one bile pedantnije, brže i učinkovitije u radu na njima, a što potvrđuju i tvorničke novine pišući kako su žene u obavljanju poslova

---

²⁰⁶ Prema autorici socijalizam je politički redefinirao žensku percepciju na što je utjecala ženska suradnja u Narodnooslobodilačkom ratu tijekom Drugog svjetskog rata, koji je u mnogim aspektima ne samo promijenio službeni politički prikaz žena nakon rata, nego i izmijenio odnose između muškaraca i žena. Hrabrost, borbenost i odlučnost koju su žene pokazale u narodnooslobodilačkoj borbi, osobine su koje su se u poslijeratnom prikazu spojile sa tradicionalnim ženskim karakteristikama, u: VODOPIVEC, Nina (2010) „Textile Workers in Slovenia: From Nimble Fingers to Tired Bodies“. *Anthropology of East Europe Review* vol. 28 (1): 166-183, str.169.

²⁰⁷ BONFIGLIOLI, Chiara (2013) „Gendering Social Citizenship: Textile Workers in post-Yugoslav States“. CITSEE Working Paper Series 2013/30. Edinburgh, Scotland, UK, str.6.

²⁰⁸ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

²⁰⁹ VODOPIVEC, Nina (2010) „Textile Workers in Slovenia: From Nimble Fingers to Tired Bodies“. *Anthropology of East Europe Review* vol. 28 (1): 166-183, str.169.

²¹⁰ ELSON, Diane i Ruth PEARSON (1981) „'Nimble Fingers Make Cheap Workers': An Analysis of Woman's Employment in Third World Export Manufacturing“. *Feminist Review* vol. 7 (1): 87–107, str.93.

²¹¹ VODOPIVEC, Nina (2010) „Textile Workers in Slovenia: From Nimble Fingers to Tired Bodies“. *Anthropology of East Europe Review* vol. 28 (1): 166-183, str.172.

bile pažljivije od muškaraca i manje sklone nezgodama na radu²¹². Nekadašnji se direktor tvornice prisjeća kako su žene radile s posebnom motivacijom, voljom i užitkom, natjecale se, a posjetitelji i poslovni partneri koji su u tvornicu dolazili čudili se kako rade.

Prema Vodopivec, reprezentacije tekstilne industrije, snažno su povezane sa rodnim odnosima i ideologijama, i sastavni su dio šire industrijske slike. Obuhvaćene su u diskusijama o 'lakim', tj. ženskim industrijama, nasuprot 'teškim' muškim industrijama, a te reprezentacije radije od bivanja pukih slika, impliciraju set socijalnih koncepata i shvaćanja, otkrivajući mreže društvenih odnosa i identiteta²¹³. Ulazak žena na tržište rada karakterizirano je „podjelom rada koja je bila ukorijenjena u kulturalnim pretpostavkama o 'primjerenim' rodnim ulogama i njihovim rodnim izvedbama“. Rane su analize tih rodnih podjela, iznosi Galić, polazile „od pretpostavke da su podjele između muških i ženskih spolnih uloga prirodne i biološke. Kao rezultat tih pretpostavki, pisane i nepisane radne politike su bile odgovorne za stavljanje žena i muških radnika u niše zanimanja koje su se činile najprimjerenije za njihove odnosne biološke spolne uloge“²¹⁴.

Skrenula bih pozornost na činjenicu kako je tradicijsko tkanje u Istri za razliku od ostatka Hrvatske (uz Hrvatsko zagorje) bio muški posao²¹⁵, dok su žene obavljale pripremu materijala za tkanje. Orlić iznosi kako su tkalci u Istri smatrali neobičnim da se žene bave tim poslom, a kao razlog „zašto je 'prirodno da se muškarci bave tkanjem“ iznose činjenicu da su nekada „žene bile češće u drugom stanju, pa im je tkanje kao težak posao u kojem treba često biti u pognutom položaju, uz pribijanje potke u smjeru trbuha, bilo opasno“²¹⁶. Premještanjem tkanja u industrijske pogone, promijenile su se i rodne uloge vezane uz njega, te je ono prešlo u domenu ženskog posla. Rodne uloge i muško-ženska podjela poslova oko tkanja je

---

²¹² CVIJANOVIĆ, M. (1984) „U obavljanju poslova žene pažljivije od muškaraca“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, studeni, br.135., str.5.

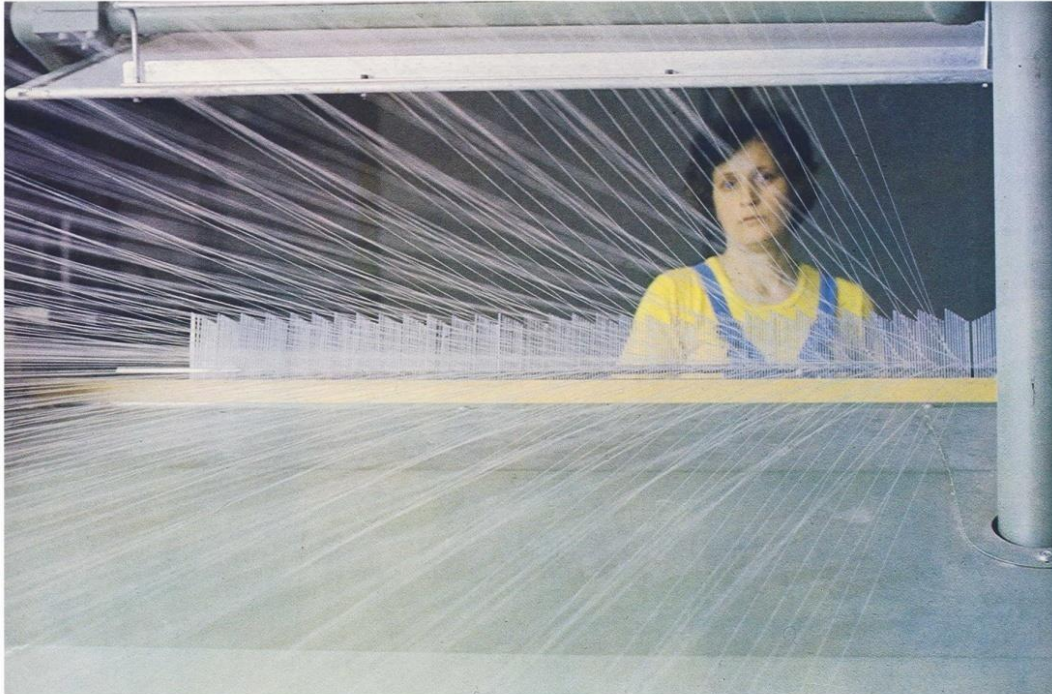
²¹³ VODOPIVEC, Nina (2010) „Textile Workers in Slovenia: From Nimble Fingers to Tired Bodies“. *Anthropology of East Europe Review*, vol. 28 (1): 166-183, str.168.

²¹⁴ GALIĆ, Branka (2011) „Žene i rad u suvremenom društvu – značaj „orodnjenog“ rada“. *Sociologija i prostor*, vol. 189 (1): 25-48, str.26.

²¹⁵ Na što je utjecalo i doseljavanje karnijskih i furlanskih obrtnika, pa tako i tkalaca. *Tkalci u Istri*, <http://www.emi.hr/index.php?grupa=2&nivo1=1&lid=11&stranica=6&lstranica=511&jezik=hr> (stranica posjećena 13.4.2014.)

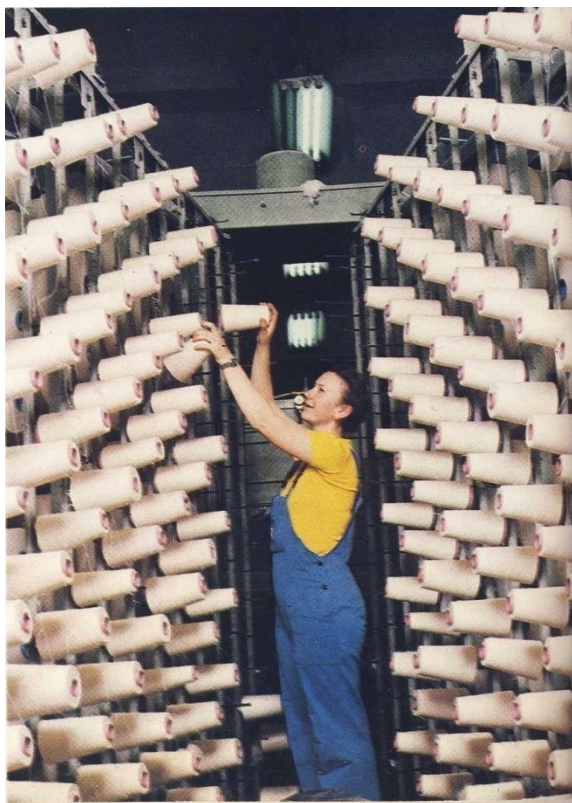
²¹⁶ ORLIĆ, Olga (2006) „Kako metodu usmene povijesti / *oral history* uklopiti u muzejsku izložbu?“ *Etnološka tribina* 29, vol 36, 151-159, str.154.

zamijenjena – žene su nekada pripremale materijal za tkanje kojeg su obavljali muškarci, da bi naposljetku u tvorničkim pogonima, muškarci bili ti koji su pripremali strojeve za tkanje, a žene radile taj posao.

Slika 48 Radnice u pogonu (izvor: *Review* (1981) Yugoslav monthly magazine, 7-8. Beograd: Jugoslavenska revija)

Slika 49 (izvor: *Review* (1981) Yugoslav monthly magazine, 7-8. Beograd: Jugoslavenska revija)

Slika 50 (izvor: Tomašević, Nebojša, ur. (1982) *Pazin*. Skupština općine Pazin i Jugoslavenska revija Beograd)

Možemo zaključiti kako su socijalistički sistem i industrijalizacija ženama omogućili ekonomsku neovisnosti, sigurnost, edukaciju, ali i svojevrstu emancipaciju. Kako naglašava Leinert Novosel, neosporno je „da je desetljećima naglašavana jednakost i ravnopravnost među spolovima, konkretizirana kroz jednakost školovanja, zapošljavanja, zarada, mogućnosti društvenog i političkog angažmana, rezultirala u svijesti ljudi, posebice žena, osjećajem da jednom stečene pozicije ne treba ponovno dovoditi u pitanje, već samo dalje razvijati u skladu s općim društvenim ciljevima modernog doba“²¹⁷. Međutim, te su pozicije dovedene u pitanje, te u „proteklom 'tranzicijskom' razdoblju svjedočili smo da je diskriminirajuća praksa umnogome ograničavala – ograničava i danas – mogućnosti žena da postignu ekonomsku i socijalnu sigurnost, a slijedom toga i veću društvenu vidljivost“²¹⁸.

²¹⁷ LEINERT NOVOSEL, Smiljana (1998) „Promjena društvenog položaja žena u razdoblju tranzicije“. *Politička misao*, Vol XXXV (1): 152-168, str.153.

²¹⁸ MILIDRAG-ŠMID, Jagoda (2009) „Žene i rad u Hrvatskoj“. U: *Ostvarivanje politike jednakih mogućnosti za tekstilne radnice/ke*, ur. Borić, Rada, Marjeta Šinko, Sandra Prleđa. Zagreb: Centar za ženske studije, 31-40, str.31.

Radnice i radnici koji su tržište rada napustili slijedom pretvorbe poslovanja tvornice, često se na njega nisu nikada ni vratili, što možemo pripisati „'seleksijskim procesima' na tržištima rada bivših socijalističkih zemalja“, koji rezultiraju da se „oni koji ispadaju s tržišta rada dobrim dijelom ne vraćaju na tržište nego postaju neaktivni i žive od socijalnih transfera (mirovina, socijalne pomoći i slično)“²¹⁹. To je vrlo čest slučaj radnica starijih od 40 godina koje danas na tržištu rada ne nalaze svoje mjesto, tim više ukoliko je njihova naobrazba nižeg stupnja ili vezana uz industriju u kojoj su radile, a za koju danas ne postoje realne mogućnosti zaposlenja. Ta je „praktična nezapošljivost žena starijih od 40-45 godina, posebno onih niže naobrazbe, postala je u Hrvatskoj alarmantna, s nesagledivim posljedicama za lokalne zajednice“, pišu Prlenda i Šinko²²⁰. U takvim se situacijama danas nalaze i neki moji sugovornici koji su nezaposleni ili zaposleni na slabo plaćenim radnim mjestima uz prisutnu nesigurnost ostvarivanja prava od rada u vidu plaće. Takav je slučaj i sa onima s višim stupnjevima obrazovanja, koja su nekada bilo visoko cijenjeno, no danas zahtjeva za takvom i sličnim strukama nema.

Slika 51 Radnice u pogonu Efektne pređe(izvor: Etnografski muzej Istre u Pazinu)

---

²¹⁹ ŠUČUR, Zoran (1997) „Tržišna transformacija, nezaposlenost i promjene u sustavima socijalne sigurnosti i socijalne pomoći u Hrvatskoj“. *Revija za socijalnu politiku.*, vol. IV (3): 237-251, str.237

²²⁰ PRLENDA, Sandra i Marjeta ŠINKO (2009) „Rodno specifični izazovi u tekstilnoj industriji“. U: *Ostvarivanje politike jednakih mogućnosti za tekstilne radnice/ke*, ur. Borić, Rada, Marjeta Šinko, Sandra Prlenda. Zagreb: Centar za ženske studije, 55-60, str.56.

7.POSLJEDNJI BAŠTION KOMUNIZMA: STEČAJ, PRIVATIZACIJA I „INDUSTRIJSKI KRAJ PAZINKE“

Bivše su socijalističke zemlje period devedesetih godina proživljavale po sličnom obrascu, koji je rezultirao smanjenjem broja zaposlenosti ²²¹ i povećanjem siromaštva. Nekadašnja „stabilna i sigurna zaposlenost pretvorila se u nesigurnu i nezaštićenu zaposlenost, praćenu visokom nezaposlenošću te drugim promjenama u strukturi rada²²²“. Uz to, rasle su „socijalne nejednakosti, a socijalna su prava unekoliko zanemarena“²²³. Činjenica da su „socijalistička poduzeća ispunjavala niz socijalnih usluga koje ne spadaju u funkcije poduzeća unutar tržišnog gospodarstva“, što se očitovalo „visokom zaposlenošću, niskom produktivnošću i nezaposlenošću, visokim socijalnim izdacima“, negativno je djelovala na ekonomsku politiku. Ekonomske su reforme, smatra Šućur, socijalistički „model djelovanja socijalnog sektora učinile neodrživim i disfunkcionalnim s aspekta ekonomske revitalizacije i prestrukturiranja tržišta rada“²²⁴. Nestajanjem prvobitnog oblika djelovanja poduzeća, nestale su i pogodnosti koje je zaposlenje u njima donosilo. Samo do 1991. godine industrijska se proizvodnja u Hrvatskoj smanjila za oko 29%²²⁵, a ni do „2005. godine nije dostigla razinu razvoja na kojoj je 1989. stalo gospodarstvo socijalističkog samoupravljanja²²⁶.

---

²²¹ U Hrvatskoj je od kraja 1990. do kraja 1991. oko 100,000 novih nezaposlenih registrirano na Zavodu za zapošljavanje, u: RUBIĆ, Tihana (2013) „Afternoon Moonlighting – it Was a Must. The dynamics and Paradoxes of the Croatian Socialist and Post socialist Labor Market“. *Narodna umjetnost*, vol. 50 (1):121–145, str.122.

²²² ZRINŠČAK, Siniša (2003) „Socijalna politika u kontekstu korjenite društvene transformacije postkomunističkih zemalja“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. 10 (2): 135-159, str.148.

²²³ PULJIZ, Vlado (2004) „Socijalna prava i socijalni razvoj Republike Hrvatske“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. 11 (1): 3-20, str.6.

²²⁴ ŠUĆUR, Zoran (1997) „Tržišna transformacija, nezaposlenost i promjene u sustavima socijalne sigurnosti i socijalne pomoći u Hrvatskoj“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. IV (3): 237-251, str.238.

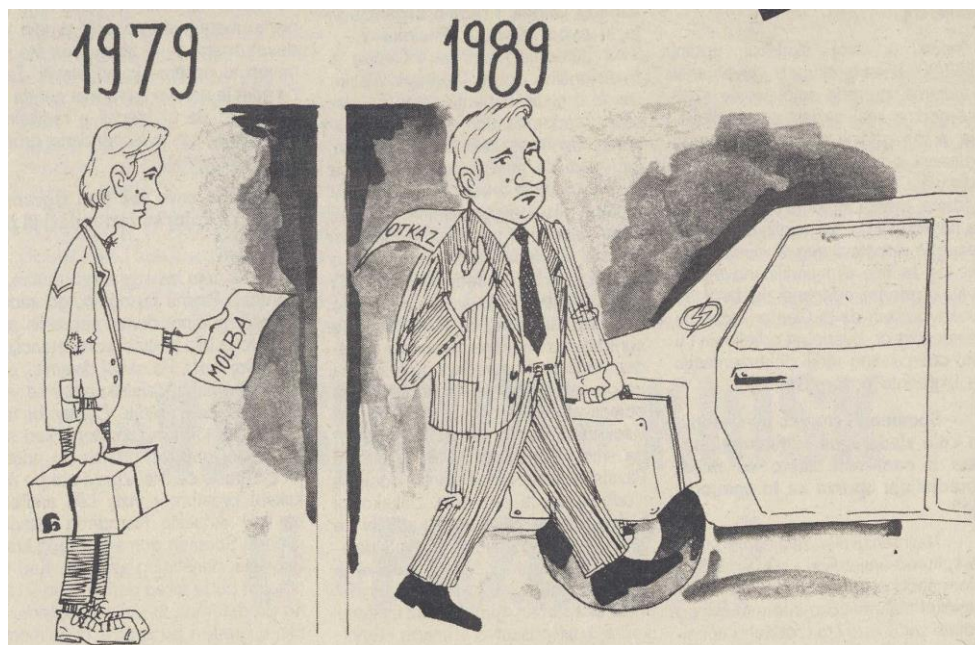
²²⁵ TEODOROVIĆ, Ivan (2008) „Industrijalizacija i deindustrijalizacija“. U: *Titovo doba – Hrvatska prije, za vrijeme i poslije*, ur. Badovinac, Tomislav. Zagreb: Savez društava „Josip Broz Tito“ Hrvatske, 308-336, str.323.

²²⁶ TONKOVIĆ, Stipe (2008) „Kako se živjelo u socijalističkoj republici Hrvatskoj – životni standard“. U: *Titovo doba – Hrvatska prije, za vrijeme i poslije*, ur. Badovinac, Tomislav. Zagreb: Savez društava „Josip Broz Tito“ Hrvatske, 415-456, str.445.

Prema kazivanjima bivših radnika krajem osamdesetih javljalo se sve više problema, da bi početkom devedesetih godina i početkom rata situacija bila „neizdrživa“. Plaće su kasnile i po nekoliko mjeseci, slijedom čega su neki radnici svojevolumno odlazili, dok je dio njih otpušan kao višak. Uslijedila je pretvorba vlasništva, stečaj i privatizacija.

„Tega se sjećan, 1992. san šla na porođajni, pustila san u smjeni 90 ljudi, kad san se tornala san ih našla 35, nakon lito dan. Ljudi su sami počeli odlaziti, neki u Puris, jako puno ženskih je šlo čistiti po Pazinu, sve te čistačice ča su po Pazinu to su sve iz Pazinke, to je sve masovno šlo, puno ih je šlo u civilnu policiju i Pazinka se počela smanjivati. Počeli smo plaće ne dobivati i po dva, tri miseca. Sve do stečaja ljudi su sami odlazili, i stečajni upravitelj je bi jednu dobru posla turu doma. I kad je došla privatizacija i ostatak se počistija.“²²⁷

„Krizu se zaoštrila, došlo je na naplatu, počela je plaća kasniti, počeli jaki problemi (...) bilo je isključivanja struje, nije se plaćala voda, bili smo doma na 60%, pa samo radili pa nismo radili, pa nismo radili u tjednu nego do četvrtka, pa subotu i nedjelju nitko nije radio više, uglavnom nije ostalo niti traga od onog prije. Jedno vrijeme smo radili, ljudi nisu imali praktično za platiti autobus, kasnila je plaća mjesecima. Onda je to išlo u stečaj, pokušalo se prodati kao cjelina ali nije uspjelo.“²²⁸

Slika 52 Karikatura iz tvorničkog lista (izvor: *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.188., listopad 1989.)

²²⁷ Kazivačica 6 (r. 1962., zaposlena 1988.)

²²⁸ Kazivač 7 (r. 1959., zaposlen 1980.-2008.)

Pretvorbom društvenog poduzeća 1992. godine tvornica je postala dioničko društvo, a 2001. otvorio se stečajni postupak. Broj zaposlenih 1991. iznosio je 1464, dok na dan otvaranja stečajnog postupka 667, da bi 2003. bio smanjen na 400 zaposlenika (u Društvu - u stečaju 22 zaposlenika, a 378 zaposlenika u društvima novih vlasnika)²²⁹. Na *Pazinkinu* 30. obljetnicu, dakle 1988., u planovima za budućnost predviđen broj zaposlenih za 2000. godinu bio je 2150 radnika²³⁰.

Tvornica je privatizirana u dijelovima, a radnici koji su nastavili raditi u novim poduzećima doživjeli su velike promjene. Unatoč ulaganjima u modernizaciju i smanjenju broja zaposlenih, taj je manji broj radnika obavljao istu, a ponekad i veću količinu posla budući su svi morali raditi sve vrste posla. Radnici su bili pod većom kontrolom, a radno vrijeme je bilo duže, pa se radna disciplina spomenuta ranije u tekstu, više nije mogla karakterizirati kao ležernija.

„Ono ča je prije delalo dvjesto ljudi, pole je delalo sto, isto delo se je delalo, sve se stiglo, sve se moralo stić.“²³¹

„Delalo se pod kontrolon, ni bilo ja ću pokle to storit, nego ćeš sada, baš je bilo ono red, rad i disciplina. (...) Svi su delali sve, napraviš si normu i onda greš na kompjuter, pakirat škatule...“²³²

Kako zaključuje Erdei, sam je rad kao i njegova povezanost s proizvodom redefinirana – „dok je u prethodnom, komuničkom periodu, marljiv rad bio ideološki i društveno naglašavan, u novom ekonomskom poretku – zasnovanom na zadovoljavanju potrošača – radnici su bili najmanje važni. Postoji i funkcionalna logika ovog procesa: ono što je nekada zavisilo od sposobnosti radnika, danas je automatizovano; ono što je spadalo u njihov autoritet, danas je pitanje kompetencije menadžera²³³. Novi način rada i poslovanja u *Pazinci* utjecali su i na odnose među radnicima, kojih je bilo mnogo manje. Nije više bilo većih

---

²²⁹ Izvešće o obavljenoj reviziji pretvorbe i privatizacije, Pazinka, Pazin (2004) Republika Hrvatska, Državni ured za reviziju. Zagreb. <http://www.revizija.hr/izvjesca/2007/revizije-pretvorbe-i-privatizacije/552-pazinka-pazin.pdf>. (stranica posjećena 21.3.2013.)

²³⁰ „30 godina rasta, 1958-1988“ (1988) *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174, str.47.

²³¹ Kazivačica 8 (r. 1952., zaposlena 1968.-2005.)

²³² Kazivačica 9 (r. 1965., zaposlena 1982.-2009.)

²³³ ERDEI, Ildiko (2007) „Dimenzije ekonomije: prilog promišljanju privatizacije kao socio-kulturne transformacije“. U: *Antropologija postsocijalizma*, ur. Ribić, Vladimir. Beograd, 76-127, str.123.

druženja za vrijeme pauzi, ali ni za vrijeme rada, koje je sada bilo ispunjeno uglavnom i samo radom.

„Pokle mi nismo imeli neke pauze, u svakoj hali po jedna ženska.“²³⁴

„Svi to govorišu da to su bila prava vremena, ali ono pred kraj, privatizacija, ljudi su počeli znaš, jedan prema drugemu grdo si govorit, ki će kega zeznut i tako...“²³⁵

Nova i manja privatna poduzeća nisu dugo opstala, gasila su se jedna po jedna. Radnici su dobivali otkaze i proživljavali teške i stresne trenutke.

„To je bilo nešto nevjerovatno, ja san mislila da ću na živce prolupat. (...) Šla san u kancelariju poslovođe, najprije san se sila i počela plakat, i kad san se dobro, dobro naplakala (...) pojma neman kako san došla doma, do 6 ujutro ja san plakala, i nikad više nisan ja za volan sela, nikad više.“²³⁶

„Ja san plakala kad san šla doma, meni je bilo baš teško, delala san popodne i zvali su nas tamo kadi su nan koverta podijelili, ja san se onde rasplakala i šla san doma. Drugi dan (...) ja san šla u grad ma ja san se tako grdo osjećala, ja san imala osjećaj, ne moren ti opisat kao da svi mene gledaju, kao da svi u mene bulje, kao niškorišti, baš teško mi je bilo.“²³⁷

---

²³⁴ Kazivačica 9 (r. 1965., zaposlena 1982.-2009.)

²³⁵ Kazivačica 6 (r. 1962., zaposlena 1988.)

²³⁶ Kazivačica 6 (r. 1962., zaposlena 1988.)

²³⁷ Kazivačica 3 (r. 1959., zaposlena 1976.-2002.)

Slika 53 Pazinka 2004. godine (izvor: Etnografski muzej Istre, Pazin)

Slika 54 Radnici Pazinke 2004. godine (izvor: Etnografski muzej Istre, Pazin)

Slika 55 Pazinka 2004. godine (izvor: Etnografski muzej Istre, Pazin)

Nekadašnji direktor *Pazinke* za njenu propast krivi politiku, koja je uvjetovala „uništenje“ - kako kaže, politički se ciljalo na uništenje komunizma, a kako je *Pazinka* bila „posljednji baštion komunizma“ u Pazinu željelo se uništiti upravo nju. Kako ističe Tonković, društvena kriza, dodatno pojačana ratom, bila je karakterizirana državotvornom centralizacijom i ideološkom pretvorbom koja se manifestirala u odbacivanju i 'uništenju' „svega što je društveno-vlasništvo i socijalističko“²³⁸, na što upućuje i kazivanje nekadašnjeg direktora o uništavanju komunizma, a time i *Pazinke* u Pazinu.

Bivši radnici međutim, krive krizu u državi ili „pohlepu nekih pojedinaca“, kao i otvaranje tržišta do kojeg je došlo, slijedom čega su dostupni proizvodi iz Kine bili jeftiniji od onih *Pazinkinih*, iako neminovno manje kvalitetni, ističu sugovornici.

„Ni moglo opstat, kad se otrplo tržište, kad je došla Kina to ne moreš. Ti poneseš etiketu u Kinu, ti ušiju lancun, tri puta jeftiniji nego ča ga je delala Pazinka, zapakiran na ime tega i tega, ti ne moreš opstat nikako, o kvaliteti ne govorimo. Ti ćeš kupit tri lancuna iz Kine za jenega ča je bi iz Pazinke, ovaj će trajat pet puta više nego onaj iz Kine ali ni bitno, to je tako.“²³⁹

„Nas je recimo ča se tiče tekstila uništila Kina kao prvo i osnovno, jer čim je počeo dolaziti materijal s Bliskog istoka to je bilo za plakat, (...) onaj crni materijal iz Kine (...) to je putovalo šest mjeseci s brodom, škatule su bile pune mora i mokre, plješnjive, kad se domislin, ke smrad je bi u onim škatulama, užas jedan.“²⁴⁰

„Ma ne znan ki me sad neki dan pita zaš je Pazinka propala, san rekla nanke meni ni jasno, tamo znaš u Rovinju di smo čistili te vile, apartmane, svi imaju iz Pazinke posteljine, jedna ženska je rekla da od kad ni Pazinke nema di kupit komplet posteljine za apartmane, ovo ča je sada to se sve raspada.“²⁴¹

1997. godine bila je aktualna „afera mazut“ - iz *Pazinke* je duži period istjecao mazut u Pazinsku jamu, što su mnogi karakterizirali kao ekološku katastrofu. Budući je sanacija te nezgode bila financijski vrlo zahtjevnja, jedan od sugovornika smatra kako je i ta situacija

---

²³⁸ TONKOVIĆ, Stipe (2008) „Kako se živjelo u socijalističkoj republici Hrvatskoj – životni standard“. U: *Titovo doba – Hrvatska prije, za vrijeme i poslije*, ur. Badovinac, Tomislav. Zagreb: Savez društava „Josip Broz Tito“ Hrvatske, 415-456, str.445.

²³⁹ Kazivač 1 (r. 1960., zaposlen 1980.-2002.)

²⁴⁰ Kazivačica 9 (r. 1965., zaposlena 1982.-2009.)

²⁴¹ Kazivačica 6 (r. 1962., zaposlena 1988.)

uvelike doprinijela propasti tvornice, koja je iako u „fazi sanacije i dokapitalizacije, bila još na zdravim nogama“²⁴² bez obzira na rat i smanjenje izvoza kao njegove posljedice.

Erdei Ildiko pišući o privatizaciji jedne pivovare u Vojvodini, ističe kako je u tom slučaju, a što možemo primijetiti i u slučaju tvornice *Pazinka*, oblikovanje novog tržišta zahtijevalo složeno organizacijsko restrukturiranje starih tvornica, koje je „osim tehničkih, tehnoloških i finansijskih promena, zahtevalo da se preispituju i ponovo definišu mnoge kulturne kategorije, i to ne samo one u vezi sa oblašću rada i proizvodnje, već i bazične kulturne kategorije poput prostora, vremena i ideje osobe. Otvorena je i mogućnost da se kroz ekonomsku promenu ponovo promisle pitanja odgovornosti, slobode, kreativnosti, samostalnosti, izbora i da se ova pitanja postave u kontekst procesa promene modela modernosti“, što bi značilo od razvijene socijalističke modernosti prema modernosti kasnog kapitalizma. Slijedom toga, ističe autor, privatizacija ne proizvodi samo novi oblik vlasništva i „biznisa“, već i „*novi tip društvenih osoba*“, od kojih se očekuje da opredmećuju novi ekonomski i društveni poredak, da u njega budu uspešno 'uklopljene' kako bi ga reprodukovale i kako bi bile u stanju da što duže ostanu 'u igri'“²⁴³.

---

²⁴² Kazivač 7 (r. 1959., zaposlen 1980.-2008.)

²⁴³ ERDEI, Ildiko (2007) „Dimenzije ekonomije: prilog promišljanju privatizacije kao socio-kulturne transformacije“. U: *Antropologija postsocijalizma*, ur. Ribić, Vladimir. Beograd, 76-127, str.84-85.

8. TO SE NE MOŽE ZABORAVIT, TO JE NAŠ ŽIVOT: IDENTIFIKACIJA I NOSTALGIJA

Sjećanja bivših radnika na period rada u tvornici neminovno sa sobom povlače i pitanje identiteta. U skladu sa socijalističkim sistemom, koji je sustavno propagirao i naglašavao jednakost, zajedništvo i solidarnost radnika kao osnove društva stvoreni su i jaki kolektivni identiteti radničke klase. Oni su očiti i u kazivanjima i prisjećanjima bivših radnika *Pazinke*, iznesenim u prijašnjim poglavljima rada. Sjećanje je neraskidivo povezano sa identitetom, a ta su dva aspekta međusobno uvjetovana. Prema povjesničaru John R. Gillisu „ideja identiteta ovisi o ideji pamćenja i obrnuto. Središnji smisao svakog individualnog ili grupnog identiteta, osjećaj nepromjenjivosti kroz vrijeme i prostor, održava se pamćenjem“. Oba fenomena, kao „subjektivne konstrukcije stvarnosti“, podložne su promjenama – „stalno mijenjamo svoja sjećanja kako bismo ih prilagodili našim novim identitetima“²⁴⁴. Slijedom toga, možemo zaključiti kako su i sjećanja mojih sugovornika uvjetovana njihovim današnjim pozicijama, odnosno identitetima – bivših radnika jedne od brojnih socijalističkih tvornica koji se danas često nalaze u neizvjesnoj situaciji, sasvim drukčije od one koju pamte u periodu povezanim sa radom u tvornici. Promjenom njihovih društvenih pozicija promijenjeni su i identiteti, prilagođeni novim situacijama i položajem u društvu.

U intervjuima sa bivšim radnicima, ali i onima u tvorničkom listu, česti su narativi u kojima se ocrtava determiniranost identifikacije radnika upravo u odnosu sa tvornicom, odnosno zaposlenjem u njoj. Iz njih se također može iščitati značaj i vrijednosti koje su joj radnici pridavali, i još uvijek pridaju.

„Za nas, mene i mog supruga Pazinka je sve. Oboje tu radimo, moj suprug je već punih 28 godina u Tekstilu. Bili smo dobili stan na Starom Pazinu, a kasnije smo dobili kredit i sagradili kuću u kojoj sada živimo. Bez Pazinke sigurno sve ovo ne bi bili ostvarili. Pazinka je za nas kruh.“

„Pazinka je moj drugi dom. Čitav život mi je vezan uz ovaj kolektiv. Kao prvo školovala me, omogućila mi da završim tehničku, a kasnije i višu školu. Omogućila mi je da se orjentiram i

---

²⁴⁴ GILLIS R., John (2006) „Pamćenje i identitet: povijest jednog odnosa“. U: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 169-195, str.171.

usavršavam u životu. Osim usavršavanja u struci pomogla mi je i u privatnom životu. Imam ono što je još mnogima samo san, dobio sam stan, a to mogu Pazinki zahvaliti.“²⁴⁵

„Sve što imam, prejednostavno je reći, znam, ali istina je – potječe i kreće se iz tvorničkog kruga u kojem sam stasala iz djevojke u odraslu ženu.“²⁴⁶

„Pazinka je za mene kao drugi dom, a ponekad mi izgleda kao da je i prvi. Često mi i kod kuće misli odlutaju u Pazinku.“²⁴⁷

„To su lijepe uspomene, to se ne može zaboravit, to je naš život, čuj, ideš od osamnaest godina tamo i otiđeš u pedesetim doma, i to je život...“²⁴⁸

Bivši su radnici u razgovorima često naglašavali kako su tada vladale prave i kvalitetne vrijednosti, bolji međuljudski odnosi i sigurnost za razliku od danas. Ipak, o tom razdoblju ne govore u potpunosti s pozitivnim stajalištem, ali svjesni i njegovih nedostataka najčešće izražavaju žaljenje za tim vremenima, pa će tako i jedna od njih reći: „Mi smo svi Titova djeca, svi smo imali kruha i vode, i plaću i delo.“²⁴⁹

„Kad bi opet došlo ono vreme, ovako bimo ga dočekali, sasvim drugačije vrijednosti su sada. (...) Bilo je onda nezadovoljstva koliko ćeš, ali nismo znali šta slijedi nakon toga, onda u odnosu na sad ovo je pakao, to je nespojivo s onim. Onda si ima neku perspektivu, si vide, ča sad vidiš, ča sad ti mladi ljudi tu, ja im se divin, ča oni misle sutra, ča će bit s njima, bit će na burzi kao i ja...“²⁵⁰

Takve narative možemo uklopiti u kategoriju nostalgičnih, a kao što Jambrešić-Kirin i Blagaić iznose, nostalgično žaljenje bivših radnika nije samo pitanje čežnje za periodom sigurnosti, stabilnosti, prosperiteta i društvenosti, ili smislenog i dostojanstvenog života, već i identifikacije sa uspjesima tvornice čiji su proizvodi bili na jugoslavenskim i stranim

---

²⁴⁵ RIMANIĆ, M. (1987) „Naši jubilarci“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, lipanj, br.162, str.8.

²⁴⁶ R. M. (1978) „20 godina vjernosti“. 20 godina rasta. *Pazinka, kemijsko-tekstilna industrija, Pazin*, srpanj, br.74, str.12-13.

²⁴⁷ RIMANIĆ, M. (1987) „Rasli sa kolektivom“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, srpanj, br.163, str.10-11.

²⁴⁸ Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

²⁴⁹ Kazivačica 9 (r. 1965., zaposlena 1982.-2009.)

²⁵⁰ Kazivač 7 (r. 1959., zaposlen 1980.-2008.)

tržištima, kao i osjećajem ponosa stalnog rasta²⁵¹. Ni moji sugovornici nisu iznimka – redovito su se u svojim kazivanjima osvrtni na nekadašnju rasprostranjenost, popularnost i kvalitetu *Pazinkinih* proizvoda i činjenicu da je ona bila na prvom mjestu – „Svaki metar je prošao kroz ruke žena koje su kontrolirale platno i klasirale“²⁵². Također, neke od njih ponosno su mi pokazivale kako i danas znaju proces vezivanja čvorova koji su koristile u radu, jer „ni bilo jednostavno da ćeš ti vezat samo da je, mora bit pravilno vežen“²⁵³. Svi su se kazivači s radošću prisjećali rada u tvornici, a neki od njih istaknuli kako ponekad i sanjaju *Pazinku* i period života vezan uz nju, te je jedna od njih ustvrdila: „Lipo se je domislit. Ja san i pred dva dana sanjala Paziku, ja dosti put sanjan, zašto ja ne znan.“²⁵⁴ Na spomenutu povezanost s proizvodima referira se i Erdei, te ističe kako su ideologije rada u socijalizmu stvarale „uverenje da je osoba, investirajući svoj rad u proizvod, stvorila neku vrstu produžene vezanosti i za proizvod i za neposredno okruženje proizvodnje (fabrika ili radno mesto uopšte). Ono do čega dovodi privatizacija jeste stvaranje svesti o odvajanju rada od proizvoda, i 'privatizacija' rada, koji se prepoznaje kao svojstvo individua kojim one mogu raspolagati, pa i 'vezati' ga za sasvim druga radna okruženja i proizvode. Ovakvu 'privatizaciju' i 'komoditizaciju' rada mnogo teže shvataju radnici u proizvodnji, koji su svoj radni identitet u najvećoj mjeri gradili na identifikaciji sa finalnim proizvodom, i teško mogu da zamisle situaciju u kojoj svoja znanja i umeća 'prodaju' drugim poslodavcima ili ih koriste za proizvodnju nekih drugih proizvoda.“²⁵⁵

Autor, pišući o današnjoj situaciji u srbijanskom društvu, odnosno devalvaciji rada, prisutnoj i kod nas, tvrdi kako je u pitanje doveden upravo najvažniji izvor identiteta radnika, „a njima je oduzeta oblast iz koje su crpli autoritet. Stoga, nove pozicije obespravljaju radnike koji još uvek nisu sposobni da u potpunosti razumeju nove okolnosti u okviru kojih rade (a ako i jesu, nisu u stanju da promene retoriku od socijalističko-upravljačke ka klasično

---

²⁵¹ JAMBREŠIĆ KIRIN, Renata i Marina BLAGAIĆ (2013) „The ambivalence of socialist working women's heritage: a case study of the Jugoplastika factory“. *Narodna umjetnost*, vol. 50 (1): 40-73, str.49.

²⁵² Kazivačica 5 (r. 1940., zaposlena 1958.-1991.)

²⁵³ Kazivačica 2 (r. 1949., zaposlena 1965.)

²⁵⁴ Kazivačica 2 (r. 1949., zaposlena 1965.)

²⁵⁵ ERDEI, Ildiko (2007) „Dimenzije ekonomije: prilog promišljanju privatizacije kao socio-kulturne transformacije“. U: *Antropologija postsocijalizma*, ur. Ribić, Vladimir. Beograd, 76-127, str.123-124.

sindikalnoj, više klasno utemeljenoj) i koji još uvek zahtevaju legitimitet za, sada drastično promenjenu, poziciju radnika u proizvodnji²⁵⁶.

Prema Petrović, radnici koji su povezani sa industrijom i ideologijom socijalizma danas su dvostruko marginalizirani i „dvostruko podređeni u već uspostavljenoj podređenosti bivših socijalističkih društava“, a od strane šireg društva doživljavani kao teret i grupa „koja parazitira na račun drugih. Njihove prakse sećanja u kojima ističu pozitivne strane života u socijalizmu pogrdno se označavaju kao socijalistička nostalgija i skoro isključivo interpretiraju kao diskurs koji radnici suprotstavljaju svom današnjem „životarenju“ u postsocijalizmu²⁵⁷. Nadalje, iznosi, pozitivne su emocije prema socijalističkoj prošlosti, od strane političkih elita i novinara smatrane znakovima „moralne slabosti, iracionalnosti ili nemogućnosti pojedinaca da se snađu u intenzivnim društvenim i ekonomskim promenama²⁵⁸. Izraženo je mišljenje kako se postsocijalistička društva moraju „osloboditi nostalgije, koja je znak slabosti, neracionalnosti i nesposobnosti da se uhvati korak sa „demokratskim“ i „normalnim“ svetom²⁵⁹. Prema Moniki Plamberger, nostalgija je fenomen baziran na modernom konceptu linearnog i nepovratnog vremena, a upravo je konceptu modernosti, koji važnost pripisuje progresu i promjeni, imanentno i vjerovanje da se moramo osloboditi povezanosti s prošlošću kako bismo bili slobodni nastaviti dalje²⁶⁰. Svetlana Boym, međutim, smatra kako nostalgija nije nužno opozicija modernosti i progresu. Iako je ona čežnja za različitim vremenom, dakle u širem smislu pobuna protiv moderne ideje vremena i progresa, ona ne mora nužno biti retrospektivna, budući su razmišljanja o prošlosti određena potrebama sadašnjosti, ona imaju direktan utjecaj na budućnost. Ipak, ukoliko nostalgija nije usmjerena prema budućnosti imat će utopijsku dimenziju²⁶¹. O utopijskom karakteru

---

²⁵⁶ ERDEI, Ildiko (2007) „Dimenzije ekonomije: prilog promišljanju privatizacije kao socio-kulturne transformacije“. U: *Antropologija postsocijalizma*, ur. Ribić, Vladimir. Beograd, 76-127, str.118

²⁵⁷ PETROVIĆ, Tanja (2012) *Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*. Beograd: Edicija Reč, str.160.

²⁵⁸ PETROVIĆ, Tanja (2012) *Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*. Beograd: Edicija Reč, str.122.

²⁵⁹ PETROVIĆ, Tanja (2012) *Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*. Beograd: Edicija Reč, str.155-156.

²⁶⁰ PALMBERGER, Monika (2008) „Nostalgia matters: nostalgia for Yugoslavia as potential vision for a better future“. *Sociologija*, vol. L (4): 355-370, str.359.

²⁶¹ BOYM, Svetlana „Nostalgia and Its Discontents“. The Hedgehog Review. http://www.iasc-culture.org/eNews/2007_10/9.2CBoym.pdf, str.8-9. (stranica posjećena 14.3.2014.)

nostalgije piše Mitja Velikonja, koja se jasna ako nostalgiju sagledamo kao „disidentski diskurs, kao način otpora protiv paušalne osude prošlosti i kao strategiju preživljavanja u vremenima naglih promena“. Time ju on ne sagledava „samo kao reakciju, već i kao akciju“ u smislu pokretačke snage i stvaranja nove stvarnosti, a ne samo njenog negiranja. U tom je shvaćanju nostalgije jasna njena utopijska dimenzija, tvrdi autor, a upravo utopija predstavlja „onaj bitni aktivni, stvaralački, maštoviti, pa zato i politički naboj nostalgije“, te nastavlja kako nostalgija „ni izdaleka nije bezazlena, lišena potajnih revolucionarnih potencijala“. Radije, ona je kritika sadašnjosti i njenih dominantnih ideologija. Autor donosi još dva objašnjenja nostalgije. Prema jednom od njih ona je shvaćena kao rezignacija i eskapistički konzervativizam - u nostalgичnim *snovima* „se nalazi kuknjava za fiktivnim starim poretком, izgubljenom stabilnošću, nekadašnjom udobnošću i preživelim vrednostima“, a sadašnji se problemi rješavaju bježanjem u uljepšanu prošlost, u „lažno utočište“ umjesto suočavanja sa situacijom. Na taj je način nostalgija neproduktivna, zaslijepljuje i paralizira novine. Drugi pogled na nostalgiju odnosi se na vladajuće grupe kojima je više u interesu da su ljudi okrenuti prošlosti, nego da pokušavaju promijeniti sadašnjost. Kako nostalgičar utočište traži u idealiziranoj prošlosti, ne može prihvatiti sadašnju situaciju, što i odgovara hegemonskim snagama „jer je za njih *retrospektiva* svakako bolja od *perspektive*.“²⁶²

Kako iznosi Plamberger, nostalgija je odbacivana kao koncept sjećanja kroz ružičaste naočale i kao je takva lišena istine, a povijest smatrana reprezentacijom prave prošlosti. Ipak, priklonila bi se tvrdnji autorice prema kojoj je na društvenoj razini, interesantnije otkriti koja su sjećanja važna ljudima, te zašto i kako te konstrukcije povijesti utječu na njihove živote, nego suditi sjećanja prema količini istine u njima, a činjenica da je proces pamćenja selektivan i neodvojiv od zaboravljanja i prešućivanja, ne umanjuje njegov društveni značaj²⁶³.

---

²⁶² VELIKONJA, Mitja (2010) *Titostalgija*. Beograd: Biblioteka XX vek, str.163-166.

²⁶³ PALMBERGER, Monika (2008) „Nostalgia matters: nostalgia for Yugoslavia as potential vision for a better future“. *Sociologija*, vol. L (4): 355-370, str.358.

9.0 MOGUĆNOSTIMA MUZEALIZACIJE INDUSTRIJSKOG RADA

Kada je industrija ugašena, a njeno obnavljanje nije realna mogućnost, pozitivnu promjenu možemo postići dodjeljujući joj nove oblike upotrebe i sadržaja, prilagođene novim društvenim kontekstima. Na taj način prošlost upotrebljavamo kao razvojni resurs za sadašnjost, ali i budućnost, čime djelujemo pozitivno na način da prošlost i njeno nasljeđe čuvamo od zaborava, a slijedom toga i identitet zajednice koja se u njemu prepoznaje. Industrijsko socijalističko nasljeđe, pa tako i ono tvornice *Pazinka* posjeduje socio-kulturne, povijesne i tehnološke vrijednosti koje su važan dio identiteta grada i regije. Njihovim pravilnim upravljanjem mogu se iskoristiti potencijalne perspektive upotrebe i razvoja te time doprinijeti razvoju grada i zajednice na više razina.

Nasljeđe možemo promatrati kao ekonomski resurs (u aspektima turizma, ekonomskog razvoja te ruralne i urbane regeneracije), ali i kao znanje, kulturni proizvod i politički resurs, time i kao nosioca ključne socio-političke funkcije²⁶⁴. Slijedom toga, kulturna baština je kapital – na jednoj razini „dijeli karakteristike fizičkog, materijalnog kapitala kao što su oprema ili zgrade“, a na drugoj karakteristike kulturnog kapitala koji tim materijalnim objektima dodaje i „vrijednost koju je nemoguće izvesti iz činjenice da se radi o kapitalnoj imovini u čisto ekonomskom smislu, već da posjeduje i „estetske, simboličke, historijske i socijalne vrijednosti koje mijenjaju njegovu ukupnu vrijednost“, ističe Davor Mišković²⁶⁵.

Iako je pazinska industrija o kojoj je ovdje pisano propala, sjećanja na nju još su uvijek dio života njenih radnika, a kako bi se ona spasila od zaborava, potrebno je razmišljati u smjeru njihovih očuvanja. Postavlja se pitanje na koje se načine ovakav vid nasljeđa i rezultati ovog i sličnih istraživanja mogu iskoristiti kao resurs u sadašnjosti i za budućnost. To se može ostvariti i njihovim prenošenjem u „institucije sjećanja“, poput muzeja, čime se, kako je već spomenuto ranije u radu, iz komunikacijskog stvara kulturno pamćenje. Stoga, u nastavku rada okrećem se drukčijem pristupu tematizaciji industrijskog nasljeđa socijalizma, onom

---

²⁶⁴ GRAHAM, Brian (2002) „Heritage as Knowledge: Capital or Culture?“ *Urban Studies*, vol. 39 (5–6): 1003–1017, str.1006.

²⁶⁵ MIŠKOVIĆ, Davor (2013) *Istraživanja u kulturi*. Zagreb: Jesenski i Turk, str.86-87.

muzeološkom, sa prijedlozima mogućnosti upotrebe nasljeđa tvornice *Pazinka* u tom kontekstu. Muzealizacija između ostalog uključuje sabiranje artefakata, njihovo očuvanje, interpretiranje i dokumentiranje. Na prvom bih mjestu istaknula važnost stvaranja izložbe o *Pazinci* i njenom nasljeđu, pri čemu ona, ovisno o okolnostima može biti jednokratna, a u boljem slučaju i trajna. Nadalje, naglašavam potrebu uključivanja i drugih mogućnosti prezentacije koje nisu nužno institucionalne, putem stvaranja virtualne baze ili uključenja u rute kulturnih putova. Kada je riječ o ugasloj industriji, neminovno se nameće i pitanje iskoristivosti prostora u kojima je ona bila smještena, pa ću se osvrnuti i na te mogućnosti.

10. INDUSTRIJSKA BAŠTINA I INDUSTRIJSKO NASLJEĐE SOCIJALIZMA

Kada je riječ o mogućnostima muzealizacije ostataka industrijske prošlosti korisno je na samom početku definiranje koncepata relevantnih za ovo područje. Iako se ovaj rad specifično bavi industrijskim nasljeđem socijalizma, potrebno je krenuti od šire kategorije – industrijske baštine. Taj se vid baštine definira kao cjelina koja se, prema Međunarodnom odboru za očuvanje industrijske baštine²⁶⁶, sastoji od ostataka industrijske kulture koja ima povijesnu, tehnološku, društvenu, arhitektonsku ili znanstvenu vrijednost. Ti se ostaci sastoje od građevina i strojeva, radionica, mlinova i tvornica, rudnika i mjesta za obradu i rafiniranje, skladišta i trgovina, mjesta gdje se energija stvara, prenosi i koristi, transport i svu njegovu infrastrukturu, kao i mjesta korištena za društvene aktivnosti povezane s industrijom kao što su stanovanje, religijska vjerovanja ili obrazovanje. Nadalje, industrijska arheologija je interdisciplinarna metoda proučavanja tih dokaza, odnosno materijalnih i nematerijalnih dokumenata, predmeta, stratigrafije i strukture, ljudskih naselja te prirodnih i urbanih krajolika, stvorenih za ili u industrijskim procesima²⁶⁷. Disciplina se od svog pojavljivanja razvila i promijenila od „proučavanja isključivo materijalnih artefakata“ do „proučavanja društvenih i vlasničkih odnosa u doba industrijalizacije, razloga razvoja fenomena industrijalizacije, pojave urbanizacije, promjene krajolika itd.“²⁶⁸. Međutim, Judith Alfrey i Tim Putnam naglašavaju kako je industrijska arheologija primarno fokusirana na proučavanje i u nekim slučajevima očuvanje industrijskih ostataka što je samo jedan element u upravljanju industrijskom baštinom, skrećući pozornost na pristup koji u fokusu ima etnografiju i usmenu

---

²⁶⁶ TICCIH - The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (<http://ticcih.org/>, stranica posjećena 22.11.2013.)

²⁶⁷ The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage. The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH) 17 July, 2003. <http://ticcih.org/about/charter/> (stranica posjećena 22.11.2013.)

²⁶⁸ JELINČIĆ, Daniela Angelina (2011) „Kultura kao lijek za propalu industriju“. U *Kulturna dediščina industrijskih panog. 11. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo/Industrijska kulturna baština. 11. Hrvatsko - slovenske etnološke paralele*, ur. Černelič Krošelj, Alenka, Željka Jelavić, Helena Rožman. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 58 – 69, str.59.

povijest, što može biti pogodnije od pristupa fokusiranih na materijalne aspekte²⁶⁹. Autori smatraju da je industrijska arheologija sklona zanemarivanju jednog od primarnih načela tradicionalne arheologije kojem su društvo i ljudi predmeti istraživanja - razvila je postupke istraživanja i analize tehničkih spomenika i strojeva, ali u nedovoljnoj se mjeri bavi iskustvima i organizacijom radničkog života. Ova disciplina predlaže ujedinjenje pojedinih povijesti baziranih na predmetima i značajnu konceptualnu dimenziju kao arheologiju industrijskog razdoblja, a objedinjavanjem ta dva aspekta, industrijska arheologija postaje neophodna u kustoskim praksama i ključna znanost za razumijevanje suvremenog društva, zaključuju autori²⁷⁰.

Danas je važnost očuvanja industrijske baštine diljem svijeta prepoznata kao nužna i neupitna, ali i kao bogat resurs za širok spektar mogućnosti, pa su osim njenog premještanja u muzejske prostore česte prenamjene zgrada napuštenih tvornica, njihovo korištenje u domeni turizma i slično. Ekspanzija fenomena baštine, koja je započela u drugoj polovici prošlog stoljeća, praćena je transformacijom kulturnog karaktera baštine - došlo je do veće fleksibilnosti u načinima upotrebe baštinskih resursa, granica oko onog što je smatrano baštinom izbljediteljna, dok su se istovremeno strategije za njenu upotrebu proširile, pišu autori²⁷¹. Te su promjene vidljive i u domeni industrijske baštine, posebice po otvaranju velikog broja muzeja industrijske, znanstvene i tehničke prirode²⁷² koji se baziraju na „vrijednosti industrijskog naslijeđa, a predmet njihova izučavanja dozvoljava intervencije različitih znanstvenih disciplina, kako znanosti i tehnologije, tako i društveno-humanističkih

---

²⁶⁹ ALFREY, Judith i PUTNAM, Tim (1992) *The industrial heritage: managing resources and uses*. London: Routledge, str.128-129.

²⁷⁰ ALFREY, Judith i PUTNAM, Tim (1992) *The industrial heritage: managing resources and uses*. London: Routledge, str.6-7.

²⁷¹ ALFREY, Judith i PUTNAM, Tim (1992) *The industrial heritage: managing resources and uses*. London: Routledge, str.41.

²⁷² Primjerice „Muzej industrijske baštine u Bologni, Italija, Muzej industrijske arheologije i tekstila (MIAT) u Gentu, Belgija; Nizozemski tekstilni muzej u Tilburgu, Nizozemska; Zemaljski muzej tehnike i rada u Manheimu i skupina muzeja u sklopu industrijskog muzeja pokrajine Westfalia u Njemačkoj, Muzej znanosti i industrije iz Manchestera i Muzej *Ironbridge Gorge*, značajan kao jedno od prvih mjesta industrijske revolucije u Velikoj Britaniji, Muzej rudarstva u Blegnyu u belgijskoj pokrajini Valoniji, eko-muzej Le Creusot u Francuskoj i drugi.“ U: FERNANDEZ CERVANTES, Magda (2011) „Industrijska baština: sustav muzeja nacionalnog muzeja Znanosti i tehnike Katalonije (mNACTEC)“. *Informatica museologica*, 42 (1-4): 6-12, str.6.

znanosti. Njihova dodatna, muzejska vrijednost je da omogućuju sustavan i zajednički rad koji spaja znanstvena, tehnološka i društvena gledišta, ističe Magda Fernandez Cervantes²⁷³.

Turizam industrijske baštine, kao vrsta turizma povezana sa krajolicima industrijske baštine ili muzejima sa specifičnim interesom za taj oblik baštine²⁷⁴, svoj doprinos daje i u domeni očuvanja baštine. To se očituje direktnim putem odnosno konzervacijom i ponovnom upotrebom zgrada, te indirektno, u monetarnom smislu, dovodeći prihode od posjetitelja. Uz to, velike su pogodnosti za lokalne zajednice u kojima takvi oblici turizma djeluju²⁷⁵. Autori studije o turizmu industrijske baštine i agro-ruralnom turizmu naglašavaju kako turizam industrijske baštine nastoji, kada je moguće očuvati baštinu *in situ*, ne prenoseći je u muzej, potom, prikazati „working heritage“, što je posebice pogodno i u interesu je posjetitelja budući je srž industrijske baštine rad, ali također i pružati poveznicu sa brzo nestajućom društvenom i kulturnom baštinom. Turizam tekstilne baštine također je rasprostranjen u Europi²⁷⁶, ali autori studije napominju kako je kod takvog oblika turizma prisutna teškoća uvjeravanja javnosti o njevoj vrijednosti kao turističkoj atrakciji te kako tekstil s teškoćom privlači posjetitelje²⁷⁷.

U Hrvatskoj industrijska baština nije klasificirana kao zasebno kulturno dobro, niti su specificirani kriteriji njenog očuvanja. Možemo ju svrstati u kategoriju nepokretne kulturne baštine (pojedinačne građevine i/ili kompleksi građevina, kulturno-povijesne cjeline te

---

²⁷³ FERNANDEZ CERVANTES, Magda (2011) „Industrijska baština: sustav muzeja nacionalnog muzeja Znanosti i tehnike Katalonije (mNACTEC)“. *Informatica museologica*, 42 (1-4): 6-12, str.6.

²⁷⁴ LANE, Bernard, Elisabeth KASTENHOLZ, Joana LIMA, Janusz MAJEWSKI (2013) *Industrial heritage and agri/rural tourism in Europe*. Brussels: European Union, str.23. (izvor: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/495840/IPOL-TRAN_ET%282013%29495840_EN.pdf, stranica posjećena: 20.4.2014.)

²⁷⁵ LANE, Bernard, Elisabeth KASTENHOLZ, Joana LIMA, Janusz MAJEWSKI (2013) *Industrial heritage and agri/rural tourism in Europe*. Brussels: European Union, str.10. (izvor: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/495840/IPOL-TRAN_ET%282013%29495840_EN.pdf, stranica posjećena: 20.4.2014.)

²⁷⁶ Primjerice Muzej tekstila, Tilburg (<http://www.textielmuseum.nl/en/>), stranica posjećena: 27.4.2014.)

²⁷⁷ LANE, Bernard, Elisabeth KASTENHOLZ, Joana LIMA, Janusz MAJEWSKI (2013) *Industrial heritage and agri/rural tourism in Europe*. Brussels: European Union, str.43, 46. (izvor: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/495840/IPOL-TRAN_ET%282013%29495840_EN.pdf, stranica posjećena: 20.4.2014.)

krajolici), te kategoriju tehničkih objekata s uređajima i drugih sličnih objekata²⁷⁸. Kada je riječ o industrijskoj baštini u Hrvatskoj, naglasak je pretežito na zagrebačkoj i riječkoj, te u manjoj mjeri sisačkoj industriji; uz to fokus je primarno na ranijoj industriji, dok ona socijalističkog perioda izmiče tematizaciji i očuvanju. Općenito je u postsocijalističkim dijelovima Europe, pa tako i Hrvatskoj, primjetan nedostatak brige o očuvanju industrijske povijesti, a ukoliko je ona ujedno i dio socijalističke povijesti (kakvih je primjera mnogo jer je upravo industrijalizacija jedna od glavnih karakteristika ovog sistema), njeno očuvanje i upotreba resursa podliježe dodatnim problematikama, o čemu će biti riječ u daljnjem tekstu. Slijedom toga i Miljenko Smokvina ističe kako se danas u Hrvatskoj očuvanje industrijske baštine najčešće „veže uz zaštitu zgrada u kojima se odvijao neki industrijski (gospodarski) proces, pa se vrlo često to poistovjećuje s čuvanjem industrijske arhitekture što je nesumnjivo značajno, ali svejedno nedovoljno da bismo mogli reći tako se čuva industrijska baština u cjelini“. Razlog zašto su „industrijska arheologija i industrijska arhitektura tako bliske, zašto se isprepliću ili čak zamjenjuju“ leži u činjenici da od ugasle industrije ostaju jedino zgrade, u čemu se očituje naglasak na materijalnom aspektu, odnosno zgradama i objektima, koji ne uključuje i ostale elemente vrijednosti, piše autor²⁷⁹.

Goran Arčabić sumira probleme i izazove oko upravljanja industrijskim nasljedom zajedničke većini urbanih sredina Hrvatske: „Na prvom su mjestu nedovoljna osviještenost o mogućnostima korištenja potencijala industrijske baštine u kulturnom i ekonomskom razvoju te percepcija kulture na tradicionalan način (financijska neodrživost, financiranje isključivo iz državnog proračuna ili proračuna lokalne samouprave). Takvoj situaciji pridonosi izostanak primjene inozemnih iskustava i modela upravljanja industrijskim nasljedom te nepostojanje kvalitetnih planova za njegovu prenamjenu. Zamjetan je prevelik utjecaj tijela lokalne (državne) vlasti u odlučivanju o načinu gospodarenja i prenamjeni vrijednih objekata te isključivanje javnosti iz procesa odlučivanja o javnim dobrima“. Nadalje, „zamršeni vlasnički odnosi rezultiraju zapuštenošću ili građevinskim izmjenama autentičnih objekata izvan kontrole konzervatora“²⁸⁰.

---

²⁷⁸ <http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=27> (stranica posjećena 26.4.2014.)

²⁷⁹ SMOKVINA, Miljenko (2012) „Industrijska baština tvornice torpeda u Rijeci. U povodu 150. obljetnice riječke Tvornice torpeda i procesa muzealizacije torpedne lansirne rampe“. *Informatica museologica*, 33 (3-4):80-87, str.82.

²⁸⁰ ARČABIĆ, Goran (2011) „Industrijska baština u Hrvatskoj. Stanje, upravljanje, perspektive“. U *Kulturna dediščina industrijskih panog. 11. Vzorednice med slovensko in hrvaško etnologijo/Industrijska kulturna*

Socijalističko industrijsko nasljeđe možemo pratiti od nestanka Jugoslavije i socijalističkog sistema, a uključuje široku lepezu materijalnih i nematerijalnih ostataka tog razdoblja. Ipak, ne možemo reći da se dovoljno radi na njihovom očuvanju, iako pripadaju relativno dugom povijesnom razdoblju, od socijalističkog industrijskog nasljeđa i pitanja njenog valoriziranja kao da se bježi, kako u Hrvatskoj tako i drugim postsocijalističkim zemljama. Međutim, pozitivan pomak napravljen je od strane „ICOMOS-ovog”²⁸¹ međunarodnog komiteta za baštinu 20. stoljeća, kojom se želi ukazati na izostanak valorizacije i potrebu očuvanja poslijeratne baštine 20. stoljeća u postsocijalističkim zemljama Europe kao dijela zajedničkog europskog kulturnog identiteta sa prijedlogom izrade nacionalnih tentativnih lista za nominaciju na UNESCO listu svjetske baštine tj. da se putem suradnje kroz multinacionalne mreže postsocijalističkih zemalja uzme u obzir moguća transnacionalna serijska nominacija²⁸².

Petrović ističe nekoliko ključnih razloga koji uvjetuju problematičnost ili nemogućnost da se socijalistička industrijalizacija promatra kao kulturna baština i koji rezultiraju odsustvo socijalističke industrijske prošlosti „kako sa karte evropskog pamćenja industrijalizacije i modernizacije, tako i iz institucionalizovanih nacionalnih narativa o kulturnoj baštini“. Ponajprije, socijalističko nasljeđe podložno je percepcijama koje ga isključuju iz cjeline europskog nasljeđa, a njegovu prošlost sagledavaju kao neodgovarajuću i isključivo kroz prizmu totalitarnog sistema „čijeg se nasleđa bivša socijalistička društva najpre moraju osloboditi da bi postala 'europska'“²⁸³. Nadalje, to nasljeđe „neizbežno evocira nadnacionalni, jugoslovenski kontekst“ zbog čega se „teško može bez nelagode uključiti u nacionalne narative o kulturnoj baštini“, a kao što je rečeno u uvodu, proces staranja baštine, kao nametnut *odozgo*, problematičan je u toliko što je time „u velikoj meri selektivan, isključiv i etnocentričan“. Također, očuvanje industrijske baštine nije inherentno današnjoj tranziciji, a „pokušaji da se stari industrijski kompleksi očuvaju kao spomenici kulture doživljavaju se kao problem i smetnja, naročito kada se ti kompleksi nalaze u urbanim

---

baština. 11. Hrvatsko - slovenske etnološke paralele, ur. Černelič Krošelj, Alenka, Željka Jelavić, Helena Rožman. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 42-45, str.44 – 45.

²⁸¹ International Council on Monuments and Sites, <http://www.icomos.org/fr/> (stranica posjećena: 5.3.2014.)

²⁸² USKOKOVIĆ, Sandra: Socijalistička baština na UNESCO-ovoj listi? <http://pogledaj.to/art/socijalisticka-bastina-na-unesco-ovoj-listi/> (stranica posjećena 2.3.2014.)

²⁸³ PETROVIĆ, Tanja (2012) *Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*. Beograd: Edicija Reč, str.10.

središtima, na terenu koji pripadnici neoliberalnih elita žele da prisvoje i dobro unovče“. Problematičnost socijalističkog nasljeđa očituje se i u tome što je sjećanje na taj period još uvijek dio iskustvenog sjećanja velikog broja bivših građana Jugoslavije, a od njegovog kraja nije prošlo mnogo vremena. Također, industrijski kompleksi nisu potpuno napušteni – u nekim radnici i dalje rade, iako u potpuno drugom obliku, ali i u situaciji kada je industrija potpuno ugašena, ne možemo ju pozicionirati isključivo u prošlost, obzirom na činjenicu da svijet „socijalističkog industrijskog rada nije zamenila nikakva nova realnost“. Spomenuto iskustveno sjećanje, često uključuje i nostalgичne i afektivne narative prema tom razdoblju, zbog čega, smatra autorica, njegovo muzealiziranje najprije zahtjeva „njihovo 'smirivanje' i praznjenje od emocija“²⁸⁴.

---

²⁸⁴ PETROVIĆ, Tanja (2012) *Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*. Beograd: Edicija Reč, str.172-174.

11. POTENCIJALI UPOTREBE I ZAŠTITE NASLJEĐA PAZINKE

Kulturna baština, time i povijesna nasljeđa koja su prepoznata kao značajna i koja se želi očuvati od zaborava, smještaju se, između ostalog, i u muzejske prostore gdje se otvaraju za interpretaciju i artikulaciju, a ti prostori postaju svojevrsnim mjestima sjećanja. Međutim, muzeji, njihove djelatnosti i forme često su predmet problematizacije i kritike. Njihova tradicionalna forma, po kojoj oni djeluju u domeni institucionalnosti i autoritarnosti te koji su odraz nacionalnih vrijednosnih viđenja, sa stavom da prenose neupitne istine već dugo ne zadovoljava zahtjeve današnjeg društva. Stoga se javlja potreba da muzeji u većoj mjeri propituju i problematiziraju nego jednostavno i plošno prezentiraju te razlažu teme kojima se bave kao i da stvaraju interakciju izvan okvira uobičajenih i zastarjelih formi. „Danas su muzeji i dalje znanstvene institucije po svojim temeljnim obvezama, ali ih je moguće definirati kao komunikacijske i upravljačke društvene mehanizme“, ističe Tomislav Šola, te nastavlja kako „njihova kibernetička uloga u suvremenom društvu jest višestruka: samopoznavanje i sigurnost u vlastitom identitetu zajednica i grupa te doprinos razvoju kao doprinos kvaliteti tog razvoja. Od prestižnog muzeja superlativa dospjeli smo do 'muzeja svakodnevice', muzeja koji je svakodnevno pri ruci da pomogne u uvidu (bez kojeg nema kvalitetnih dilema) i odlučivanju (koje je samo manipulacijski proces, ako nisu na raspolaganju kvalitetne informacije)“²⁸⁵.

Suvremena antropologija od muzejskih izložbi zahtjeva da „izlažu problem, a ne rješenje“, preciznije, „da kroz izložbe ne treba držati predavanja, već uspostavljati dijalog i postavljati niz pitanja“, čime se ujedno muzejska komunikacija, uz izložbe, okreće i prema drugim načinima izražavanja. Promjenom muzeja u tom smjeru, on je bliži formi „muzeja propitivanja“ (*interrogative museum*), čije su izložbe „sporne i podložne raspravi“, a u procesu njihova stvaranja karakterističan je dijalog s publikom koja je aktivna i uvažena²⁸⁶.

---

²⁸⁵ ŠOLA S. Tomislav (2014) *Javno pamćenje. Čuvanje različitosti i mogući projekti*. Zagreb: Zavod za informacijske studije, str.38.

²⁸⁶ Petrović prema: KARP, Ivan i KRATZ Corrine „The Interrogative Museum“, predavanje na seminaru o savremenoj južnoafričkoj istoriji i humanističkim naukama, Centar za istraživanja u humanističkim naukama, University of the Western Cape, 16.10.2012. U: Jugoslovenski socijalizam u muzeju: socijalističko nasleđe kao

Iako institucije koje izložbama tematiziraju jugoslavensko socijalističko iskustvo ne možemo nazvati muzejima propitivanja, smatra Petrović, one ipak „otvaraju prostor za dijalog, osporavanje i preispitivanje“. Slijedom toga, izdvaja dva obilježja aktivnosti u domeni kulturne baštine; jedno od njih je „izrazita pluralizacija oblika i aktera artikulacije kulturne baštine“, kao i izloženost „raspravi, promišljanju, debati i kritici“, čime se otvaraju mogućnosti za „drugačija viđenja i upisivanja drugačijih značenja u muzejske narative i izložene predmete“²⁸⁷. Pluralizacija aktera artikulacije kulturne baštine koje spominje Petrović, može biti vidljiva i u uključivanju zajednice i posjetitelja u stvaranje narativa. O tome piše i Nina Simon tematizirajući participativnu kulturnu instituciju, koju definira kao mjesto gdje posjetitelji stvaraju, dijele i međusobno se povezuju oko određenog sadržaja, a institucija sakuplja i dijeli raznolike, personalizirane i promjenjive sadržaje stvorene zajedno s posjetiteljima. Umjesto bivanja *o* nečemu ili *za* nekoga, participativne institucije stvorene su i djeluju *sa* posjetiteljima. Autorica participativne strategije sagledava kao praktične načine poboljšavanja, a ne zamjenjivanja tradicionalnih kulturnih institucija, a u takvom obliku institucije korisnici se mogu aktivirati na više razina, kao stvaraoci sadržaja, distributeri, potrošači, kritičari ili suradnici²⁸⁸.

Govoreći o promjenama shvaćanja i djelovanja muzeja, ne možemo ne spomenuti i koncept ekomuzeja i nove muzeologije, koji su se razvili iz nezadovoljstva tradicionalnim oblikom muzeja i kao „posljedica potrebe transformacije uloge muzeja u društvu i inzistiranja na njegovoj aktivnoj ulozi“. Nova muzeologija promišlja društvene uloge muzeja, odnose čovjeka i baštine, a vodi se „unapređenjem i osmišljavanjem kvalitetnijeg koncepta (s jasno izraženom praktičnom primjenom) koji će obogatiti muzeologiju i dati joj novi smisao i ulogu“, dok ekomuzeja²⁸⁹ karakterizira interdisciplinarnost, okrenutost zajednici koja „obvezatno sudjeluje u njegovom planiranju, radu i upravljanju“²⁹⁰.

---

kulturna baština, str. 31-45. U: Kolanović, Maša (ur.) (2013) *Komparativni postsocijalizam. Slavonska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, str.40.

²⁸⁷ PETROVIĆ, Tanja. (2013) „Jugoslovenski socijalizam u muzeju: socijalističko nasleđe kao kulturna baština“. U *Komparativni postsocijalizam. Slavonska iskustva*, ur. Kolanović, Maša. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 31-45, str.40.

²⁸⁸ SIMON, Nina (2010) *The Participatory Museum*. (izvor: <http://www.participatorymuseum.org/read/>, stranica posjećena: 24.4.2014.)

²⁸⁹ Francuski ekomuzej Fourmies-Trélon primjer je muzeja ovog tipa industrijske i društvene povijesne tematike, uključujući tekstilnu industriju, arhitektonsku i ruralnu baštinu. Detaljnije vidi: http://www.tourisme-nord.com/offer_reservation/detail/Fourmies-Tr%C3%A9lon-Regional-Ecomuseum-

Posljednjih godina socijalizam se udomaćio u hrvatskim muzejskim prostorima i očit je sve veći interes za institucionalne reprezentacije ovog povijesnog razdoblja. Neke od organiziranih izložbi su "Socijalizam i modernost: umjetnost, kultura, politika 1950.-1974."²⁹¹ i „Refleksije vremena 1945. - 1955.“²⁹² Autorica potonje izložbe ističe kako činjenica da manje od jedan posto izložaka za izložbu inače stoji u postavima muzeja (ostalo je sa tavana, podruma i depoa), dovoljno govori o tretmanu tih tema, te kako je o njima potrebno progovoriti²⁹³. Česta tematika izložaba je i dizajn iz vremena Jugoslavije, primjerice izložbe „Skriveni dizajn – Odjel dizajna Končar 1971.-1990.“²⁹⁴ te „Sport, zdravlje, ugostiteljstvo, obrazovanje, kultura i rad - Stolci iz TMN Jadran 1980-ih“²⁹⁵. Što se tiče industrijske baštine, potrebno je spomenuti izložbe „Modernizacija na periferiji Carstva: zagrebačka industrijska baština 1862.-1918.“ i „Industrijski centar države: zagrebačka industrijska baština 1918.-1945“²⁹⁶. Očigledno je da socijalizam sve češće postaje predmetom istraživanja, no ipak, ne i svi njegovi aspekti. Radnici i radništvo, koji su bili jedni od temelja tadašnjeg društva, svoj prostor u muzejskim interpretacijama čini se, ne zaslužuju. U čemu leži problematika stvaranja interpretacija koje upravo radnika postavljaju u središte i predmet istraživanja, a njegova sjećanja, iskustva i današnja promišljanja u poziciju glavnog i dominantnog resursa za takve interpretacije? Upravo interpretacijom omogućuje se potencijalno povećanje svijesti o vrijednosti ovog oblika nasljeđa, kao i mogućnost približavanja ljudima ideje o važnosti njegova očuvanja.

Tanja Petrović izdvaja četiri općenita trenda koja su prisutna glede muzealizacije jugoslavenskog socijalističkog iskustva, uz naglasak kako oni nisu ogled čitavog raspona

---

[FOURMIES%20CEDEX/%28id%29/150f535b-61ad-4350-8611-10b92622443e,PCUNOR059FS00164,60498](http://www.slobodnaevropa.org/content/izlozba-u-zagrebu-veliki-interes-za-nasljedje-socijalizma/24804534.html)
(stranica posjećena 2.3.2014.)

²⁹⁰ BABIĆ, Darko (2009) „Iskustva i (skriveni) vrijednosti eko-muzeja“. *Etnološka istraživanja*, vol. 1 (14): 221-236, str. 233 – 235. Detaljnije o novoj muzeologiji i ekomuzejima u ovom izvoru.

²⁹¹ Muzej suvremene umjetnosti, Zagreb, 2012.

²⁹² Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 2013.

²⁹³ <http://www.slobodnaevropa.org/content/izlozba-u-zagrebu-veliki-interes-za-nasljedje-socijalizma/24804534.html> (stranica posjećena 8.12.2013.)

²⁹⁴ Hrvatsko dizajnersko društvo, Zagreb, 2013.

²⁹⁵ Hrvatsko dizajnersko društvo, Zagreb, 2013.

²⁹⁶ Muzej grada Zagreba, unutar projekta „Zagrebačka industrijska baština: povijest, stanje, perspektive,“ 2010. i 2013.

moćnosti već koji „ukazuju na osnovne izazove sa kojima se ovakva muzealizacija suočava“²⁹⁷. Prvi od njih je linearizacija, odnosno postavljanje jugoslavenske prošlosti u linearni narativ kao povijesnu činjenicu definiranog početka i kraja. „Svođenje priče o Jugoslaviji na skup podataka, predmeta i dokumenata trebalo bi da nam pruži distanciranu i objektivnu sliku o tome šta je značilo živjeti u Jugoslaviji, a pri tome se ignoriše činjenica da je za čitave generacije građana na prostoru bivše Jugoslavije to deo proživljenog iskustva“, ističe autorica. Jasan je nedostatak muzejskih narativa koji tematiziraju izričito specificiran socijalistički industrijski rad i iskustva generacija koje se uz njega vežu. Nadalje, prisutna je komercijalizacija kao pokušaj depolitizacije iskustva i praksi sjećanja, istaknutog privatnog i osobnog aspekta te naglasak na „objektima masovne popularne kulture i potrošnje“. Komercijalizacija se očituje i u pretvaranju napuštenih industrijskih predjela u turističke atrakcije kao načina izlaska iz „ekonomskog propadanja i deprivacije“, pri čemu se gubi povijesni i iskustveni potencijal²⁹⁸. Treći trend koji ističe autorica je normativizacija, odnosno normativan, objektivni, ocjenjivački i kritički pogled na jugoslavensku socijalističku prošlost, neutralna pozicija bez uključenih emocija. Preciznije, usredotočenost na vrednovanje putem estetskih ili uporabnih kriterija te isključivanjem „viđenja, sećanja i emocija ljudi za koje ta prošlost predstavlja proživljeno iskustvo“. Time se istovremeno autori takvih narativa distanciraju od povezivanja sa bilo kakvim oblikom nostalgije. Svođenjem dijela prošlosti na nacionalnu baštinu, ne uključujući cjelokupni jugoslavenski kontekst provodi se nacionalizacija, kao i nedostatnim osvrtom na sistem socijalizma. Ono što je bilo zajedničko svim tadašnjim državama, pokušava se svesti samo na državu sljedbenicu, uz „diskretan“ povijesni kontekst²⁹⁹.

---

²⁹⁷ Unutar ovog pregleda autorica se poziva na izložbe „Jugoslavija: od početka do kraja“, „Nedovršene modernizacije: Između utopije i pragmatizma“, „Cockta - piće vaše i naše mladosti“ i izložbe „Socijalizam i modernost“, U: PETROVIĆ, Tanja. (2013) „Jugoslovenski socijalizam u muzeju: socijalističko nasleđe kao kulturna baština.“ U *Komparativni postsocijalizam. Slavenska iskustva*, ur. Kolanović, Maša. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 31-45, str.38.

²⁹⁸ PETROVIĆ, Tanja (2013) „Museums and Workers: Negotiating industrial heritage in the former Yugoslavia“. *Narodna umjetnost*, 50 (1): 96–120, str.104.

²⁹⁹ PETROVIĆ, Tanja. (2013) „Jugoslovenski socijalizam u muzeju: socijalističko nasleđe kao kulturna baština“. U *Komparativni postsocijalizam. Slavenska iskustva*, ur. Kolanović, Maša. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 31-45, str. 35-38.

Međutim, muzeji nisu jedini koji propituju i tematiziraju ovo povijesno razdoblje, već se time sve više bave i umjetnici³⁰⁰, aktivisti i udruge. Primjerice, umjetnička akcija koja galerijski prostor u Splitu privremeno preuređuje u izlog prodavaonice Jugoplastike s ciljem da posjetitelji obogate prostor predmetima koje je ova tvornica proizvodila ili životnim iskustvom vezanim uz nju aktivnim uključivanjem u vrednovanje nasljeđa³⁰¹. Ista Udruga za kulturu i vizualne umjetnosti OUR, propituje što čini baštinu grada Splita, slaveći „imaginarni rođendan firme koja je nestala kao i mnoge druge u standardnom modelu pretvorba-privatizacija-sanacija-stečaj“ u intervenciji „JUGOPLASTIKA + podrška sjećanju“ – plakatima u javnom prostoru³⁰². Također, vrijedi spomenuti i projekt Fotokemika, koji za cilj između ostalog ima očuvanje tvornice i njeno pretvaranje u muzej³⁰³.

Pregovaranja oko kulturnog nasljeđa šire se izvan područja muzeja i njegove struke, čime se ona odmiču od ustaljenih artikulacija, a sa sobom donose prošireni raspon mogućnosti i različitih percepcija, interpretacija i konstrukcija. Mogućnosti za upotrebu i zaštitu industrijskog nasljeđa socijalizma, pa tako i onog tvornice *Pazinke* ima mnogo, a u nastavku rada osvrnut ću se na neke od njih koje smatram ostvarivim. Prvenstveno je to stvaranje izložbe o radu tvornice, ali i virtualne baze kao njenog produžetka, nadalje dotaknut ću se mogućnosti korištenja samih prostora tvornice te potencijalno uključivanje nasljeđa *Pazinke* u kulturne putove.

---

³⁰⁰ Primjerice Marijan Crtalić - Nevidljivi Sisak: Fenomen Željezara (<http://marijancrtalic.blogspot.com/2011/04/marijan-crtalic-nevidljivi-sisak.html>), stranica posjećena 1.3.2014.)

³⁰¹ <http://pogledaj.to/drugestvari/u-splitu-se-ukazao-duh-jugoplastike/> (stranica posjećena 8.12.2013.)

³⁰² <http://pogledaj.to/drugestvari/jugoplastika-23-11-1952-23-11-2012/> (stranica posjećena 8.12.2013.)

³⁰³ Detaljnije vidi: <http://thefotokemikaproject.wordpress.com/> (stranica posjećena 1.3.2014.)

11.1. Sjećanja izvan sjene: Izložba o *Pazinci*

Rezultati istraživanja koji su predstavljeni kroz ovaj rad potencijalna su podloga za osmišljavanje izložbe o ovoj temi, o povijesti *Pazinke* i njenim radnicima u kontekstu radništva u socijalizmu. Ipak, kako je industrijska prošlost grada Pazina vrlo bogata i značajna, kao i njen utjecaj na cjelokupni razvoj grada, smatram da bi ona mogla pronaći svoje mjesto i unutar stalnog muzejskog postava. Što se tiče prostora za postavljanje izložbe, smatram da bi najatraktivniji i najefektivniji bio upravo neki od objekata u samom kompleksu tvornice. Time bi ona bila smještena u primaran i „domaći“ kontekst, a što je najvažnije prostor bi se otvorio za posjetitelje čime bi se mlađe generacije možda po prvi puta susrele s njime, a bivši radnici imali ponovno priliku „na licu mjesta“ prisjetiti se onog uz što ih sam prostor veže. Druge mogućnosti su dakako muzeji – Etnografski muzej Istre i Muzej grada Pazina. Teme koje bi izložba mogla obuhvatiti široke su, u skladu sa bogatom povijesti tvornice, a što je prikazano i u prvom dijelu rada. Od povijesnog konteksta nastanka i propasti, radništva u socijalizmu (ideologije i socijalnih aspekata, odnosa moći do radničkih prava i slavljenja praznika), radne svakodnevice, uvjeta rada, dokolice (kulturne, sportske i izletničke aktivnosti, kolektivni godišnji odmori). Neizostavan utjecaj tvornice na ekonomski i urbanistički razvoj grada, budući su zahvaljujući njoj, ali i ostalim tada aktivnim tvornicama u gradu izgrađeni mnogi stambeni i ostali kompleksi čime su se vizure grada značajno mijenjale, a grad rastao. S time povezano, i utjecaj ove, ali i drugih tvornica na promjene u strukturama stanovništva, obzirom na migracije radnika iz sela u grad. Također, *Pazinkini* proizvodi, poput nekad vrlo popularnih tapeta *Tana*, potencijalna su podloga za stvaranje narativa. Mramorna skulptura Josipa Diminića „Oblik rasta“ postavljena u krugu tvorničkog kompleksa kao spomen obilježje dvadesete godišnjice rada tvornice (1978.) danas je zaboravljena, a potencijalno bi mogla povesti priču o umjetnosti u doba *Pazinke*, u koju se, kako sam od kazivača saznala, ulagalo, a umjetnička djela nisu bila nepoznanica na zidovima tvornice.

Slika 56 Josip Diminić "Oblik rasta"

U potrazi za artefaktima koji bi bili nosioci priče o *Pazinci* trebali bi se najprije obratiti upravo bivšim radnicima, ukoliko bi svoje predmete sjećanja željeli podijeliti s drugima na ovaj način. Također, tvornički mjesečni list i publikacije izdavane za veće obljetnice rada tvornice obiluju fotografijama i značajnim podacima, a mnogi od njih korišteni su i za ovo istraživanje. Osim materijalnih predmeta, kod interpretacije svakako je potrebno imati na umu da njenoj kvaliteti pogoduje uključivanje usmene povijesti, odnosno sjećanja i iskustva pojedinaca. Usmena povijest, njeno sakupljanje i istraživanje zahtjeva prvenstveno komunikaciju sa zajednicom, koju ističem kao neizbježnu u doprinosu kvaliteti muzejskih djelatnosti i širenju mogućnosti djelovanja. Velika je prednost u ovom slučaju što su akteri povijesti koja se želi prezentirati živi i mogu podijeliti svoja iskustva. Njihovo sjećanje pripada domeni kolektivnog pamćenja, odnosno, po Assmanu, komunikacijskog – živog pamćenja događaja koje su ljudi doživjeli. Kada oni više međusobno ne dijele sjećanje, ono „prelazi u oblik kulturalnog pamćenja koje je više stvar institucionalizirane mnemotehnike“, odnosno „upamćena prošlost koja se ne smije zaboraviti i koja je kodirana u riječi, predmetu, građevini, plesu, i ostalim simboličkim figurama u koje se sjećanje usidrava“³⁰⁴. Dodavanje osobnog iskustva u muzejsku okolinu spoj je kulturalnog i komunikacijskog pamćenja,

---

³⁰⁴ MIKLOŠEVIĆ, Željka (2010) „Muzeji i njihov odnos spram prošlosti“. *Povijest u nastavi*, 2 (16): 202-215, str.204.

odnosno onog kojeg nose interpretirani predmeti i dokumenti zajedno sa pamćenjem živih pojedinaca, što dakako, može dovesti do diskrepancije – sjećanje pojedinaca ne mora se poklapati sa predstavljanim prikazom.

Muzejski narativi koji se baziraju samo na povijesnim podacima stvaraju plošne i sterilne prikaze, no dodatkom u obliku osobnih priča to suzbijamo, a interpretacije postaju življe. Uključivanje i jedne i druge vrste reprezentacije prošlosti u muzejske postavbe „može biti dobro sredstvo učenja i otvaranja dijaloga oko različitih uvjerenja i pogleda na prošle događaje. Shvaćanjem i prihvaćanjem muzejskih posjetitelja kao aktivnih interpretatora prošlosti muzej stvara razliku između percepcije i recepcije (prvo kao aktivno iskustvo, a drugo pasivno primanje) svojih poruka. Posjetitelj je sa svoje strane uvjetovan osobnim i društveno-kulturnim kontekstima i u proces iščitavanja muzejskih poruka unosi svoja dosadašnja znanja i vjerovanja“³⁰⁵. U kontekstu socijalističke industrijske baštine, ulaskom radnika u prostore muzeja oni mogu pronaći način da legitimiziraju svoju prošlost, daju smisao sadašnjosti i svakodnevici upravo kroz stvaranje baštine, a time sami narativi potencijalno mogu postati sredstva za jačanje, proaktivan angažman i osnova za solidarnost, ističe Petrović ³⁰⁶. Interpretacije socijalističkog industrijskog rada često uključuju sentimentalnost i nostalgične narative bivših radnika, koje je dakako potrebno uključiti u samu priču kao njene sastavne i neizostavne dijelove. Bez tog aspekta, smatra autorica, „priča o radu u socijalizmu postaje dio „hladnog' muzejskog narativa istovremeno nesposobnog i nevoljnog da prenese poruku o solidarnosti, dostojanstvu i pripadanju“³⁰⁷.

U prikaze industrijske baštine potrebno je uključiti kako prošlost, tako i sadašnjost i budućnost. Ukoliko je odnos sa sadašnjim mogućnostima i problemima razvoja – tehničkim, građanskim ili ekološkim indirektan i limitiran, rezultat je nepotpuna baština, tvrde Alfrey i Putnam³⁰⁸. Od važnosti je prikaze povezati sa budućim mogućnostima i perspektivama jer postavljanje dihotomije *sada* i *onda* nedovoljan je pristup u interpretaciji. Nadalje, autori

---

³⁰⁵ MIKLOŠEVIĆ, Željka (2010) „Muzeji i njihov odnos spram prošlosti“. *Povijest u nastavi*, 2 (16): 202-215, str.211.

³⁰⁶ PETROVIĆ, Tanja (2013) „Museums and Workers: Negotiating industrial heritage in the former Yugoslavia“. *Narodna umjetnost*, 50 (1): 96–120, str.112-113.

³⁰⁷ PETROVIĆ, Tanja (2012) *Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*. Beograd: Edicija Reč, str.17.

³⁰⁸ ALFREY, Judith i PUTNAM, Tim (1992) *The industrial heritage: managing resources and uses*. London: Routledge, str.72

naglašavaju rizik stvaranja reprezentacija naizgled integrirane kulture pri interpretaciji industrijske baštine ukoliko one ne govore i o tenzijama, kontradikcijama i aspektima koji možda nisu vidljivi. Uključivanje različitih iskustava društvene i kulturne pozicije, primjerice starijih, nezaposlenih ili djece, daje potpuniju sliku³⁰⁹. Primijenimo li ovu misao na socijalističko nasljeđe, možemo komparirati iskustva različitih skupina ljudi kao i sjećanja na rad od strane radnika i njihove djece, primjerice, istražujući obrasce konstrukcije sjećanja, nostalgičnih narativa i slično. Također, autori ističu kako industrijska kultura obuhvaća različite vrste prostornog iskustva, prostor vezan uz put do posla ili tijekom radnog dana, vezan uz materijale ili proizvode, poslovne organizacije, konkurentne ili komplementarne industrije. Svi se ti prostorni aspekti mogu povezati kao odvojene ali neminovno preklapajuće sfere poput one javne i privatne³¹⁰.

Prilikom tematiziranja interpretacije potrebno je osvrnuti se na predmete kao nosioce značenja, koji kao takvi, premještanjem u muzejski kontekst otvaraju interpretaciju i različita iščitavanja tih značenja. Ta su značenja konstruirana ovisno o poziciji iz kojih su sagledana, dakle ovisno o promatračevom pogledu, a u vezi s diskursima u kojima se nalaze³¹¹. Svaki će posjetitelj, ovisno o svom kulturnom, socijalnom, generacijskom kontekstu, kao i o bliskosti tematike, predmete doživjeti drukčije i pripisati mu drukčija značenja i vrijednosti.

Hooper – Greenhill ističe kako kulturalna teorija više ne ostavlja mjesta staroj ali ipak trajnoj muzejskoj zabludi da predmeti pričaju za sebe i da je zadatak kustosa limitiran na njihovo neutralno prezentiranje kako bi posjetitelji sami interpretirali predmete, kao i ideji da predmeti imaju jedinstveno, stabilno i nepromjenjivo značenje te poziciju koja je jasna sama po sebi. Naprotiv, danas se inzistira na tome da su značenja ovisna o okolnostima unutar kojih su stvorena, a značajnost predmeta ovisi o njihovoj poziciji u odnosima značenja³¹². To neminovno iziskuje problematiziranje odnosa moći, jer upravo su moć i oni koji ju posjeduju ključna stavka u određivanju što će se i na koji način očuvati ili prezentirati.

---

³⁰⁹ ALFREY, Judith i PUTNAM, Tim (1992) *The industrial heritage: managing resources and uses*. London: Routledge, str.240.

³¹⁰ ALFREY, Judith i PUTNAM, Tim (1992) *The industrial heritage: managing resources and uses*. London: Routledge, str.235.

³¹¹ HOOPER, GREENHILL Eilean (2000) *Museums and the Interpretation of Visual Culture*. London i New York: Routledge, str.111.

³¹² HOOPER, GREENHILL Eilean (2000) *Museums and the Interpretation of Visual Culture*. London i New York: Routledge, str.49-50.

264	OUR pazinka STORERS	28.07. 1980.	31.12. 1984.	4 3 3	mjeseci dana	tr ni	(3) (3)	
3	ro pazinka pazin OUR tapete	01.01. 1985.	31.12. 1989.	5 ÷ ÷	godina mjeseci dana	pet ništa ništa	(15)	
4	društveno poduzeće pazinka kemijsko tekstilno industrija sa p.d.o.	01.01. 1990.	31.12. 1992.	3 ÷ ÷	godina mjeseci dana	6.13) ništa ništa		društveno poduzeće pazinka kemijsko tekstilno industrija sa p.d.o.
5	pazinka kemijsko tekstilno industrija dioničko društvo, Pazin	01.01. 1993.	30.09. 1994.	1 9 ÷	godina mjeseci dana	jedna (1) devet (9) u Hg 1-		pazinka kemijsko tekstilno industrija dioničko društvo, Pazin

Broj matične knjige	Naziv i sjedište poduzeća (nadležna - ustanove)	Datum nastupa zaposlenja	Datum prestanaka zaposlenja	Trajanje zaposlenja u poduzeću			Ukupno trajanje svih zaposlenja (slovima):	Potpis pečat
go- dina	mje- seci	dana						
6	pazinka TAPETE d.o.o. PAZIN	01.10. 1994.	31.12. 1996.	2	3	—	godina mjeseci dana	dnije tr ništa
7	pazinka kemijsko tekstilno industrija dioničko društvo, Pazin	01.01. 1997.	26.03. 2001.	4	2	26	godina mjeseci dana	četiri dva dvadeset i šest
8	pazinka kemijsko tekstilno industrija dioničko društvo, Pazin	27.03.	30.09.	1	6	4	godina mjeseci	jedna čet

Slika 57 Potencijalni predmeti za izložbu: radna knjižica, privjesci, značke, medalja rada za zasluge i uspjehe postignute u radu (u vlasništvu Rusac Mladena)

11.2. Virtualna baza

Obzirom na uvijek prisutan nedostatak financijskih sredstava, nezainteresiranost nadležnih tijela, kao i problematiku samog prostora tvornice, uvjetovanu činjenicom da su u jednom njenom dijelu smještena poduzeća, otežane su mogućnosti za korištenje prostornog resursa. Slijedom toga, nameće se ideja premještanja nasljeđa *Pazinke* u virtualne domene, što možemo shvatiti i kao svojevrsnu platformu za prikupljanje podataka za izložbu, a potom i kao njen virtualni produžetak. Stvaranjem takve baze o povijesti rada tvornice očuvao bi se značajan dio nasljeđa grada Pazina. Pozitivni aspekti koji bi se ovom akcijom polučili korespondiraju sa temeljnim muzeološkim funkcijama – zaštite, istraživanja i komunikacije. Građa bi tako na specifičan način bila očuvana od zaborava i propadanja, detaljno istraжена, s naglaskom na interdisciplinarnosti kako bi se dobio širi spektar pogleda na temu, ali i komunicirana prema i u suradnji sa korisnicima i zajednicom. Time se čini „iskorak izvan prostornih (zidovi muzeja, veličina izložbenog prostora) te vremenskih ograničenja (radno vrijeme) muzeja“. Također, „mogućnošću prostorno udaljenim zbirkama vizualne građe i dijeljenja informacija sa srodnim djelatnostima poput arhiva i knjižnica, nadilaze se ograničenja muzeja kao institucije te ostvaruje još jedan korak prema virtualnom povezivanju baštine“, piše Goran Zlodi tematizirajući muzejsku digitalnu dokumentaciju³¹³. Prednost digitalnih zbirki leži u tome da kada su jednom stvorene, zahtijevaju jednostavno održavanje, a ujedno i štede prostor, bio on muzejski, arhivski ili neki drugi. Ovdje možemo razmišljati o mogućnostima virtualnog ili *cyber*-muzeja, međutim zamišljena baza ne mora se nužno ograničavati samo na ovaj oblik institucija, već je moguće uključiti i ostale kojima bi ova ideja mogla biti interesantna, poput arhiva i knjižnica³¹⁴. Naravno, možemo razmatrati i mogućnost neinstitucionalnog projekta, ukoliko gradske institucije i vlasti nemaju sluha za ovakve načine korištenja resursa potrebno je okrenuti se drugom, alternativnom obliku konceptualiziranja nasljeđa – onom koji je pokrenut od strane zainteresiranih pojedinaca i zajednice, a koji bi potom mogao biti prepoznat i od strane šireg kruga ljudi.

Presudno za kvalitetu ovog projekta smatram uključivanje zajednice budući je on upravo o njoj, odnosno jednom djelu njene povijesti ali i namijenjen prvenstveno njoj, uz

---

³¹³ ZLODI, Goran (2003) „Muzejska vizualna dokumentacija u digitalnom obliku“. *Muzeologija*, 40: 9-105, str. 9.

³¹⁴ Primjerice povezivanje gradskih muzeja, Državnog arhiva u Pazinu i knjižnice.

ostale zainteresirane korisnike. Mogućnost da korisnici budu aktivni interpretatori prošlosti i nadopunjuju sadržaje virtualne baze uvelike bi doprinijelo njenoj osobitosti i dao svojevrsan osobni pečat time što bi obuhvaćao iskustva i sjećanja *iz prve ruke*. Smatram da bi zajednica pozitivno prihvatila ovu mogućnost, jer kako se pokazalo u razgovorima s bivšim radnicima *Pazinke*, tog se perioda rado sjećaju i o njemu razgovaraju te smatraju bitnim, ali i ključnim dijelom svog života i prošlosti. Mišljenja sam da su ovakvi projekti uvelike dobrodošli ponajprije zbog aspekta otvorenog tipa baštine, dostupnog svima, svugdje i uvijek. Neprestanim sakupljanjem usmene povijesti, fotografija, predmeta i ostalih materijala stvorio bi se bogat spremnik koji naposljetku može biti i izvor za konceptualiziranje u stvarnom prostoru i vremenu, ali i pokretač drugih aktivnosti i ideja. Dokumentacija koja bi prethodila ovakvom projektu, jedna je od muzeloških funkcija, a njena se važnost prepoznaje i u situacijama čestim za industrijsku baštinu - kada su artefakti preveliki (primjerice tvornički strojevi) da bi doslovno bili sakupljeni u zbirke ili ih je pak previše, kao i kada su oni još uvijek u upotrebi³¹⁵.

---

³¹⁵ ALFREY, Judith i PUTNAM, Tim (1992) *The industrial heritage: managing resources and uses*. London: Routledge, str.155.

11.3. Prenamjena prostora

Područje bivše tvornice *Pazinke* danas pripada industrijskoj zoni, u jednom njenom dijelu smješteno je nekoliko tvrtki, dok je drugi dio prazan i neiskorišten te je kao takav potencijalan resurs za prenamjenu prostora. Međutim, nameće se pitanje vlasništva koje mi je još uvijek nepoznato, ali kako sam u razgovoru s kazivačima saznala, određeni objekti unutar kompleksa u vlasništvu su različitih osoba ili tvrtki što u samom početku predstavlja poteškoću u daljnjem razvoju. Izvjesno je da grad Pazin u tim prostorima vidi razvoj u smjeru industrije i gospodarstva³¹⁶. Ukoliko bi to u stvarnosti i zaživjelo, podržavam tu ideju, ali ukoliko je sudbina tih prostora da i dalje ostaju prazni i devastirani simpatiziram ideju njihove prenamjene u drugim smjerovima, primjerice korištenja za kulturni razvoj. Mogućnosti su raznolike, poput onih o premještanju (ali i osnivanju novih) institucija koje u samom centru grada imaju neadekvatne prostor. To bi polučilo pozitivnu promjenu regeneriranja tog područja i njegovog povezivanja sa centrom, budući je inače građanima neinteresantan iz razloga što ne nudi ništa osim prizora tvorničkih hala.

Slika 58 Pogled iz zraka na tvornički kompleks bivše tvornice *Pazinka*

---

³¹⁶ DAGOSTIN, Anđelo (2014) „Na zgašišu Pazinke gradit će se nova skladišta“. Glas Istre, 20. siječnja, br.18: 12-13.

Obzirom na čestu prostornu problematiku institucija u Hrvatskoj, a s druge strane prisutnost velikog broja napuštenih industrijskih kompleksa, rješenje koje se nameće je upravo smještanje institucija, među njima i muzejsko-galerijskih, u te prostore. Time se ostvaruje pozitivna promjena na dvije razine, očuvanje kompleksa od propadanja, a ujedno i rješavanje nedostatka ili neadekvatnosti prostora. Međutim, osim velikih ulaganja ovakvi bi projekti imali i velike zahtjeve glede propisa³¹⁷. Uključivanje kulturne baštine u urbano planiranje čest je način „za revitalizaciju gradskih jezgri ili napuštenih industrijskih prostora“, čime je očit doprinos na dva načina; „putem utjecaja na kratkoročnu potrošnju što se odnosi npr. na posjete turista gradu i drugo, putem dugoročnog utjecaja na razvoj na način da postane faktor lokalizacije stanovništva i privrednih subjekata“, a također „kultura doprinosi imidžu i znanju o gradu i cijeloj regiji što ima pozitivne posljedice na kratkoročni i dugoročni tip utjecaja“, ističe Davor Mišković³¹⁸.

Osvrnula bih se na nekoliko domaćih primjera kvalitetne prenamjene industrijskih prostora. U Rijeci u bivšoj Tvornici papira 2005. pokrenut je festival Hartera „s ciljem senzibiliziranja javnosti za ideju da se prostor propale Tvornice papira namijeni kulturnim i javnim sadržajima“³¹⁹, dok se u tvornicu Rikard Benčić planira smještanje nove Gradske knjižnice, novog Muzeja moderne i suvremene umjetnosti te Muzeja grada Rijeke³²⁰. U tvornici je 2013. gostovao i festival Republika³²¹. Zagrebački kreativni klaster Gredelj kao koncentracija kreativnih industrija želi „privući profesionalce iz kreativnih industrija u neiskorištene prostore na lokaciji Gredelj, omogućiti im zajedničku infrastrukturu, međusobno umrežavanje i povezivanje s naručiteljima i modelima implementacije kreativnih zamisli“³²².

---

³¹⁷ Posebice se to odnosi na definirane spomenike kulture, npr. Hrvatski povijesni muzej u Tvornici duhana Zagreb i Lauba kao galerijski prostor u zaštićenom spomeniku kulture. Vidi: <http://www.d-a-z.hr/hr/vijesti/rekonstrukcija-i-prenamjena-tvornice-duhana-zagreb-u-hrvatski-povijesni-muzej,728.html> i <http://lauba.hr/hr/o-laubi-3/> (stranice posjećene 7.12.2013.)

³¹⁸ MIŠKOVIĆ, Davor (2013) *Istraživanja u kulturi*. Zagreb: Jesenski i Turk, str.91.

³¹⁹ <http://hartera.com/o-festivalu.html> (stranica posjećena 7.12.2013.)

³²⁰ <http://www.novolist.hr/Kultura/Ministarstvo-kulture-i-Grad-Rijeka-zajednicki-u-uredenje-kompleksa-Rikard-Bencic> (stranica posjećena 7.12.2013.)

³²¹ „festival kreativnosti i progresivne kulture“, koji je uključivao predavanja, panele, radionice, projekcije, zabavni i glazbeni program (vidi: <http://www.republika.io/hr/home> (stranica posjećena 7.12.2013.))

³²² <http://www.zagreb.hr/default.aspx?id=45649> (stranica posjećena 7.12.2013.)

U budućnosti cilj je revitalizacija napuštene i zapostavljene industrijske baštine „kojoj u suprotnom prijeti ili propadanje ili komercijalizacija“³²³. U Tvornici duhana Zagreb, nakon rekonstrukcije i prenamjene smjestit će se Hrvatski povijesni muzej³²⁴. Nadalje, „Rudnici kulture“ inicijativa je udruge Labin Art Express XXI, „koja ima za cilj formiranje multilateralnog interdisciplinarnog kulturnog klastera i pokretanje aktivnosti revalorizacije i zaštite industrijskog nasljeđa nekadašnjih rudnika u zemljama bivše Jugoslavije“³²⁵. Lokalnu zajednicu želi se potaknuti na „novi način promišljanja i korištenja propalih industrijskih, arhitektonskih i povijesnih struktura, procjena štete, povećanje vidljivosti i stvaranje vizija drugačijih ishoda u budućnosti“³²⁶. Udruga je osmislila i Podzemni grad XXI, koji označava pretvaranje bivšeg rudnika u „futuristički podzemni grad“³²⁷.

Mogućnosti ima pregršt, kao i primjera koje je moguće slijediti. U svakom slučaju nužan je poticaj za očuvanje kompleksa *Pazinke*, posebice jer je jedan njen dio u lošem i devastiranom stanju, a požar koji je 2012. godine buknuo u jednoj od tvrtki koje danas u prostoru djeluju, uništio je dobar dio objekta. Vezano uz taj događaj, u medijima smo mogli pročitati reakciju koja mnogo govori o važnosti koju velik broj stanovnika pridaje tim objektima, pri čemu je evidentno da su oni značajan dio njihovog, ali i identiteta cijelog grada:

„Svaki put kad se u objektima u kojima je nekada djelovala tvornica Pazinka nešto dogodi, kao što je ovojedni požar u nekadašnjem skladištu gotove robe OOUR-a Sintetika, mnogima se u gradu probude sjećanja. (...) Mnogi su sa žaljenjem minulih dana gledali kako u dim odlaze prostori u kojima su nekada radili i za koje su, slobodno se može reći, živjeli. Kroz Pazinku je tijekom gotovo 50 godina njenog rada prošlo na tisuće ljudi, a zahvaljujući njoj

---

³²³ <http://www.jutarnji.hr/moze-li-gredeli-postati-zagrebacki-tate-modern/1107071/> (stranica posjećena 7.12.2013.)

³²⁴ <http://www.hismus.hr/hr/o-muzeju/> (stranica posjećena 7.12.2013.)

³²⁵ <http://www.rudnickikulture.com/> (stranica posjećena 7.12.2013.)

³²⁶ <http://www.protopage.com/minesofculture> (stranica posjećena 7.12.2013.)

³²⁷ „transformacijom industrijsko-povijesne baštine u avangardni umjetnički projekt, kulturno-turističku atrakciju od svjetskog značaja, tj. stvaranje pravog grada 150m ispod površine zemlje“ Labina, Raše, Plomina i Rapca, koji bi uključivao uz ulice, galerije, trgovine, restorane i Muzej rudarstva i industrije Istre. Vidi: MARJANIĆ, Suzana (2011) „Umjetničke intervencije u industrijsku kulturnu baštinu ili na koji način nastaje društveno korisna umjetnost“. U *Kulturna dediščina industrijskih panog. 11. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo/Industrijska kulturna baština. 11. Hrvatsko - slovenske etnološke paralele*, ur. Černelič Krošelj, Alenka, Željka Jelavić, Helena Rožman. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 98-111, str.100.

izgrađen je veći dio Pazina pa i Pazinštine. U ta se vremena znalo govoriti: 'Kad je Pazinka prehladena cijela Pazinština kiše'. (...) Ovih dana, kad se nad Pazinom dizao gust crn dim, navirala su sjećanja, a mnogi tužni pogledi pratili su kako u zrak nestaje tvornica, zapravo ono što je od nje ostalo.³²⁸

Uz identitetsku, vrijednost nasljeđa tvornice *Pazinke* očituje se na razini društvene povijesti – kao dijela socijalističkog sistema i industrijalizacije te promjena u društvu i razvoju grada koje su njima bile uvjetovane. Ona je prvenstveno lokalnog karaktera, međutim, taj je lokalni okvir zajednički mnogim područjima na nacionalnom području, a danas i internacionalnom, u smislu zemalja nasljednica Jugoslavije i drugih država koje su dijelile takvo političko uređenje, a samim time i vrlo slične obrasce priča i sudbina.

---

³²⁸ RIMANIĆ, Mirjan (2012) „Sjećanja nestaju u dimu“. Glas Istre. 21. rujna, str.14.

Slika 59 Devastirani prostori bivše tvornice Pazinka

11.4. Rute kulturnih putova

Sljedeća mogućnost koju bi istaknula je stvaranje kulturnih putova socijalističkog industrijskog nasljeđa, čime bi se tvornice poput *Pazinke*, a kojih je u Jugoslaviji bilo bezbroj uključile u svojevrsnu mrežu i zajednički kontekst.

Primjerice, European Route of Industrial Heritage (ERIH), projekt je „s temeljnim ciljem zaštite europske industrijske baštine i korištenja njezinih potencijala kao elementa održivoga ekonomskog razvoja nekadašnjih industrijskih regija. Povezivanje europskih regija širenjem nadnacionalne mreže središnjih muzejskih ustanova za prezentaciju industrijske baštine (*Anchor Points*), uz razvoj zajedničkih marketinških strategija te podizanje razine znanja i svijesti o potrebi očuvanja i zaštiti industrijske baštine“³²⁹. On djeluje kroz virtualnu mrežu koja okuplja muzejske ustanove i lokalitete povezane unutar europske industrijske baštine, a danas ERIH uključuje više od 1,000 lokaliteta u 43 europske zemlje³³⁰. Međutim, u Hrvatskoj, kako ističe Arčabić, prisutan je „neodgovarajući pristup čuvanju i korištenju resursa industrijske baštine“ što uzrokuje i nedostatak preduvjeta³³¹ za priključenje spomenutoj asocijaciji³³². Ipak, manji je broj muzeja i objekata sa područja Hrvatske i drugih zemalja nasljednica Jugoslavije uključeno u sam projekt, no oni se ne dotiču socijalističke prošlosti.

Nadalje, u njemačkom projektu IBA Emscher Park industrijsko je nasljeđe prepoznato „kao osnovni element identiteta prostora i nositelj razvoja kulturnog turizma osmišljavanjem programa ponude kulturnih ruta. Nekadašnje industrijske lokacije, stara industrijska naselja, sanirane lokacije industrijskog otpada, muzeji i umjetničke instalacije u prostoru te drugi

---

³²⁹ ARČABIĆ, Goran (2007) „Zagrebačka industrijska baština u Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske - pregled, stanje, potencijali“. *Informatica museologica*, 38 (1-2): 22-29, str.22.

³³⁰ <http://www.erih.net/index.php> (stranica posjećena 24.11.2013.)

³³¹ Preduvjeti su certifikat muzejske ustanove za prezentaciju industrijske baštine u regiji, određeni stupanj kvalitete tehničke izvedbe i interpretacije na atraktivnom i povijesno važnom lokalitetu, osigurana infrastruktura; postojanje regionalnog informacijskog centra za posjetitelje, godišnja događanja, vodstva na više stranih jezika.

³³² ARČABIĆ, Goran (2007) „Zagrebačka industrijska baština u Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske - pregled, stanje, potencijali“. *Informatica museologica*, 38 (1-2): 22-29, str.23.

elementi tvore gustu mrežu točaka u prostoru koje su međusobno povezane tematskim rutama³³³. Još jedan primjer je Europska tekstilna mreža (The European Textile Network - ETN) koja između ostalih uključuje tekstilne umjetnike, udruge, muzeje i zbirke, dizajnere, institucije³³⁴.

Na razini Europe, program kulturnih putova osmišljen je od strane Vijeća Europe, „a glavni mu je cilj bio na zoran način, putovanjem kroz prostor i vrijeme, pokazati kako naslijeđe različitih europskih država odražava zajedničko kulturno naslijeđe“³³⁵. U Rezoluciji o kulturnim putovima propisani su „kriteriji koje moraju zadovoljavati prijedlozi zemalja članica kako bi bili prihvaćeni kao novi kulturni putovi Europe“, neki od njih su da „tema mora predstavljati europske vrijednosti i biti zajednička za nekoliko europskih zemalja“ te da kulturni put mora slijediti povijesni put ili (u slučaju kulturnog turizma) stvarati nove tematske putove“ itd³³⁶.

Ove primjere možemo promatrati kao ideje za potencijalne mogućnosti. Nije nužno slijediti europske kriterije, opcionalno je stvoriti mrežu industrijske socijalističke baštine na državnoj razini, a u kontekstu socijalizma uključiti sve zemlje nastale raspadom Jugoslavije budući je industrijalizacija karakteristika koju su tada u zajedničkoj državi dijelile, a dijele i danas u kontekstu naslijeđa. Za početak može se krenuti i manjim koracima, okupiti tu vrstu naslijeđa Istre, potom Hrvatske i Jugoslavije. Time bi se sustavno istražio i na jednom mjestu obuhvatio dio značajne zajedničke povijesti.

---

³³³ BOŽIĆ, Nikša i GAŠPAROVIĆ Sanja (2007) „Iba emscher park. Kreativni pristup industrijskom naslijeđu - primjer regije Ruhr u Njemačkoj“. *Informatica museologica*, 38 (1-2): 6-21, str.14.

³³⁴ LANE, Bernard, Elisabeth KASTENHOLZ, Joana LIMA, Janusz MAJEWSKI (2013) *Industrial heritage and agri/rural tourism in Europe*. Brussels: European Union. (izvor: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2013/495840/IPOL-TRAN_ET%282013%29495840_EN.pdf, stranica posjećena: 20.4.2014.), str.81.

³³⁵ BOŽIĆ, Nikša i GAŠPAROVIĆ Sanja (2007) „Iba emscher park. Kreativni pristup industrijskom naslijeđu - primjer regije Ruhr u Njemačkoj“. *Informatica museologica*, 38 (1-2): 6-21, str.13.

³³⁶ BOŽIĆ, Nikša i GAŠPAROVIĆ Sanja (2007) „Iba emscher park. Kreativni pristup industrijskom naslijeđu - primjer regije Ruhr u Njemačkoj“. *Informatica museologica*, 38 (1-2): 6-21, str. 13. Detaljnije vidi: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=470017> i http://www.culture-routes.lu/php/fo_index.php?lng=en (stranice posjećene 4.3.2014.)

12. ZAKLJUČAK

Priča o *Pazinci*, njenim radnicima i njihovim sudbinama jedna je od mnogih sličnih na ovom području, međutim, to ne umanjuje njenu važnost. Na lokalnoj razini, doprinos ove tvornice razvoju Pazinštine vrlo je značajan, a ona je za sobom ostavila bogato nasljeđe, koje je danas, nažalost neiskorišteno. Ovim radom, između ostalog, željela sam potaknuti na razmišljanje o vrijednosti ovog tipa nasljeđa koje u gradu Pazinu nije prepoznato. Također, želja je bila ocrtati sudbine bivših radnika tvornice i njihova sjećanja. Većina je sugovornika koje sam intervjuirala za potrebe istraživanja, nakon prvotne začuđenosti temom istraživanja, izražavala zadovoljstvo činjenicom da se netko interesira za taj period, očito svjesni kako će se time bar jedan dio njihove povijest očuvati od zaborava, pa je tako i jedan od njih ustvrdio: „Da se ne zaboravi naša stara Pazinka, koja je toliko nas hranila“. Upravo je to i cilj ovog rada, na jednom mjestu sakupiti fragmente prošlosti, s naglaskom na iskustvima i sjećanjima radnika, ali i ukazati na mogućnosti i potencijale koje ovaj oblik nasljeđa pruža. Jer, kao što Petrović piše, u tranziciji iz industrijskih u post-industrijske, iz socijalističkih u post-socijalistička društva, radnik kao ideološka figura i simbol vrijednosti rada nestao je iz javnih prostora, plakata i novčanica. Kao sastavni element radničke klase, radnik je iz centra društva premješten na njegove margine, u predgrađa, u „treći svijet“. Radnici su postali tihi politički subjekti bez dostupnih sredstava za artikuliranje svojih zahtjeva i više nisu bili dio ideološke, već egzistencijalne sfere, te su stoga bili prisiljeni boriti se za osnove egzistencijalne potrebe. Kako autorica sumira „heroji rada“ postali su „žrtve tranzicije“³³⁷.

Tranzicija i privatizacija redefinirale su pozicije bivših radnika i postavile ih u nezavidne pozicije. Kako piše Erdei „nekadašnja poslovna ('business') i radna ('working') kultura socijalizma, koja je decenijama određivala radne identitete zaposlenih, u procesu postsocijalističkih privatizacija se ubrzano menja, u skladu sa zahtevima koje postavlja nova, liberalna ekonomska ideologija i njene organizacione i radne prakse“³³⁸. Stoga i ne začuđuju

---

³³⁷ PETROVIĆ, Tanja (2013) „Museums and Workers: Negotiating industrial heritage in the former Yugoslavia“. *Narodna umjetnost*. 50/1: 96–120, str.97.

³³⁸ ERDEI, Ildiko (2007) „Dimenzije ekonomije: prilog promišljanju privatizacije kao socio-kulturne transformacije“. U: *Antropologija postsocijalizma*, ur. Ribić, Vladimir. Beograd, 76-127, str.88.

česti narativi beznađa i nostalgije bivših radnika *Pazinke*, iako svjesni i nedostataka tadašnjeg društvenog sistema, dok se prisjećaju perioda rada u tvornici.

Namjera ovog rada stoga je potaknuta na očuvanje tih sjećanja, i uopće ovog vida nasljeđa. Iako mogućnosti za djelovanje u tom kontekstu ima pregršt, industrijsko je nasljeđe u Hrvatskoj često podcijenjeno i nedovoljno prepoznato. Smjernice putem kojih bi se napravio pozitivan pomak po tim pitanjima sumira Arčabić tematizirajući industrijsku baštinu u Hrvatskoj. Među preduvjetima za održivi razvoj industrijske baštine u Hrvatskoj je „potreba razvijanja svijesti o industrijskoj baštini kao vrijednome dijelu nacionalne i univerzalne baštine, donošenje strategije zaštite i upravljanja industrijskim nasljedom na lokalnoj i državnoj razini te primjena inozemnih iskustava u tom procesu, uključivanje javnosti u procese odlučivanja o sadržajnoj prenamjeni industrijske baštine i njenoj interpolaciji u urbana tkiva“. Potrebni su i „istraživački projekti i izrada kvalitetne i primjenjive dokumentacije“ kao i „edukacija/osmišljavanje nacionalne mreže turističkih ruta industrijske baštine/integracija u europske (svjetske) projekte“³³⁹.

Slijedeći ove preduvjete, ali i već postojeće inozemne i domaće primjere značajno bi se promijenio pristup prepoznavanju te valorizaciji socijalističkog industrijskog nasljeđa, pa tako i onog tvornice *Pazinka*, ali i mnogih drugih koje dijele sličnu sudbinu. Mogućnosti za očuvanje nasljeđa *Pazinke* koje sam istaknula prethodno u tekstu smatram ostvarivim te bi na samom kraju rada izrazila nadu kako ovo istraživanje neće stati samo na teoretskom tematiziranju već da će se nastaviti u obliku stvarnog djelovanja i ostvarivanja bar nekih od zamišljenih ideja.

---

³³⁹ ARČABIĆ, Goran (2011) „Industrijska baština u Hrvatskoj. Stanje, upravljanje, perspektive“. U *Kulturna dediščina industrijskih panog. 11. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo/Industrijska kulturna baština. 11. Hrvatsko - slovenske etnološke paralele*, ur. Černelič Krošelj, Alenka, Željka Jelavić, Helena Rožman. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 42-45, str.44 – 45.

13. LITERATURA

ALFREY, Judith i PUTNAM, Tim (1992) *The industrial heritage: managing resources and uses*. London: Routledge.

ARČABIĆ, Goran (2007) „Zagrebačka industrijska baština u Registru kulturnih dobara Republike Hrvatske - pregled, stanje, potencijali“. *Informatica museologica*, 38 (1-2): 22-29.

ARČABIĆ, Goran (2011) „Industrijska baština u Hrvatskoj. Stanje, upravljanje, perspektive“. U *Kulturna dediščina industrijskih panog. 11. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo/Industrijska kulturna baština. 11. Hrvatsko - slovenske etnološke paralele*, ur. Černelič Krošelj, Alenka, Željka Jelavić, Helena Rožman. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 42-45.

ASSMANN, Aleida (2008) „Canon and Archive“. U: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, ur. Astrid Erll, Ansgar Nünning. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 97-107.

ASSMANN, Jan (2006) „Kultura sjećanja“. U: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 45-78.

ASSMANN, Jan (2008) „Communicative and Cultural Memory“. U: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, ur. Astrid Erll, Ansgar Nünning. Berlin, New York: Walter de Gruyter, 109-118.

BABIĆ, Darko (2009) „Iskustva i (skriven) vrijednosti eko-muzeja“. *Etnološka istraživanja*, vol. 1 (14): 221-236.

BONFIGLIOLI, Chiara (2013) „Gendering Social Citizenship: Textile Workers in post-Yugoslav States“. CITSEE Working Paper Series 2013/30. Edinburgh, Scotland, UK.

BOYM, Svetlana „Nostalgia and Its Discontents“. The Hedgehog Review. http://www.iasc-culture.org/eNews/2007_10/9.2CBoym.pdf (stranica posjećena 14.3.2014.).

BOŽIĆ, Nikša i GAŠPAROVIĆ Sanja (2007) „Iba emscher park. Kreativni pristup industrijskom naslijeđu - primjer regije Ruhr u Njemačkoj“. *Informatica museologica*, 38 (1-2): 6-21.

BRKLJAČIĆ, Maja i SANDRA PRLENDA (2006) „Zašto pamćenje i sjećanje?“ U: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 7-18.

BUDEN, Boris (2012) *Zona prelaska. O kraju postkomunizma*. Beograd: Edicija Reč.

CHARMAZ, Kathy (2006) *Constructing grounded theory. A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage publications.

DUDA, Igor (2005) *U potrazi za blagostanjem. O povijesti dokolice i potrošačkog društva u Hrvatskoj 1950-ih i 1960-ih*. Zagreb: Srednja Europa.

DUDA, Igor (2010) *Pronađeno blagostanje. Svakodnevni život i potrošačka kultura u Hrvatskoj 1970-ih i 1980-ih*. Zagreb: Srednja Europa.

ELSON, Diane i Ruth PEARSON (1981) „Nimble Fingers Make Cheap Workers': An Analysis of Woman's Employment in Third World Export Manufacturing“. *Feminist Review* vol. 7 (1): 87–107.

EMERSON, M. Robert, Rachel I. FRETZ, Linda L. SHAW (1995) *Writing Ethnographic Fieldnotes*. Chicago & London: The University of Chicago Press.

ERDEI, Ildiko (2007) „Dimenzije ekonomije: prilog promišljanju privatizacije kao socio-kulturne transformacije“. U: *Antropologija Postsocijalizma*, ur. Ribić, Vladimir. Beograd, 76-127.

FERNANDEZ CERVANTES, Magda (2011) „Industrijska baština: sustav muzeja nacionalnog muzeja Znanosti i tehnike Katalonije (mNACTEC)“. *Informatica museologica*, 42 (1-4): 6-12.

GALIĆ, Branka (2011) „Žene i rad u suvremenom društvu – značaj 'orodnjenog' rada“. *Sociologija i prostor*, vol. 189 (1): 25-48.

GILLIS R., John (2006) „Pamćenje i identitet: povijest jednog odnosa“. U: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 169-195.

GRAHAM, Brian (2002) „Heritage as Knowledge: Capital or Culture?“ *Urban Studies*, vol. 39 (5–6): 1003–1017.

HOOPER, GREENHILL Eilean (2000) *Museums and the Interpretation of Visual Culture*. London i New York: Routledge.

JAMBREŠIĆ KIRIN, Renata (2004) „The politics of memory in Croatian socialist culture: some remarks“. *Narodna umjetnost*, vol. 41 (1):125-143.

JAMBREŠIĆ KIRIN, Renata i Marina BLAGAIĆ (2013) „The ambivalence of socialist working women's heritage: a case study of the Jugoplastika factory“. *Narodna umjetnost*, vol. 50 (1): 40-73.

JELINČIĆ, Daniela Angelina (2011) „Kultura kao lijek za propalu industriju“. U *Kulturna dediščina industrijskih panog. 11. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo/Industrijska kulturna baština. 11. Hrvatsko - slovenske etnološke paralele*, ur. Černelič Krošelj, Alenka, Željka Jelavić, Helena Rožman. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 58 – 69.

KARP, Ivan i KRATZ Corrine „The Interrogative Museum“, predavanje na seminaru o savremenoj južnoafričkoj istoriji i humanističkim naukama, Centar za istraživanja u humanističkim naukama, University of the Western Cape, 16.10.2012. U: *Jugoslovenski socijalizam u muzeju: socijalističko nasleđe kao kulturna baština*, str. 31-45. U: Kolanović, Maša, ur. (2013) *Komparativni postsocijalizam. Slavska iskustva*. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola.

KOLANOVIĆ, Maša (2013) „Uvod“. U: *Komparativni postsocijalizam, slavska iskustva*, ur. Kolanović, Maša. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 11-27.

LANE, Bernard, Elisabeth KASTENHOLZ, Joana LIMA, Janusz MAJEWSKI (2013) *Industrial heritage and agri/rural tourism in Europe*. Brussels: European Union. (izvor: http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/JOIN/2013/495840/IPOL-TRAN_ET%282013%29495840_EN.pdf, stranica posjećena: 20.4.2014.).

LEINERT NOVOSEL, Smiljana (1998) „Promjena društvenog položaja žena u razdoblju tranzicije“. *Politička misao*, Vol XXXV (1): 152-168.

MARJANIĆ, Suzana (2011) „Umjetničke intervencije u industrijsku kulturnu baštinu ili na koji način nastaje društveno korisna umjetnost“. U *Kulturna dediščina industrijskih panog. 11. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo/Industrijska kulturna baština. 11. Hrvatsko - slovenske etnološke paralele*, ur. Černelič Krošelj, Alenka, Željka Jelavić, Helena Rožman. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 98-111.

MARKOVSKA-BANOVIĆ, Angelina (2013) „After The Fall of The Wall: tranzicijska iskustva postocijalističkog Balkana“. U: *Komparativni postsocijalizam, slavenska iskustva*, ur. Kolanović, Maša. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 263-272.

MATOŠEVIĆ, Andrea (2011) *Pod zemljom, antropologija rudarenja na Labinštini u XX. stoljeću*. Zagreb: Biblioteka Nova etnografija.

MESIĆ, Milan (1991) „Društveni razvitak i vanjske migracije u poslijeratnoj Jugoslaviji“. U: *Vanjske migracije i društveni razvitak*, ur. Mesić, Milan. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti.

MIKLOŠEVIĆ, Željka (2010) „Muzeji i njihov odnos spram prošlosti“. *Povijest u nastavi*, 2 (16): 202-215.

MILIDRAG-ŠMID, Jagoda (2009) „Žene i rad u Hrvatskoj“. U: *Ostvarivanje politike jednakih mogućnosti za tekstilne radnice/ke*, ur. Borić, Rada, Marjeta Šinko, Sandra Prlenda. Zagreb: Centar za ženske studije, 31-40.

MIŠKOVIĆ, Davor (2013) *Istraživanja u kulturi*. Zagreb: Jesenski i Turk.

NIKOČEVIĆ, Lidija (2012) „Rasprava: Kultura ili baština? Problem nematerijalnosti“. *Etnološka tribina*, 35 (42): 7-56.

NORA, Pierre (2006) „Između pamćenja i historije. Problematika mjesta“. U: *Kultura pamćenja i historija*, ur. Brkljačić, Maja i Sandra Prlenda. Zagreb: Golden marketing-Tehnička knjiga, 21-43.

ORLIĆ, Olga (2002) „Istraživanja tekstilnog rukotvorstva u Istri“. *Etnološka istraživanja*, vol 1(8):95-110.

ORLIĆ, Olga (2006) „Kako metodu usmene povijesti / oral history uklopiti u muzejsku izložbu?“. *Etnološka tribina* 29, vol 36, 151-159.

PALMBERGER, Monika (2008) „Nostalgia matters: nostalgia for Yugoslavia as potential vision for a better future“. *Sociologija*, vol. L (4): 355-370.

PEREKH, Bhikhu (2002) *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*. Basingstoke: Macmillan. U: PETROVIĆ, Tanja (2012) *Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*. Beograd: Edicija Reč.

PERIĆ KASELJ, Marina i Rebeka MESARIĆ ŽABČIĆ (2011) „Žene i industrijska baština: primjer 'Dalmatinke' Sinj“. U: *Kulturna dediščina industrijskih panog: 11. Vzporednice med Slovensko in Hrvaško etnologijo/ Industrijska kulturna baština: 11. hrvatsko-slovenske etnološke paralele*, ur. Černelič Krošelj, Alenka, Željka Jelavić, Helena Rožman. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 286-299.

PETROVIĆ, Tanja (2012) *Yuropa. Jugoslovensko nasleđe i politike budućnosti u postjugoslovenskim društvima*. Beograd: Edicija Reč.

PETROVIĆ, Tanja (2013) „Jugoslovenski socijalizam u muzeju: socijalističko nasleđe kao kulturna baština“. U: *Komparativni postsocijalizam. Slavenska iskustva*, ur. Kolanović, Maša. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola, 31-45.

PETROVIĆ, Tanja (2013) „Museums and Workers: Negotiating industrial heritage in the former Yugoslavia“. *Narodna umjetnost*, 50 (1): 96–120.

PRLEND, Sandra i Marjeta ŠINKO (2009) „Rodno specifični izazovi u tekstilnoj industriji“. U: *Ostvarivanje politike jednakih mogućnosti za tekstilne radnice/ke*, ur. Borić, Rada, Marjeta Šinko, Sandra Prlenda. Zagreb: Centar za ženske studije, 55-60.

PULJIZ, Vlado (1994) „Socijalna politika postsocijalističkih zemalja“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. 1 (1): 83-90.

PULJIZ, Vlado (2004) „Socijalna prava i socijalni razvoj Republike Hrvatske.“ *Revija za socijalnu politiku*, vol. 11 (1): 3-20.

RUBIĆ, Tihana (2013) „Afternoon Moonlighting – it Was a Must. The dynamics and Paradoxes of the Croatian Socialist and Post socialist Labor Market“. *Narodna umjetnost*, vol. 50 (1):121–145.

SIMON, Nina (2010) *The Participatory Museum*. (izvor: <http://www.participatorymuseum.org/read/>, stranica posjećena: 24.4.2014.)

SMOKVINA, Miljenko (2012) „Industrijska baština tvornice torpeda u Rijeci. U povodu 150. obljetnice riječke Tvornice torpeda i procesa muzealizacije torpedne lansirne rampe“. *Informatica museologica*, 33 (3-4):80-87.

ŠOLA S. Tomislav (2014) *Javno pamćenje. Čuvanje različitosti i mogući projekti*. Zagreb: Zavod za informacijske studije.

ŠUĆUR, Zoran (1997) „Tržišna transformacija, nezaposlenost i promjene u sustavima socijalne sigurnosti i socijalne pomoći u Hrvatskoj“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. IV (3): 237-251.

TEODOROVIĆ, Ivan (2008) „Industrijalizacija i deindustrijalizacija“. U: *Titovo doba – Hrvatska prije, za vrijeme i poslije*, ur. Badovinac, Tomislav. Zagreb: Savez društava “Josip Broz Tito” Hrvatske, 308-336.

THROSBY, D. (2001) *Economics and Culture*, Cambridge University Press. U: MIŠKOVIĆ, Davor (2013) *Istraživanja u kulturi*. Zagreb: Jesenski i Turk.

TONKOVIĆ, Stipe (2008) „Kako se živjelo u socijalističkoj republici Hrvatskoj – životni standard“. U: *Titovo doba – Hrvatska prije, za vrijeme i poslije*, ur. Badovinac, Tomislav. Zagreb: Savez društava “Josip Broz Tito” Hrvatske, 415-456.

VELIKONJA, Mitja (2010) *Titostalgija*. Beograd: Biblioteka XX vek.

VERDERI, Ketrin (2005) *Šta je bio socijalizam i šta dolazi posle njega?* Beograd: Edicija Reč.

VODOPIVEC, Nina (2008) „Social memory of textile workers in Slovenia“. *Slovene Studies*, vol. 30 (1) 63-78.

(http://www.academia.edu/5535756/SOCIAL_MEMORY_OF_TEXTILE_WORKERS_IN_SLOVENIA, stranica posjećena 10.3.2014.)

VODOPIVEC, Nina (2010) „Textile Workers in Slovenia: From Nimble Fingers to Tired Bodies“. *Anthropology of East Europe Review* vol. 28 (1): 166-183.

VOJNIĆ, Dragomir (2008) „Razvitak gospodarstva Hrvatske“. U: *Titovo doba – Hrvatska prije, za vrijeme i poslije*, ur. Badovinac, Tomislav. Zagreb: Savez društava “Josip Broz Tito” Hrvatske, 231-295.

ZLODI, Goran (2003) “Muzejska vizualna dokumentacija u digitalnom obliku.“ *Muzeologija*, 40: 9-105.

ZRINŠČAK, Siniša (2003) „Socijalna politika u kontekstu korjenite društvene transformacije postkomunističkih zemalja“. *Revija za socijalnu politiku*, vol. 10 (2): 135-159.

14. IZVORI

„20 godina rasta“ (1978) *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.74.

„30 godina rasta, 1958-1988“. (1988) *Pazinka, glasilo radnika RO Pazinka, kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.173/174.

„Pazinka, 15 godina“ (1973) *Pazinka, tekstilna industrija Pazin*.

BATAGELJ, E. (1989) „Kultura u udruženom radu Pazina“. *Pazinski vjesnik, List SSRN i udruženog rada općine Pazin*, 23.lipanj, br.1.

ČUTURILO, Krešimir i Mario KALČIĆ, ur. (1978) *Pazinka, 20 godina, 1958-1978*. Pula: Glas Istre.

DAGOSTIN, Anđelo (2014) „Na zgarištu Pazinke gradit će se nova skladišta“. Glas Istre, 20. siječnja, br.18: 12-13.

Izvešće o obavljenoj reviziji pretvorbe i privatizacije, Pazinka, Pazin (2004) Republika Hrvatska, Državni ured za reviziju. Zagreb. <http://www.revizija.hr/izvjesca/2007/revizije-pretvorbe-i-privatizacije/552-pazinka-pazin.pdf>. (stranica posjećena 21.3.2013.)

RIMANIĆ, Mirjan (2012) „Sjećanja nestaju u dimu“. Glas Istre. 21. rujna, str.14.

The Nizhny Tagil Charter for the Industrial Heritage. The International Committee for the Conservation of the Industrial Heritage (TICCIH) 17 July, 2003. <http://ticcih.org/about/charter/> (stranica posjećena 22.11.2013.)

TOMAŠEVIĆ, Nebojša, ur. (1982) *Pazin*. Skupština općine Pazin i Jugoslavenska revija Beograd.

14.1. Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin

BENČIĆ, M. (1988) „Veliko hvala“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, prosinac br.179, str.5.

BENČIĆ, Miljenko (1983) „Osnovni pravac petrokemija“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.122., str.8.

BENIĆ, S. (1988) „Početak je bio težak“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.175.

CVIJANOVIĆ, M. (1984) „I dalje nedovoljno tekstilaca“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, ožujak, br.129, str.8.

CVIJANOVIĆ, M. (1984) „U obavljanju poslova žene pažljivije od muškaraca“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, studeni, br.135.

Đ. L. (1983) „Premalo kvalificiranog kadra“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.124, str.8.

Đ. L. (1987) „Štafeta mladosti simbol mira i slobode“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, travanj, br.160.

L. Đ. (1983) „Čestitka Miljenku Benčiću“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, prosinac, br.126.

Lođ (1978) „Sportska rekreacija sve masovnija“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.74.

Lođ (1983) „Kuraja nan ni falilo“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.122.

Lođ (1984) „Kasa uzajamne pomoći 'izgubila' svoju svrhu“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, prosinac, br.136.

LONDERO (1984) „Dograđivati sistem raspodjele“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, srpanj, br.132.

LONDERO, Đ. (1984) „Uspješna godina PD Pazinka“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, prosinac, br.136.

LONDERO, Đ. (1984) „Za ljetovanje – veliki interes“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.134.

LONDERO, Đ. (1985) „Očekuju se kvalitetne izmjene u poslovanju kase uzajamne pomoći“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, veljača, br.138.

LONDERO, Đ. (1987) „O ledine do najsuvremenijih tehnologija“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, lipanj, br.162.

- LONDERO, Đ. (1987) „O ledine do najsuvremenijih tehnologija“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, srpanj, br.163.
- LONDERO, Đ. (1987) „Trideset godina u tkaonici“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.165.
- LONDERO, Đ. (1988) „Gdje su dobra stara vremena?“ *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, siječanj, br.168.
- LONDERO, Đ. (1988) „Na prijelazu godina 1988/89“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, prosinac, br.179.
- LONDERO, Đ. (1988) „Od ove vrijedne nagrade nije ostalo ni „R“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.175.
- LONDERO, Đ. (1988) „Odlikovani radnici Pazinke“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.175.
- LONDERO, Đ. (1988) „Školske klupe tekstilaca i dalje prazne“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, ožujak, br.170.
- LONDERO, Đ. (1989) „Dvije teške povrede na radu“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, veljača, br.181.
- LONDERO, Đ. (1989) „Hvala Miljenku Benčiću“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, travanj, br.183.
- LONDERO, Đ. (1989) „Kamp-prikolice vraćene u svoje staro zimovalište“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.188.
- LONDERO, Đ. (1989) „Očekuje se veća aktivnost i odgovornost“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, studeni, br.189.
- LONDERO, Đ. (1989) „Pazinka i ove godine 'u igri'. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, siječanj, br.180.
- LONDERO, Đ. (1989) „Reforma ljudi – Ključ uspjeha“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, siječanj, br.180.
- LONDERO, Đ. (1989) „Za tekstilnu industriju primjerna primanja“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, veljača, br.181.
- LONDERO, Đino (1984) „Pazinka u riječi i slici“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, srpanj, br.132.
- LONDERO, Đino (1984) „Zakašnjavanje – fenomen našeg mentaliteta“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.134.
- LONDERO, Đino (1987) „Nagradu uručiti 'u živo'“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.164, str.12.

- M. B – M. R (1988) „Kompjuterizacija“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, prosinac, br.179.
- M. B. – M. R. (1989) „Automatizacija proizvodnje“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, travanj, br.183.
- M. R. (1987) „Kako na predstave“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, svibanj, br.161.
- MAJIĆ, A. (1988) „Invalidi rada“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, travanj, br.171.
- MATTICCHIO, R. (1983) „Put prijateljstva i suradnje“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.123.
- MILOTIĆ (1978) „Radničke sportske igre '78“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, br.74.
- Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin* (1983) „Središnja proslava Dana ustanka i dana Pazinke“, kolovoz, br.122.
- Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin* (1986) „Ni stanova, ni kredita“, listopad, br.154.
- Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin* (1987) „Pomoć ugroženim radnicima“, studeni, br.166.
- Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin* (1988) „Kriza mijenja život“, veljača, br.169.
- Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin* (1989) „Rasterećenje tekstilne industrije?“, veljača, br.181.
- Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin* (1989) „Veselo u pitomom Zagorju“, ožujak, br.182.
- R. M. (1978) „20 godina vjernosti“. „20 godina rasta“, *Pazinka, kemijsko-teksilna industrija, Pazin*, srpanj, br. 74.
- RIMANIĆ, M. (1986) „Potrebno se samo zalagati“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, listopad, br.154.
- RIMANIĆ, M. (1987) „Kakva kultura“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, svibanj, br.161.
- RIMANIĆ, M. (1987) „Naši jubilarci“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, lipanj, br.162.
- RIMANIĆ, M. (1987) „Rasli sa kolektivom“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, srpanj, br.163.
- RIMANIĆ, M. (1987) „Rasli sa kolektivom“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, srpanj, br.163.
- RIMANIĆ, M. (1987) „Žene u Pazinki“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, ožujak, br.159.
- RIMANIĆ, M. (1988) „Nužnost suradnje“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, studeni, br.178.

RIMANIĆ, M. (1988) „Nužnost suradnje“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, studeni, br.178, str.12.

RIMANIĆ, M. (1988) „Radi se i kada strojevi stanu“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.175.

RIMANIĆ, M. (1989) „Nije lako“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, veljača, br.181.

RIMANIĆ, M. (1989) „Pazinka u D.O.C.-u“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, studeni, br.189.

RIMANIĆ, M. (1989) „Ružu Valorizirati ili...“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, studeni, br.189.

RIMANIĆ, Mirjan (1987) „Odmor u Polarima“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, kolovoz, br.164.

S. B. (1989) „Srednja sprema najproblematičnija“. *Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin*, veljača, br.181.

14.2. Internet

<http://hartera.com/o-festivalu.html> (stranica posjećena 7.12.2013.)

<http://lauba.hr/hr/o-laubi-3/> (stranica posjećena 7.12.2013.)

<http://marijancrtalic.blogspot.com/2011/04/marijan-crtalic-nevidljivi-sisak.html>; stranica posjećena 1.3.2014.)

<http://pogledaj.to/art/socijalisticka-bastina-na-unesco-ovoj-listi/> (stranica posjećena 2.3.2014.)

<http://pogledaj.to/drugestvari/jugoplastika-23-11-1952-23-11-2012/> (stranica posjećena 8.12.2013.)

<http://pogledaj.to/drugestvari/u-splitu-se-ukazao-duh-jugoplastike/> (stranica posjećena 8.12.2013.)

<http://thefotokemikaproject.wordpress.com/> (stranica posjećena 1.3.2014.)

<http://ticcih.org/> (stranica posjećena 22.11.2013.)

http://www.culture-routes.lu/php/fo_index.php?lng=en (stranica posjećena 4.3.2014.)

<http://www.d-a-z.hr/hr/vijesti/rekonstrukcija-i-prenamjena-tvornice-duhana-zagreb-u-hrvatski-povijesni-muzej,728.html> (stranica posjećena 7.12.2013.)

<http://www.emi.hr/index.php?grupa=2&nivo1=1&lid=11&stranica=6&lstranica=511&jezik=hr> (stranica posjećena 13.4.2014.)

<http://www.erih.net/index.php> (stranica posjećena 24.11.2013.)

<http://www.hismus.hr/hr/o-muzeju/> (stranica posjećena 7.12.2013.)

<http://www.icomos.org/fr/> (stranica posjećena: 5.3.2014.)

<http://www.jutarnji.hr/moze-li-gredelj-postati-zagrebacki-tate-modern/1107071/> (stranica posjećena 7.12.2013.)

<http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=27> (stranica posjećena 26.4.2014.)

<http://www.novilist.hr/Kultura/Ministarstvo-kulture-i-Grad-Rijeka-zajednicki-u-uredenje-kompleksa-Rikard-Bencic> (stranica posjećena 7.12.2013.)

<http://www.protopage.com/minesofculture> (stranica posjećena 7.12.2013.)

<http://www.republika.io/hr/home> (stranica posjećena 7.12.2013.)

<http://www.rudnikikulture.com/> (stranica posjećena 7.12.2013.)

<http://www.slobodnaevropa.org/content/izlozba-u-zagrebu-veliki-interes-za-nasljedje-socijalizma/24804534.html> (stranica posjećena 8.12.2013.)

<http://www.textielmuseum.nl/en/> (stranica posjećena: 27.4.2014.)

http://www.tourisme-nord.com/offer_reservation/detail/Fourmies-Tr%C3%A9lon-Regional-Ecomuseum-FOURMIES%20CEDEX/%28id%29/150f535b-61ad-4350-8611-10b92622443e,PCUNOR059FS00164,60498 (stranica posjećena 2.3.2014.)

<http://www.zagreb.hr/default.aspx?id=45649> (stranica posjećena 7.12.2013.)

<https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=470017> (stranica posjećena 4.3.2014.)

15. ILUSTRACIJE

Slika 1 Komisija za utvrđivanje lokacije <i>Pazinke</i> , (izvor: „Pazinka, 15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin)	15
Slika 2 Od prvog naziva do zaštitnog znaka	16
Slika 3 Selo Valići snimljeno 1957. godine	16
Slika 4 Puštanje u rad prve tkaonice 1958. godine. (izvor: „Pazinka, 15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin)	18
Slika 5 Pazinka 1978. godine (izvor: „20 godina rasta“ (1978) <i>Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin</i> , br.74.).....	20
Slika 6 Izgradnja portirnice (izvor: <i>Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin</i> , br. 138, veljača 1985.).....	20
Slika 7 Direktor Miljenko Benčić polaže kamen temeljac za tvornicu sintetike, 1970.....	20
Slika 8 Broj zaposlenih u Pazinci kroz godine.....	21
Slika 9 (izvor: Čturiilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) <i>Pazinka, 20 godina, 1958-1978</i> . Pula: Glas Istre)	22
Slika 10 (izvor: Čturiilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) <i>Pazinka, 20 godina, 1958-1978</i> . Pula: Glas Istre)	23
Slika 11 (izvor: <i>Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin</i> br.169, veljača 1988.).....	23
Slika 12 Prva generacija tekstilnih radnika – dvadeseta godišnjica mature prvog odjeljenja kvalificiranih tekstilnih.....	26
Slika 13 Školski centar u sklopu <i>Pazinke</i> (izvor: „Pazinka ,15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin).....	26
Slika 14 „Humoreska“ iz Pazinkinog lista (izvor: <i>Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin</i> , br.134., siječanj 1984.)	31
Slika 15 Ambulanta (izvor: „Pazinka, 15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin)	35
Slika 16 Kantina (izvor: „Pazinka, 15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin).....	36
Slika 17 Stambene jedinice prije useljenja.....	43
Slika 18 Stanovi za Pazinkine radnike	43

Slika 19 Direktor Miljenko Benčić dodjeljuje <i>Ružu Pazinke</i> Božidarki Frajt, prvoj dobitnici ove nagrade	45
Slika 20 <i>Oblik rasta</i> , rad Josipa Diminića - spomen-obilježje dvadesete godišnjice rada	46
Slika 21 Obilježavanje Pazinkinog jubileja.....	48
Slika 22 Prvomajska štafeta (izvor: <i>Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin</i> , br. 131., svibanj 1984.).....	49
Slika 23 Prvomajska parada u Pazinu 1960. (izvor: fototeka Etnografskog muzeja Istre u Pazinu, f00599 i f00627).....	49
Slika 24 Pazinkini radnici i njihove obitelji na godišnjem odmoru u Polarima	51
Slika 25 (izvor: <i>Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin</i> , br.123., listopad 1983 i br.160., travanj 1987.).....	51
Slika 26 Karikatura iz tvorničkog lista (Izvor: <i>Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin</i> , br.175., kolovoz 1988.).....	53
Slika 27 Karikatura iz tvorničkog lista (izvor: <i>Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin</i> , br.164., kolovoz 1987.).....	54
Slika 28 Grupa Pazinkinih radnika u posjeti Svilani Osijek	55
Slika 29 Radnici Pazinke, dobrovoljni darivaoci krvi na izletu u Zagorju.....	55
Slika 30 Ekскурzija prvih Pazinkinih tehničara u Prag (izvor: „Pazinka, 15 godina“ (1973) Pazinka, tekstilna industrija Pazin)	56
Slika 31 Streljaštvo, šah, kuglanje i nogomet, aktivnosti kojima se bavio velik broj radnika Pazinke. 58	
Slika 32 Pazinski pjevački zbor; proslava 25 godišnjice rada tvornice.....	58
Slika 33 Folklorna grupa Pazinke.....	59
Slika 34 Samoupravni i izvršni organi Pazinke, 1978. Godine	63
Slika 35 Tkaonica (izvor: Čuturilo, Krešimir i Mario Kalčić, ur. (1978) <i>Pazinka, 20 godina, 1958-1978</i> . Pula: Glas Istre).....	64
Slika 36 Dio postrojenja za proizvodnju sintetičkih vlakana	65
Slika 37 Teksturirana pređa.....	65
Slika 38 Finalizacija efektne pređe.....	66
Slika 39 Pazinkini proizvodi zapaženi na modnim revijama	66
Slika 40 Pogon Efektne pređe	66

Slika 41 Reklama za tapete „Tana“	68
Slika 42 Letak s uputama zapostavljanje tapeta na stražnjoj strani (izvor: vlasništvo Rusac Mladena).....	68
Slika 43 Pogon tapeta. Priprema paste za izradu tapeta; kotlići za miješanje paste i boje	69
Slika 44 Tapete, finalan proizvod (izvor: Etnografski muzej Istre, Pazin)	69
Slika 45 Nagrađeni jubilarci za dvadeset godina rada u tvornici, 1978. (fotografija u vlasništvu Rusijan Milene)	72
Slika 46 Nagrađeni jubilarci 1974. godine	72
Slika 47 (izvor: Tomašević, Nebojša, ur. (1982) <i>Pazin</i> . Skupština općine Pazin i Jugoslavenska revija Beograd)	75
Slika 48 Radnice u pogonu (izvor: <i>Review</i> (1981) Yugoslav monthly magazine, 7-8. Beograd: Jugoslavenska revija)	80
Slika 49 (izvor: <i>Review</i> (1981) Yugoslav monthly magazine, 7-8. Beograd: Jugoslavenska revija)....	81
Slika 50 (izvor: Tomašević, Nebojša, ur. (1982) <i>Pazin</i> . Skupština općine Pazin i Jugoslavenska revija Beograd)	81
Slika 51 Radnice u pogonu Efektne pređe(izvor: Etnografski muzej Istre u Pazinu)	82
Slika 52 Karikatura iz tvorničkog lista (izvor: <i>Pazinka, list kemijsko tekstilne industrije Pazin</i> , br.188., listopad 1989.).....	84
Slika 53 Pazinka 2004. godine (izvor: Etnografski muzej Istre, Pazin)	87
Slika 54 Radnici Pazinke 2004. godine (izvor: Etnografski muzej Istre, Pazin).....	87
Slika 55 Pazinka 2004. godine (izvor: Etnografski muzej Istre, Pazin)	88
Slika 56 Josip Diminić "Oblik rasta"	110
Slika 57 Potencijalni predmeti za izložbu: radna knjižica, privjesci, značke, medalja rada za zasluge i uspjehe postignute u radu (u vlasništvu Rusac Mladena).....	113
Slika 58 Pogled iz zraka na tvornički kompleks bivše tvornice <i>Pazinka</i>	116
Slika 59 Devastirani prostori bivše tvornice Pazinka.....	120